

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет української філології
Кафедра української мови та методики її навчання

З. І. Комарова

**СУЧАСНА
УКРАЇНСЬКА
ЛІТЕРАТУРНА МОВА**

**Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоепія.
Графіка. Орфографія**

Збірник вправ і завдань для студентів-філологів
вищих навчальних закладів

Умань
ПП Жовтий О. О.
2015

УДК 811.161.2(075.8)
ББК 81.411.1я73С89

Рекомендовано вченою радою факультету української філології як навчальний посібник для студентів-філологів вищих навчальних закладів (протокол № 1 від 3 вересня 2015 року)

Рецензент:

Розгон В. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Комарова, З. І. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія: збірник вправ і завдань для студ.-філол. вищих навч. закладів: навч. посібник / Зоя Іванівна Комарова; Уманський ДПУ імені Павла Тичини – 2-ге вид., доповн. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2015. – 121 с.

Навчальний посібник містить практичні вправи до розділів «Вступ», «Фонетика і фонологія», «Орфоепія», «Графіка», «Орфографія» курсу сучасної української літературної мови, а також завдання для домашніх, лабораторних і контрольних робіт. Практична частина спрямована на вироблення у студентів умінь і навичок спостерігати, аналізувати і класифікувати мовні явища, працювати зі словниками, на глибоке оволодіння орфоепічними і частково правописними нормами, на набуття і вдосконалення навичок фонетично-орфографічного аналізу слів, текстів. Після кожної теми вміщено запитання і завдання для самоперевірки, які сприятимуть закріпленню вивченого матеріалу.

Адресований студентам-філологам вищих навчальних закладів.

© З. І. Комарова, 2014
© З. І. Комарова, 2015

Походження і розвиток української мови та її взаємозв'язки з іншими слов'янськими мовами

Теоретичні питання для обговорення

1. Версії походження української мови, основні періоди її розвитку.
2. Поняття спорідненості мов. Приналежність української мови до мовної сім'ї, групи, підгрупи.
3. Основні фонетичні і морфологічні риси української мови, які відрізняють її від інших слов'янських мов.

Література

- СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 5–8.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 3–7.
УМ. Енциклопедія – С. 578–579, 659–661.
Шкуратяна Н. Г. СУЛМ. – С. 5–6.

Домашні завдання

Вправа 1. Доберіть і запишіть декілька висловлювань про мову, прокоментуйте їх.

Вправа 2. Перекладіть російський текст українською мовою і визначте в ньому: а) слова, спільні для української і російської мов; б) слова, яких немає в українській мові; в) фонетичні риси, властиві російській мові.

Возникновение языка относится к глубокой древности и связано с тем, что людям необходимо было общаться друг с другом в процессе совместной трудовой деятельности. С тех пор ни один человеческий коллектив не обходился без языка, так как именно при помощи языка мы передаем друг другу мысли, желания, чувства.

Теснейшим образом связанный с мышлением, язык служит инструментом познания окружающего мира и средством закрепления разнообразного опыта, получаемого людьми в процессе развития человеческого общества.

Язык не есть что-то застывшее, раз и навсегда данное. Каждый язык проходит длительный путь развития, изменяется, совершенствуется. Особенно заметны изменения в словаре языка, так как именно словарь наиболее чуток к изменениям, происходящим в жизни общества.

Гораздо медленнее происходят изменения в звуковом составе и грамматическом строе языка. Эти изменения можно увидеть только при изучении истории языка (Л. Максимов).

Аудиторні завдання

Вправа 3. Прочитайте подані висловлювання, зробіть висновки про походження української мови. Чим думки мовознавців різняться?

«Початковим етапом існування української мови – літературної мови, як і загальнонародної розмовної мови, є XIV століття (окремі фонетичні та граматичні риси, які згодом узвичаїлися в українській мові, спостерігаються ще в пам'ятках XI – XIII ст.). На той же час припадає й початок російської та білоруської літературних мов» (П. Плющ).

«Формування «фонетичної природи» української мови можна віднести до XII ст., а початки – до VII – VIII ст., коли стався розрив між слов'янськими племенами» (С. Бевзенко).

«У пам'ятках другої половини XI ст. фіксуються виразні українізми, тому рубіж XI–XII ст. можна вважати початком самостійної історії нашої мови. А в діалектах ці явища виникли значно раніше – в VI–IX ст.» (Г. Півторак).

Вправа 4. Прочитайте давньоруською мовою «Повчання Володимира Мономаха» і його переклад українською мовою. Виділіть у текстах лексичні і граматичні особливості, які свідчать про спорідненість української мови з давньоруською.

Еже было творити отроку моему, то самъ есмь створиль, дѣла на воинѣ и на ловѣхъ, ночь и день, на зною и на зимѣ, не дая собѣ упокоя. На посадники не зря, ни на биричи, самъ твориль, что было надобѣ. Весь нарядъ, и в дому своемъ то я твориль есмь; і в ловчихъ ловчий нарядъ самъ есмь держаль, и в конюсѣхъ, и о соколѣхъ и о ястребѣхъ. Тоже и худого смерда и убогыѣ вдовицѣ, не даль есмь сильнымъ обидѣти, и церковнаго наряда и службы самъ есмь призираль. Да не зазрите ми, дѣти мои, нь инѣ кто, прочетъ, не хвалю бо ся ни дерзости своея, но хвалю Бога и прославляю милость его, иже мя грѣшнаго и худаго селико лѣтъ сблуде отъ тѣхъ часъ смертныхъ и не лѣнива мя былъ створиль, худаго, на вся дѣла челоуѣчьская потребна.

Що належало робити отроку моему – те сам я робив: діла на війні і на ловах, уночі і вдень, на спеці і на холоді, не даючи собі супокою.

На посадників не покладаючись, ні на биричів, сам робив я [все], що було треба. Весь порядок і в домі своїм – се я наводив, і в ловчих ловчий порядок сам держав, і в конюхів, і про соколів, і про яструбів [я сам дбав].

Також і бідного смерда, і вбогу вдовицю не давав я сильним обидити, і за церковним порядком, і службою сам наглядав.

Та не осудіте мене, діти мої, ні інший хто, прочитавши [се], бо не хвалю я себе, ні одвагу свою, і хвалю Бога і прославляю милість Його, що мене, грішного і недостойного, стільки літ оберігши од того смертного часу, не ліним мене, недостойного, створив був, [а] на всякі діла людські здатного (Переклав Л. Махновець).

Вправа 5. Прочитайте уривок з «Літопису Самовидця». Якою мовою писалися твори XVII – XVIII століття? Дослідіть, які особливості мови твору зближують його з сучасною розмовною мовою.

(1677 р.) Того ж року, місяця мая сегонадцять дня, в четверок в обідньої годині, по службі Божой в повгодині может, занялася церков Рождества Христова, стоячая в ринку, близько комор крамних, в Стародубі. Од которого запалена церква, не відати яким способом, подобно, з неопатрності¹ паламаровой², а особливо гнів Божий за беззаконія наша, – так великоє будування церквей Божиїх чотирьох, стоячих у самом городі, зо всею оздобою їх, которая на всю Україну славна була в мальованню образів, в інних достатках, так теж великостію звонов, – зовсім погоріло, яко теж і в будинках дворов зо всіми немаль маєтностями. Так срукго вигоріло усе місто, же жадная не тільки хата не зостала, але ні башта, навіть і самії вали погоріли, нічого не зоставши, а і за містом, на кілька сот подим'я³ погоріло (*Хрестоматія давньої української літератури*).

¹*Неопатрність* – неуважність, необережність; ²*паламар* – служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння; дячок, псаломщик, причетник; ³*подим'я* – двір, подвір'я.

Вправа 6. Зіставте звуковий склад і граматичні форми слів, поданих у таблиці. Вкажіть спільні і відмінні ознаки слов'янських мов на лексичному, фонетичному і граматичному рівнях. Відзначте специфічні риси української мови.

Слов'янські мови				
Східні			Західна	Південна
Українська	Російська	Білоруська	Польська	Болгарська
молоко	молоко	малако	mleko	мляко
ніч	ночь	ноч	нос	нощ
червоний	красный	чырвоны	czzerwony	червен
гіркий	горький	горкі	gorzki	горчив
ходити	ходить	ходзіць	chodzić	ходя
говорити	говорить	гаварыць	mowić	говоря
один	один	адзін	jeden	един
п'ять	пять	пяць	pięć	пет

Вправа 7. Прочитайте білоруською мовою текст і визначте: а) слова, спільні для української і білоруської мов; б) слова, яких немає в українській мові; в) фонетичні риси, властиві білоруській мові.

Я ўпершыню бачыў Дунай. Славутая рака, апетая ўпеснях і легендах, якіямы чулі з маленства, ляжала перада мной. Правы бераг быў абрывісты, і за ім палі з рэдкімікупкамі паселішчаў узнімаліся ўгору і далека на небасхіле заканчваліся чорнымі абрысамі, зацягнутымі лёгкім сінімдымком. Вада бруілася спакойна і роўна, і каб не ваколіца з яе вінаграднікамі, гаямі акацый і абрыкосавымі садамі, я мог бы ўявіцьсябе як і Жыхараў, на дняпроўскім беразе: такая ж, як і на Дняпры, светлая гладзь, з адбіткам запалаўшага на захадзе вячэрняга неба і сілуэтамі дрэў, што схілілісянад вадой, вабіламае вочы(Т. Хадкевіч).

Вправа 8. До поданих російських і українських слів доберіть українсько-російські відповідники. Вкажіть: а) слова, спільні для російської і української мов; б) слова, яких немає в українській мові.

І. Бабочка, баня, баранка, бархат, башмаки, бдительность, беглый, безвозмездный, бездельник, безоблачный, бессмысленный, букашка, ветчина, взбешенный, вкратце, вовремя, возражать, волнистый, вредный, грязный, деепричастие, драгоценный, драка, древесина, еле, жабры, жених, жужжать.

П. Громадський, гуртожиток, дбати, дієслівний, дільничний, добриво, довільний, дозвілля, досконалий, дошка, драбина, жартівник, жовтий, журба, зозуля, запитання, здобуток, зйомка, зненацька, знехтувати, іржа, йорж, кучері, люб'язний, льох, навіщо, павук, палець, пекар, сумління, церква, чапля, четвер.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте відомі вам версії походження української мови.
2. Які мови називаються спорідненими?
3. До якої мовної сім'ї, групи і підгрупи належить українська мова?
4. Назвіть мови, які належать до східнослов'янської, західнослов'янської і південнослов'янської підгруп.
5. Охарактеризуйте фонетичні і граматичні риси, специфічні для української мови. Наведіть приклади.

Українська мова – національна мова українського народу, її стильові і територіальні різновиди

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття про національну мову. Літературна мова як вища форма вияву національної мови.
2. Мовна норма та її соціальне значення.
3. Стиль мови. Функціональні стилі сучасної української мови.
4. Територіальні діалекти української мови. Загальна характеристика наріч: групи діалектів, територія їх поширення, найголовніші особливості.

Література

СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 4–5.

СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 7–16.

УМ. Енциклопедія – С. 134–136, 293–294, 602–603, 605–606.

Шкуратяна Н. Г. СУЛМ. – С. 7–16.

Домашні завдання

Вправа 1. Доберіть тексти різних функціональних стилів; вкажіть, за якими ознаками ви визначили стилістичну приналежність тексту.

Вправа 2. Складіть опис погоди сьогоднішнього дня (або хвойного лісу; лікарської рослини) в науковому і художньому стилях.

Вправа 3. Випишіть лексичні діалектизми, доберіть літературні відповідники і визначте, на території якого діалектного масиву вони вживаються.

1. У степових селах межиріччя, де підземні води залягають на глибині тридцяти-сорока сажнів, завезли німці-колоністи звичай копати басини – від слова «басейн». 2. За садом починався припізнілий забур'янений баштан – крізь кулеподібні кущі зеленого кураю й жовтавого перекотиполя мокро поблискували на сонці гладесенькі тумани і рябі херсонці, що вродили того літа на диво рясно. 3. Віктор вирізав дідика з кавуна – його найм'ясистішу та найсолодшу середину, яку називають також вовчком і яку завжди віддають дітям (Сиз.). 4. Це найкращий час для чабана – вести отару, доки ще не жарко, по прохолодних випасах і слухати, як в тихім ранковім повітрі подзвонює тронка (Гонч.). 5. А я не буду баблятися у мокрому картоплинні (Ле).

Аудиторні завдання

Вправа 4. Відредагуйте словосполучення. З'ясуйте, які норми літературної мови порушено.

Відкрив очі, відновилася переписка, здати залік, любий член сім'ї, скрутне положення, слідує пара, триває підписка на газету, учбовий заклад.

Два брата, вибачте мене, дякую батьків, доглядати за хворим, одружуватися на дівчині, півтора тижні, прочитати по книжкам, три з половиною року.

Вправа 5. Знайдіть помилки у сполученнях слів і запишіть правильно обидва варіанти.

Зразок. Причиняти зло – причиняти двері, чинити зло.

Вести себе, відноситися до людей, приймати участь, заказувати обід, доказати теорему, принести подяку, рахувати про сказане, скласти оцінку, мати важливу роль, крутити фільм, дякувати вчителя.

Вправа 6. Вкажіть, який функціональний стиль мови характеризується такими ознаками:

а) документальність, стабільність, стислість, чіткість, суворе регламентація вислову;

б) узагальненість, однозначність, точність, лаконічність, переконливість, аргументація;

в) поетичність, естетика мовлення, експресія, зображуваність;

г) невимушеність спілкування, неофіційність стосунків між мовцями, непідготовленість до спілкування, використання рухів, міміки, жестів;

г) логічність, точність, емоційно-експресивна образність, широке використання художніх засобів.

Вправа 7. Виконайте стилістичний аналіз текстів.

I. Перед хатою цвітуть гвоздики. Насаджені дбайливою дівочою рукою, вони змагаються з пишними тубільними саранками, – червоними, жовтими, фіалковими, що розбіглися ген скрізь по схилах до річки і аж у ліс і перегукуються пишними кольорами серед безлічі інших квітів в морі яскравої зелені, буйної і соковитої. Великими суцільними масивами рожевіє плакун. А з-за хати повиходили черемхи, – повтікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, завітчані. Стережуть невеличкий город і пасіку – десятків зо два вуликів (Багр.).

II. Окремі якісні прикметники не мають ступенів порівняння, бо вони самі вказують уже на певну міру якості: *премудрий* (дуже мудрий), *завеликий* (надто великий), *старезний* (надзвичайно старий), *страшений* (незмірно страшний), *нескінченний* (якому немає кінця), *холоднуватий* (трохи холодний), *тихесенький* (дуже тихий).

Не утворюються ступені порівняння і від тих якісних прикметників, які називають безвимірну ознаку (*босий, сліпий, гнідий, чалий, фіолетовий*), а також від складних прикметників (*світло-зелений, кисло-солодкий, чорноволосий*) тощо (Ющ.).

Вправа 8. Спишіть, підкресліть лексичні діалектизми й діалектні форми слів, поясніть їхнє значення. За фонетичними і морфологічними особливостями визначте, до якого наріччя вони належать.

1. Вовка лапи годують, а брехача писок. 2. Має очі, а ни видит. 3. За добров хвильов злу ждай. 4. Кожна лисиця свуй хвуст хвалит. 5. Кедь кирниця усхнет, маєт честь вода. 6. Стрийна, вуйна не родина,

зять, невістка не дитина. 7. Перед богатим двирі откривавуть, а перед будним закривавуть. 8. Купивим ката в міху (Н. тв.).

Вправа 9. Прочитайте. Випишіть приклади фонетичних і граматичних діалектизмів та визначте, на території якого наріччя вони вживаються.

[наро'дилас'а йа 'тис'ачу ди'йат'сот т'риц'іт' 'вос'мого 'року ў 'в'ін:иц'койі 'обласц'і 'теплиц'кого району / наз'вали ми'не валин'тинойу / 'бат'ко ро'биў бу'галтером 'сахарного за'вода / 'мама була домоха'дз'айкойу / 'бавила д'і'теї / так до'жили до в'іїни / заб'рали 'бат'ка ў соро'ковому на в'іїну / ми с'тали 'дуже б'іду'вати / нас було 'четви́ро / ў два 'роки ос'талас'а биз 'бат'ка / а ў 'дес'іт' ос'талас'а биз 'мами / б'іду'вали 'дуже / ма'лойу 'пасла коро'ви ў л'у'деї / зароб'л'ала х'л'іба ку'сочок / на т'рет'і́й ден' ми'не кор'мили 'коло коро'в'іў 'л'уди / три ко'ров'і 'пасла 'л'уц'ких / на т'рет'і́й ден' кор'мили / ко'ли ми'н'і було с'ім 'рок'іў п'іш'ла ў ш'колу ў 'перви́й клас / сист'ра хо'дила ў кома'р'іўку до ш'коли у'же / во'на на три 'роки / чи'тири 'роки с'тарша за 'мене / а брат ма'лиї ше буў удома і сист'ра ма'лен'ка / 'кон'чила йа чо'тири к'ласи / хо'дили до ш'коли 'бос'і / ў 'чун'ах / га'лош'і та'к'і к'л'ейан'і / ко'лис' к'лейили / 'чун'і називалис'а / з р'і'зини к'лейили га'лош'і / ў п'айіс'а'тому 'роц'і йа п'іш'ла на 'ферму до тил'ат ро'бити / ро'била 'коло тил'ат чо'тири 'роки / догл'а'дала тил'атка / то'д'і п'іш'ла до'йаркойу ро'бити / б'іду'вали 'дуже / нида'вали ў кол'госпах 'тоже / йід'н'і на'логи пла'тили / обл'і'гац'ійі п'іт'писували / ни пла'тили н'і'чого / зарп'лат'іў ни було /а ро'били пош'т'і за'дурно /а'би 'т'іки ро'бити//]

(Записано в с. Степанівна
Теплицького р-ну Вінницької обл.)

Вправа 10. Прочитайте, як ставляться до діалектів у Європі. Яке ставлення до діалектної мови у нашій країні? Висловіть свої міркування.

Зараз у світі спостерігається тенденція до пошанування діалектів – мов «малої батьківщини».

В Італії, де літературною мовою послуговуються не більше 8–12 відсотків населення, на діалектах проводяться театральні фестивалі, діалектне мовлення звучить у кінофільмах, що не знижує їхнього естетичного рівня та не применшує всесвітньої слави італійського кіномистецтва.

А з якою шанобливою турботою і піклуванням ставляться до своїх діалектів японці, хоч фактично кожен з них вільно володіє англійською мовою (3 кн. «Мова і нація»).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що охоплює поняття національної мови? Чому літературна мова є вищою формою вияву національної мови?
2. Що ви розумієте під мовною нормою? Які різновиди мовних норм вам відомі? У чому полягає соціальне значення мовної норми?
3. Що вивчає стилістика? Що таке стиль мови?
4. Які функціональні стилі вам відомі? За якими ознаками визначається приналежність тексту до того або іншого стилю?
5. Що таке діалектна мова? Охарактеризуйте основні одиниці територіальної диференціації мови. Які ознаки покладено у розрізнення територіальних різновидів мови?
6. Вкажіть фонетичні, морфологічні і лексичні ознаки північного, південно-західного і південно-східного наріч.

Звук як явище акустично-артикуляційне та фонологічне

Теоретичні питання для обговорення

1. Звук. Аспекти вивчення мовного звука.
2. Поняття «фонем». Функції фонем у системі мови.
3. Диференційні і недиференційні ознаки фонем. Диференційні ознаки голосних і приголосних фонем сучасної української мови.
4. Склад фонем (голосних і приголосних) сучасної української мови за різними науковими джерелами.
5. Поняття «алофона» фонем. Різновиди алофонів.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 7–17, 65–82.*
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 90–97, 99–101.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 5–21, 58–79.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 13–23.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 23–24, 43–61.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 13–34.

УМ. Енциклопедія – С. 699–704.

Шкуратяна Н. Г. СУЛМ. – С. 22–26, 55–57.

Домашні завдання

Вправа 1. Дайте відповіді на запитання.

1. Що таке звук? У яких аспектах вивчаються мовні звуки? 2. Як поділяються звуки з акустичного погляду? 3. Які акустичні властивості мовних звуків? 4. Що передбачає анатомо-фізіологічний аспект вивчення мовних звуків? 5. Як відбувається процес творення мовних звуків? Які функції гортані, глотки, ротової і носової порожнин, губ? 6. Що таке артикуляція і коартикуляція? Які розрізняють фази артикуляції? 7. Як трактується поняття «фонема»? Які функції фонем у системі мови? 8. Які ознаки фонем називаються диференційними, а які недиференційними? Які фонемні ознаки є диференційними для української мови? 9. Який склад фонем сучасної української літературної мови визначають різні наукові джерела? 10. Які вияви може мати фонема у процесі мовлення? Що таке алофон фонемі? 11. Які алофони фонем називаються а) позиційними, б) комбінаторними, в) факультативними?

Вправа 2. Добираючи пари слів так, щоб вони розрізнялися тільки одним звуком, доведіть фонематичність фонем: /а/, /о/, /у/, /д/, /з/, /в/, /с'/, /к/, /й/, /ч/.

Зразок. Балка – палка: б//п; кинь – кінь: и//і.

Вправа 3. Прочитайте слова, записані фонематичною транскрипцією. Подайте орфографічний запис слів, встановіть відповідність між буквами і фонемами.

/детал'ний/, /д'жгутовий/, /дивл'ачис'/, /вйалений/, /запл'ічча/, /замішчати/, /запізнен'н'а/, /завідуйучий/, /відл'уд'д'а/, /взаємн'іст'/, /україна/, /освіт'анин/, /гр'аз'овий/, /д'звіниц'а/, /йапон'ійа/.

Зразок. /мр'ійа/ – мрія: м – /м/, р – /р'/, і – /і/, я – /йа/.

Вправа 4. Прочитайте слова, записані фонетичною транскрипцією. Подайте фонемний склад слів, встановіть відповідність між звуками і фонемами.

[в^нс'л'а́р], [дол'іжши], [де^нре^нза́], [ўд'ачний], [с'в'ічка], [о^ус'ін':і], [с'ц'іл'чи^к], [ро спа́ч], [в'ід'зступ], [с'л'усар], [гли^б'ін'], [пéрс'ійа], [поруч'а], [п्री йазн'], [ви^бух/іўка].

Зразок. [ўм'іст] – /вміст/: [ў] –/в/, [м'] – /м/, [і] –/і/, [с] – /с/, [т] – /т/.

Аудиторні завдання

Вправа 5. Установіть акустичні й артикуляційні відмінності звуків [e]–[y], [i]–[o], [a]–[n], [p]–[к], [с]–[с'], [d]–[m], [g]–[t].

Вправа 6. Враховуючи акустичні ознаки початкових звуків, об'єднайте слова у групи: а) в основі творення початкових звуків тільки голос; б) в основі творення початкових звуків тільки шум; в) в основі творення початкових звуків голос і шум, але переважає голос; г) в основі творення початкових звуків голос і шум, але переважає шум.

Донецьк, чапля, апельсин, фортеця, вивіряти, сірити, мокнути, зорепад, лінія, орлиця, райдуга, кекс, йорж, ближче, тополя, улюбленець, шиплячий, екранізація, надвечір'я, позитивний, гімназист, цуценя, імлистий.

Вправа 7. Поясніть, за якими диференційними ознаками протиставлено фонемі /e/–/u/, /a/–/i/, /б/–/л/, /ж/–/ш/, /ц/–/с/, /р/–/р'/, /т/–/с/.

Вправа 8. Фонематично затранскрибовані слова перепишіть орфографічно. Вкажіть, які літери позначають на письмі дві фонемі. Поясніть, у яких випадках спостерігається таке позначення.

/пр'аношчі/, /кайір/, /іспан'іа/, /возз'єднан'н'а/, /стор'ічча/, /йул'іа/, /примішчен'н'а/, /присл'ів'а/, /кар'ійес/, /біл'йардний/, /тр'ук/, /йенот/.

Вправа 9. Подайте орфографічний запис слів. Однією лінією підкресліть слова, у яких літери дз, дж позначають одну фонему, двома лініями – дві фонемі.

/д^з'удо/, /відзвук/, /надз'ірка/, /д^звінкий/, /кукуруд^за/, /д^зеркал'це/, /бд^жол'ар/, /відживати/, /розр'ід^жувач/, /тверд^жен'н'а/, /підживити/, /д^жміл'/.

Вправа 10. Запишіть фонемний склад поданих слів. Встановіть співвідношення між буквами і фонемами.

Суттєвий, розплющений, територія, тютюнництво, пральня, джунглі, роїтися, чилієць, атакуючий, алюмінієвий, Єгипет, відзначити, священник, рисою, роз'яснення.

Вправа 11. Прочитайте слова, запишіть їх фонематичною транскрипцією. Позначте сильні (+) і слабкі (–) позиції фонем. Назвіть алофони фонем кожного слова.

[гус'л'á р], [р'óжшук], [в'éли'ч], [тан'ц'і'ўнік], [с'в'íд'жче'н':а], [ко'у'л'іно], [о'блас'ц'], [р'о'ск'іш], [злорáд'зство], [з'в'іро'ло'ў], [де'р'е'ктор], [р'о'спов'ід'], [зап'і'з'н'увати'с'а], [бе'з'до'р'іж':а], [ў'лас'ц'і].

Вправа 12. Прочитайте слова, запишіть їх фонематичною транскрипцією, вкажіть неголовні алофони фонем.

[р'ід'н'á], [р'óжчи'н], [с'в'і'їс'киї], [го'у'т'і'ўка], [с'п'і'ва'к], [гу'чні'с'ц'], [завод'з'с'киї], [д'н'іти], [ў'с'с'в'іт], [же'ре'б'куван':а], [дв'і'їнік], [зас'т'і'бáти], [донк'і'х'о'цтво], [ди'те'н'чá], [в'ід'з'с'ікáти].

Вправа 13. Слова, подані у фонематичній транскрипції, запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть позиційні алофони фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

/автобус/, /ночівл'а/, /сезон/, /зайвий/, /близн'ук/, /айсберг/, /женихан'н'а/, /свердл'ар/, /рекоме́ндація/, /стат'т'а/, /виделка/, /деревинний/, /вйазал'ник/, /закр'ійник/, /вн'ічийу/.

Вправа 14. Подані слова запишіть паралельно фонематичною і фонетичною транскрипціями. Підкресліть комбінаторні алофони фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

I. Самотній, розпорядок, світський, розжалобити, стихія, передчувати, доквілля, синекдоха, сітчастий, звітність, врозкид, підшкірний, дієвість, запізнілий, узбіччя.

II. Достатній, розтин, плитчастий, розжати, дьогтьовий, відкіля, воєводство, дослідити, датчанин, відміряти, духовність, догризши, шахівниця, дудчастий, розкішню.

Вправа 15. Прочитайте речення, запишіть їх під диктовку фонетичною транскрипцією. Подайте фонемний запис виділених слів, назвіть неголовні алофони фонем.

1. Поночіло, над парканом **висвітлювалося** **півкружжя** місяця й попливло між молодим **листям** (Мушк.). 2. Під ногами хлюпало, в

небі стояла несамовита блакить, сонце *легковажно* видивлялося в кожну калюжу, і ця весела, *безпричинна* легковажність від *весняного* повітря передавалася людям (Гум.). 3. *Вранці*, тільки *розжевріється* схід, у небі над плавнями, знявшись десь із степового аеродрому, вишуговують реактивні (Гонч.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке звук? У яких аспектах вивчається звук? Охарактеризуйте кожен з аспектів.
2. Чим відрізняються з акустичного й артикуляційного поглядів голосні і приголосні звуки?
3. Як трактується поняття «фонема»? Чим зумовлене введення цього терміна?
4. Що таке диференційні і недиференційні ознаки фонем? Назвіть диференційні ознаки голосних і приголосних фонем сучасної української мови.
5. Охарактеризуйте склад фонем української мови за різними науковими джерелами.
6. Які вияви може мати фонема у процесі мовлення? Що таке алофон фонемі? Які алофони фонем називаються позиційними, а які комбінаторними?

Голосні фонемі, особливості їх артикуляції і класифікації

Теоретичні питання для обговорення

1. Артикуляційні, акустичні і функціональні ознаки голосних фонем сучасної української мови.
2. Артикуляційна характеристика і класифікація голосних у сильній позиції:
 - а) за місцем їх артикуляції;
 - б) за ступенем підняття язика до піднебіння;
 - в) за участю губ в артикуляції.
3. Артикуляційні й акустичні особливості голосних у слабкій позиції.
4. Звукові поля голосних фонем.

Література

Бондар О. І. СУМ. – С. 17–23.

Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 101–107, 114–116.

Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 21–29.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 27–34.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 24–28.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 43–60.
УМ. Енциклопедія – С. 96–98.
Шкурятяна Н. Г. СУЛМ. – С. 26–27.

Домашні завдання

Вправа 1. Прочитайте подані пари слів, з'ясуйте, якими звуками вони різняться, запишіть спільні і відмінні артикуляційні ознаки порівнюваних звуків.

Сирок – сорок, сімка – сумка, коса – каса, димок – думок, ферма – фірма, село – соло, гілка – галка, кленок – клинок, сім – сом, сума – сама, мило – мало, збруя – зброя, бик – бік.

Вправа 2. Запишіть речення фонематичною транскрипцією. У виділених словах охарактеризуйте голосні за рухом язика в ротовій порожнині у горизонтальному і вертикальному напрямках.

Як і кожна дівчина, Марта чекала кохання, вона знала, що це **найбільше** щастя, яке доля **посилає** людині, але чекала без завмирання серця, вона не квапила себе, бо щось їй мовби підказувало, що кохання такою ж **мірою** радість, як і страждання. Тепер пересвідчувалася, що серце їй сказало правду (Мушк.).

Вправа 3. Згрупуйте двоскладові слова, у яких: 1) обидва голосні низького підняття; 2) перший голосний лабіалізований високого підняття, а другий – нелабіалізований середнього підняття; 3) перший голосний лабіалізований середнього підняття, а другий – нелабіалізований низького підняття; 4) обидва голосні заднього ряду, але перший – високого підняття, а другий – низького підняття.

Праля, протяг, брюнет, пояс, п'ята, нюанс, дюшес, прояв, суддя, поляк, тягар, сукня, столяр, сюжет, тягач, тюлень, упряж, нянька, туя, будень, уряд, згряя, бюджет, воля, мряка, зубець, огляд, буряк, натяк, вояк, дубляж, дурень.

Аудиторні завдання

Вправа 4. Запишіть слова фонематичною транскрипцією, охарактеризуйте голосні фонемі за місцем творення (рухом язика в ротовій порожнині в горизонтальному напрямі).

Щасливий, шепіт, буряк, свідок, Чехія, київський, повітря, м'який, вугілля, об'єктив, глюкоза, віднімання, подружжя, відзив, уродженець, трипілля.

Вправа 5. Прочитайте і переписіть речення, записані фонематичною транскрипцією, проаналізуйте голосні за способом творення (рухом язика в ротовій порожнині в вертикальному напрямі).

/сут'інки т'агліс'а з дн'іпра / л'агали на воду / вкривайучи йійі теплою ковдройу / і сходили / йак др'їжд^жове т'істо // / (Шевч.). /л'іда погладила долонейу порепаний стовбур / притулилас' шчокоюу до глибоких зморшок / ус'ім своїм вигл'адом співчувайучи старожилу закриниччанс'кого гайу // / (Гуц.).

Вправа 6. Запишіть речення фонематичною транскрипцією, охарактеризуйте голосні фонем за участю губ при творенні їх.

1. Високо в небо звилася біла з сірим обскубана сорока, горлово крикнула, збиваючи крильми повітря, – скрекїт сипко рознісся над лісом, вириваючи з матової сіризни шкарубку луну (Шевч.). 2. Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи доторкнутися губами до осклілого блакитного шумовиння, – і цієї миті річка під ним затріщала (Гуц.).

Вправа 7. Назвіть фонем за вказаними ознаками.

1. Голосна, переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізована.
2. Голосна, заднього ряду, високого піднесення, лабіалізована.
3. Голосна, заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізована.
4. Голосна, переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізована.
5. Голосна, заднього ряду, середнього піднесення, лабіалізована.
6. Голосна, переднього ряду, високо-середнього піднесення, нелабіалізована.

Вправа 8. Назвіть спільні та відмінні артикуляційні ознаки голосних фонем у їх головних виявах.

[o] – [a], [i] – [e], [и] – [o], [y] – [a], [e] – [o], [и] – [a], [y] – [i], [e] – [a].

Вправа 9. Випишіть голосні звуки: а) переднього ряду: а, е, и, у, о, і; б) заднього ряду: о, і, у, а, е, и; в) високого і низького піднесення: и, а, і, о, у, е; г) високо-середнього і середнього піднесення: у, и, е, а, о, і.

Вправа 10. Запишіть під диктовку речення фонетичною транскрипцією, дайте повну артикуляційну характеристику головним алофонам голосних фонем.

Скирта вже потемніла від негоди, та коли станеш виривати соломку, лаштуючи для себе затишне кубло, то вона дихне тобі в обличчя стужавілими і злежаними пахощами осені, заспокійливо й густо дихне (Гуц.).

Вправа 11. Подані слова запишіть фонематичною і фонетичною транскрипціями, назвіть голосні у слабкій позиції і проаналізуйте особливості їх артикуляції.

Вмикач, відрив, автор, барвник, рюкзак, скеля, різьбяр, реп'ях, свиня, свято, гуляш.

Вправа 12. Подайте фонетичний і фонематичний записи вказаних слів, окресліть звукові поля голосних фонем.

/а/: салют, цяцькатися, шабля, бажуючий, колодязь, клятва; /е/: українець, фея, перчиця, дятел, майстерня, пелюстка, операція, пацієнт, верхів'я; /о/: хвоя, ночівля, обряд, підборіддя, погляд, дзьоб, годує, потужний; /и/: цибуля, тихоня, хвиля, Цюрих, шиття, дикція, приємний; /у/: чуття, шухляда, хлюпіт, тюль, функція, Угорщина; /і/: ідея, іграшка, іноді, синій, іній, кільцевий, хімія.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які звуки називаються голосними?
2. Які ознаки покладено в основу класифікації голосних звуків?
3. Назвіть спільні і відмінні ознаки голосних /і/ та /у/, /о/ та /и/, /а/ та /е/.
4. Дайте повну характеристику голосних фонем (у їх головному вияві) у слові *аплодисменти*.
5. Які звуки охоплює звукове поле фонем /е/ та /и/? Наведіть приклади звукових реалізацій.

Артикуляційно-акустична характеристика головних алофонів приголосних фонем

Теоретичні питання для обговорення

1. Визначення приголосних. Відмінність артикуляції приголосних від артикуляції голосних.
2. Класифікація і характеристика приголосних:
 - а) за співвідношенням голосу і шуму в їх утворенні;
 - б) за місцем творення (або за активним мовним органом);
 - в) за способом творення;
 - г) за твердістю і м'якістю.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 24–36.
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 107–114.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 29–53.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 34–50.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 28–33.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 60–95.
УМ. Енциклопедія – С. 484–485.
Шкурятяна Н. Г. СУЛМ. – С. 29–32.

Домашні завдання

Вправа 1. Врахувавши акустичні ознаки початкових приголосних, запишіть подані слова у три колонки з початковими: 1) сонорними; 2) шумними дзвінками; 3) шумними глухими.

Вибір, далекувато, грація, категорія, залізьяка, футляр, жнивварський, явище, багрянець, лотерея, своєрідний, реєстр, хвилювання, цюркотіти, школяр, читання, місяць, транслювати, населення, підтлюпцем, юрист.

Вправа 2. Прочитайте слова, зверніть увагу на губні фонемі. Спочатку запишіть фонетичною транскрипцією слова з головним виявом губної фонемі, а потім – слова з її варіантами.

Мініатюра, філія, харків'янин, білчення, м'ясистий, паляниця, Британія, череп'яний, верблюд, Вінниця, пюре, взуття, пісня, фантазія, люб'язний, фюзеляж.

Вправа 3. Запишіть віршовані строфи фонематичною транскрипцією, охарактеризуйте приголосні фонем за місцем творення.

Гроза пройшла за обрієм високим,
Шумлять озера хвилею на схід,
Встає гілля, налите синім соком,
І ярина, і яблуневий плід.
Гроза пройшла, сестра моя співуча,
Важкі краплини, ніби солов'ї,
Встає ізнов тривога, ніби туча,
Бентежить, кличе, в груди б'є мої (Мал.).

Вправа 4. Перепишіть подані пари слів, вкажіть, якими звуками вони різняться, охарактеризуйте порівнювані звуки за способом їх творення.

Сірка – дірка, йодний – модний, сиджу – сичу, жар – дар, шило – мило, хліб – хлів, мірка – мітка, хвіст – твіст, човен – повен, туди – люди, пара – кара, доріг – доріс.

Вправа 5. Перепишіть речення, підкресліть епітети до слова земля. Запишіть виділені слова-епітети фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте приголосні звуки за ознакою м'якості/твердості.

1. Земля і твердь – однаково безбарвні (Малан.). 2. І земля вся засніжена, біла, кличе в срібні простори свої (Сос.). 3. Бережіте щастя! Бережіть свободу! – Многоплідну землю, землю свою! (Тич.). 4. У його (Івана) жменях була земля. Сіра, пісна (Харч.). 5. І лежала земля, в попелищі земля чорнотіла, Я дививсь і німів, і прощавсь, – і прощатись не міг (Мал.). 6. Земле рідна, земле многоріка, Од ясної Ворскли до Десни Поступ твій звеличують навіки Непохитні дочки і сини (Гриз.). 7. Куди іти? Земля обітована – вона ж під нами, наша, ось вона! Та ще ж яка, мій Господи, багата! Лісами щедра, зерном золота. Міцна зелом, скотиною рогата, народом добра, вірою свята (Кост.). 8. Відкрити їм (людям) уста, відчинити очі, скерувати їх мислення руслом доцільного, бо таких мільйони й мільйони по всій цій широкій, гарній, родючій, Божій землі! (Самч.).

Аудиторні завдання

Вправа 6. Запишіть текст фонематичною транскрипцією. Позначте сильні і слабкі позиції приголосних фонем. Вкажіть, до якої групи за співвідношенням голосу і шуму належить кожна фонема.

Часто надвечір вийде вона (Дарочка) за сад, аж на шлях, під осокари. Гляне-погляне... Поле, поля, безмежні лани. Манячать у даліні такі ж хутори, як їх, зливаються з виднокругом у надвечірніх серпанках. Тепле повітря знімається з землі, напеченої за день, аж дух іде із садової гущавини, розніженість повстає довкола, овіяна вечірнім леготом (Гум.).

Вправа 7. Запишіть слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. Підкресліть позиційні і комбінаторні алофони фонем. Назвіть усно місце творення кожного приголосного.

Ланцюг, гудзик, земля, квітень, гаївка, літній, щедрівка, життєвий, черв'як, осіннє.

Вправа 8. Фонематичний диктант із завданням: розподіліть усі приголосні на групи за способом творення: а) проривні; б) щільні (фрикативні); в) африкати; г) зімкнено-прохідні.

Степ вражає своїм безмежжям, блиском, співучістю. І все тут пахне. Пахне особливими пахощами степового різнобарв'я, гарячим лоєм отари, батьковим чабанським духом та відкритою навстіж сухою кошарою (Гонч.).

Вправа 9. Встановіть, у яких випадках сполучення літер дж, дз позначають африкати, а в яких – дві самостійні фонем.

Відзнака, судження, бджоляр, дзюдо, надзвук, відживати, лоджія, дзьоб, таджик, джонатан, відзив, народження, дзюркіт, адже, саджанець, надзвуківий.

Вправа 10. Фонетичний диктант із завданням: подайте (без повторень) у дві колонки палаталізовані і напівпалаталізовані приголосні; доповніть колонки приголосними, яких немає у тексті.

В полі біло, тихо, засніжено ...

Старий Пилип одягнув кожуха, і вийшов надвір.

В тишу полів м'яко падав звук. Кругом було біло і незаймано. Все було вкрито пухким снігом, однаковим і на землі, і на покрівлях.

Навіть дерева обросли білим пухом. Навіть стежки не було, навіть слід гусей зразу ж застелявся.

Сніг падав спокійно, тихо, лагідно, замріяно ... (Гум.).

Вправа 11. Запишіть словосполучення фонетичною транскрипцією, дайте повну артикуляційно-акустичну характеристику приголосним звукам.

Домашнє завдання, контрольне списування, фонетична транскрипція.

Вправа 12. Назвіть спільні і відмінні ознаки приголосних звуків: [л']–[р]; [в]–[х]; [д]–[н']; [с]–[ц']; [ш]–[ч']; [м]–[н]; [к]–[ф].

Вправа 13. Випишіть приголосні звуки:

- а) дзвінки: б, ч, т, д, г, л, д^з, ф, й, ж;
- б) глухі: ц, р, з, с', н, п, д', в, х, д^ж;
- в) сонорні: л', т, к, р, н, г, в, ф, й, н';
- г) губні: ц, в, р, м, з, д^{з'}, ф, б, н, п;
- г) передньоязикові: ж, к, д^ж, б, ч, х, з, г, л, м;
- д) середньо- і задньоязикові: г, с, й, д', ш, х, т', в, г, к;
- е) проривні: х, б, т, з', д^з, й, д, р, ф, п;
- є) щілинні: б, м, с', п, х, ж, ц, в, н, й;
- ж) афrikати: ш, ч, т, д^з, ц', м, ж, д^ж, н, д^{з'};
- з) зімкнено-прохідні: в, л', р, с, б, г, н', м, ц, р'.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які звуки називають приголосними? Як артикуляційно відрізняють приголосні від голосних?
2. За якими ознаками класифікують приголосні української мови?
3. Як поділяють приголосні за участю голосу і шуму? У чому відмінність між сонорними і дзвінками, дзвінками і глухими приголосними?
4. На які групи поділяють приголосні за місцем творення? Назвіть підгрупи і з'ясуйте відмінність в артикуляції передньоязикових приголосних.
5. Як поділяють приголосні за способом творення? Охарактеризуйте різні підходи мовознавців до класифікації приголосних за цією ознакою.

6. Як характеризують за різними джерелами напівпом'якшені приголосні – як окремі фонemi чи як варіанти твердих?

Фонетична і фонематична транскрипції

Теоретичні питання для обговорення

1. Фонетична транскрипція: призначення, основні правила транскрибування слів, речень, текстів. Фонетичний алфавіт.
2. Завдання, принципи і правила фонематичної транскрипції.
3. Відмінності у фонематичних записах за теоріями Московської та Щербівської фонологічних шкіл.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 42–45, 82–83.
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 97–99.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 79–83.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 24–27.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 42–43, 61–63.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 34–38.
УМ. Енциклопедія – С. 638.
Шкурятяна Н. Г. СУЛМ. – С. 46–48, 58.

Домашні завдання

Вправа 1. З'ясуйте, якою транскрипцією записано слова. Перепишіть, використовуючи відповідні дужки. Обґрунтуйте свій вибір.

бігови́ї / б'ілізна / вир'ішити / ви^есоч'і́н' / заміжжа / копі́це^и / мандр'і́їни к / зас'ідан'н'а / шчови^есні / јашчірка.

Вправа 2. Перепишіть без помилок, які допущено в записах слів, речень фонетичною (1) і фонематичною (2) транскрипціями.

1) [ювіле́ї], /шлја́х/, [ч'ар'і́вній], [мавпя́чий], [д'зв'о́нік], [Бажан'н'а / умова успіху.];

2) /щедрі́ї/, /шеле^ист/, /чут'а/, /ф'іртка/, /дже^ире^ило/, [оч'і – дзеркало душ'і].

Вправа 3. Запишіть подані слова фонематичною і фонетичною транскрипціями, підкресліть позиційні і комбінаторні алофони фонем.

Бриніти, борщик, акація, вересень, буйвіл, агітація, біологія, алгебра, Аркадій, альпініст, бруківка, борідка, варіювання, ведмежа, бюджет, аварійний, Анфіса, архів, безвихідь, багатющий, баєчка, бузина, буревій, вдячний, білорус, близький, бренькіт, бриджі, борсук, Валерій, австралійка.

Аудиторні завдання

Вправа 4. Прочитайте загадки, відгадайте їх. Запишіть речення фонематичною транскрипцією; підкресліть слова, у яких літери я, ю, є, ї позначають дві фонем.

1. Крильми махає, а не літає. 2. Дуже люблять молодця, а б'ють його без кінця. 3. Вертиться, крутиться, ніколи не стане, на ній живуть люди, і гори, і ями. 4. Стоїть вулик придорожній, уночі завжди порожній. 5. Вам його дано, а люди користуються. 6. Білі зуби має, але всі ховає. Довгі коси має, та не заплітає. 7. Один з трубою тягне всіх за собою. 8. У вогні народився, бензину напився і в поле з'явився (Н. тв.).

Вправа 5. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, з'ясуйте, у яких випадках в артикуляції голосного є нахил до іншого звука, у яких – немає.

1) голосний [е]: обеліск, секунда, ребус, одеколон, жених, сеньйор, океан;

2) голосний [и]: пасажир, тижневик, тривога, вибухівка, глечик, лишайник, кирилиця;

3) голосний [о]: повітря, погляд, колядка, поклоніння, колючий, подружжя, словотвір.

Вправа 6. Прочитайте, запишіть слова фонетичною транскрипцією, розрізніть пом'якшені і напівпом'якшені звуки.

Місяць, манікюр, біологія, чіпляти, грюкіт, амфібія, збіжжя, гіпюр, алюміній, різдвяний.

Вправа 7. Прочитайте слова, вишишіть і запишіть фонетичною транскрипцією лише ті слова, у яких наявні нескладотворчі голосні [ў], [ї].

І. Воїн, власний, будівля, вітрянка, шпаківня, вогнегасник, вдячно, динозавр, дивувати, в'язень, вапняк, об'єктив, взірець, доповнення, відмежувати.

П. Йорж, жайвір, ймення, гайок, геройство, молочний, войовничість, майстер, війка, йод, крейда, ймовірний, серйозно, сяйво.

Вправа 8. Текст, записаний фонетичною транскрипцією, переписіть фонематичною. Підкресліть слова, у яких кількість звуків не відповідає кількості фонем. Поясніть, чому?

[ja так л'убл'у / ja так л'убл'у те^нбе /
моја с'п'іву ча украї^н'с'ка мо^{во} //
ў то^уб'і шуми т' пол'іс':а голу^{бе}
і ду^{жо} хви^{лі} гомон'а т' д'н'іпро^в'і //
ў то^уб'і же ^нве карпа^цка ви^соч'ін' /
шчо ма^{ни} т' у не^нз'в'ідане^н ма^йбу^т'н'е^н /
і сте^нпова бе^нскра^{ја} ши^роч'ін' /
і кобзар^е ва ду^{ма} не^нзабу^т'н'а //] (Стол.)

Вправа 9. Текст, записаний фонематичною транскрипцією, переписіть спрощеною фонетичною транскрипцією. Визначте комбінаторні алофони фонем у підкреслених словах. Назвіть слова, у яких тверді фонемі реалізуються в напівном'якихених звуках.

/о слово р'ідне// хто без тебе йа//
чи буде жит' в віках душа моя/а/
чи буде сонцем в небі пломен'іт' /
а чи залишит'с'а в піт'мі стол'іт'//
о слово р'ідне // знайу / т'іл'ки ти
до мр'ій прозорих підведеш мости /
і ви^л'л'ет'с'а д^звінкий пташиний спів
до бат'ківс'ких / до р'ідних берегів // / (Чем.)

Вправа 10. Зіставте фонетичну транскрипцію з варіантами запису фонематичною транскрипцією. Поясніть, чим зумовлені відмінності у фонематичних записах.

[хви^ел'у йес':а] – /хвил'уйешс'а/, /хвил'уйес'с'а/;
[вогза л] – /вокзал/, /вогзал/;
[шчод'н'а] – /шчодн'а/, /шчод'н'а/;
[у кл'іц':і] – /у кл'ітц'і/, /у кл'іц'ц'і/;
[му^др'іс'ц'] – /мудр'іст'/, /мудр'іс'ц'/

Вправа 11. Прослухайте речення, запишіть їх повною і спрощеною фонетичною транскрипцією. Порівняйте записи, зробіть висновки.

1. Людина – дивна квітка: вона розквітає не в оранжереях, а на вітрі, коли бореться з стихіями. 2. Єдина річ у природі, яку виразно бачиш попереду і не помічаєш, коли вона опиниться за спиною в тебе, це час (Гур.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Чим викликана потреба у транскрибуванні мовлення?
2. Що таке фонетична транскрипція? Охарактеризуйте систему літер і додаткових знаків, які використовують при транскрибуванні.
3. Визначте завдання, принципи і правила фонематичної транскрипції.
4. Чим пояснюються відмінності у фонематичному записі за теорією МФШ і ЩФШ?

Позиційні чергування звуків

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття про чергування. Різновиди чергувань.
2. Чергування алофонів голосних фонем.
3. Чергування алофонів приголосних фонем.
4. Чергування алофонів голосних фонем з алофонами приголосних фонем.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 83–91.*
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 127–130.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 83–93.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 57–64.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 63–64.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 107–116.
УМ. Енциклопедія – С. 463, 725–726.
Шкурятяна Н. Г. СУЛМ. – С. 59–60.

Домашні завдання

Вправа 1. Подані пари слів запишіть фонетичною транскрипцією, позначте корені і з'ясуйте, які звуки чергуються.

Весло – весла, зелений – зелень, сивий – сивина, пекти – печений, верх – вершина, мислити – мислитель, ходити – ходіть, нерви – нервовий, блистіти – блиск, дерево – дерева, бистрий – бистринь.

Вправа 2. Запишіть пари слів фонетичною транскрипцією, позначте морфеми, у яких наявні варіанти приголосних фонем, підкресліть звуки, що чергуються.

Просьба – просіть, легенький – легко, квіти – уквітчаний, досвід – досвідчений, кімната – у кімнатці, блюдо – блюдце, книжка – у книжці, річка – на річці, хвилюєш – хвилюєшся, безмісячний – безшовний, пізно – пізніше, дзвоник – дзвін.

Аудиторні завдання

Вправа 3. Згрупуйте парами і запишіть фонетичною транскрипцією спільнокореневі слова, позначте морфеми, у яких відбуваються позиційні чергування голосних звуків. Вкажіть алофони, що чергуються.

Села, нищити, твердь, критика, велетень, чорний, очищений, чорніти, очищати, нищівний, критикувати, велетенський, твердий, селянський.

Вправа 4. До поданих слів доберіть інші форму чи слово, у яких виявилися б позиційні чергування голосних звуків.

Вишенька, стежка, лоза, крига, степ, рибалка, корінчастий, кривулька, сльози, зупинка, осінь.

Вправа 5. Прочитайте речення. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у морфемах яких можливі позиційні чергування голосних звуків. Проілюструйте звукозміни, змінюючи форму слова чи добираючи спільнокореневі слова.

1. Весна гомоніла, вода готіла, неспокійно ворушилися ріки. Немов ремствували на береги, і, набираючи сили, раптом долали їх, свої кордони, і розливалися на всю міць, на всю широчінь, ген-ген заливаючи луки (Ів.). 2. Всюди тепер розлилося молоде степове море, бушуючи на вітрах, викидаючи під час штормів на берег величезне корчомаччя неліквідних верб (Гонч.). 3. То припадаючи до землі, то злітаючи вгору, поблизу крутився димчасто-сірий травник, що мав

білий поперек, білий низ тіла, покритий чорно-бурими плямками (Гуц.)

Вправа 6. До поданих слів доберіть відповідники, при зіставленні з якими виявляються позиційні чергування приголосних. Запишіть фонетичною транскрипцією варіанти морфем і звуків.

Ніготь, отець, сон, копита, жито, короткий, знаєш, приніс, дьоготь, дочка, казка, стежка, кут, ховають, танець, кінець, загадка.

Вправа 7. Прочитайте речення. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у морфемах яких можливі позиційні чергування приголосних звуків. Проілюструйте звукозміни, змінюючи форму слова чи добираючи спільнокореневі слова.

1. Ген по спориші біжить півень – пробіжить і зупиниться, пробіжить і зупиниться, оглядаючись назад та притримуючи в горлянці булькітливий крик. 2. Лось ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. 3. Наш чотириногий пацієнт лежав у тіні, схований від літнього сонця, що стояло в зеніті, шлючи на землю шмальке проміння. 4. Вони (стежки), навсібіч сануючись по рідній землі, схожі на людську долоню, помережану калейдоскопом зморщок (Гуц.). 5. Несподівана осінь розгорнула над містом сірий мокрий покров, повиваючи дні вогкими туманами, дощами і гидкою мрякою (Підм.). 6. Столітні велетні-дуби, Бувало, в бурю і негоду Шумлять, дивуючи природу, І ждуть з піснями боротьби (Ол.).

Вправа 8. Прочитайте подані слова і запишіть їх фонетичною транскрипцією. Виділіть приголосні звуки [в], [й] та нескладотворчі голосні [ў], [і]. У яких словах можливе чергування приголосних із нескладотворчими голосними? Запишіть, де це можливо, паралельні форми слів, щоб довести можливість такого чергування.

Повний, водити, сповідь, бував, упевнений, алергія, даю, водойма, вмиваю, думає, найми, вівці, буяє, голова, відмовив, віє, аличевий, її, агресія, барвник, Андрій.

Вправа 9. Доберіть приклади словосполучень із варіантами фонем /в/ і /й/.

Зразок: навчалася в Одесі – працювала в Києві // [в] – [й].

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке чергування? У чому полягає відмінність позиційних чергувань від історичних?
2. Як по-іншому можна назвати позиційне чергування?
3. Продовжте визначення: «Сукупність усіх алофонів фонемі – це ...».
4. Доберіть слова з усіма можливими звуковими реалізаціями фонем /д/, /ж/, /з/.

Історичні чергування голосних фонем

Теоретичні питання для обговорення

1. Найдавніші чергування голосних у коренях слів.
2. Чергування /о/, /е/ з /і/.
3. Чергування /о/, /е/ з нулем звука.
4. Чергування /е/ з /о/ після шиплячих та /й/.
5. Чергування /о/ з /и/ та /е/ з /и/ у сполученні з сонорними /р/, /л/.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 91–100.
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 130–142.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 93–104.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 64–68.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 64–75.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 117–126.
УМ. Енциклопедія – С. 215–216.
Шкуратяна Н. Г. СУЛМ. – С. 60–61, 63, 65–66, 68–69.

Домашні завдання

Вправа 1. Розподіліть пари слів на групи за особливостями чергування: а) /о/, /е/ з /і/; б) /о/, /е/ з нулем звука; в) найдавніші чергування.

Вогонь – вогню, хід – ходу, шість – шести, квітка – квіток, летіти – літати, поріг – порогу, день – дня, збирати – брати, допомога – допомагати, стіл – стола, сон – сну, клонитися – кланятися, молоток – молотка, вітер – вітру, чоло – чільний, гребти – загібати, кінь – коня, осінь – осені, віз – воза, крапля – крапель, піч – печі, слово – слів, лізти – лазити, вінок – вити, трусити – трясти.

Вправа 2. До поданих слів доберіть такі їх форми, щоб у кожній парі було представлено чергування /o/, /e/ з нулем звука.

Сон, палець, хлопець, пеньок, пень, січень, краєчок, холодець, гонити, учень, гайок, куток, червень, вівторок, рівень, квіток, жовтень, вітер, шматок, в'язень, вузол, мене, творець, бубон.

Вправа 3. Доберіть до першої групи слів синоніми, а до другої – антоніми, у коренях яких після шиплячих наявні голосні /e/ чи /o/, обґрунтуйте їх уживання.

I. Лимонний, одружитися, безсердечний, прохач, твердий (хліб), очікувати, кривавий, диявол, правдивий, тліти, залицятися, вихований.

II. Зранку, підлий, дорогий, білявий, крик, скупий, добрий, неохайний, ганьба, з'являється, ввічливий, гладенький.

Вправа 4. Прочитайте текст, перепишіть його фонематичною транскрипцією. Знайдіть слова, які засвідчують історичні чергування голосних фонем. Наведіть усі словоформи та похідні від них, де можуть відбуватися ці чергування.

Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу, потім повіяв з Акерманщини вітер, розчистив небо, і на поля бризнуло сонце. Запарувала рілля, тьмяно заблищали на сонці одвернуті лемешами скиби землі. З дощової мряки виринув Вишневий хутір – з два десятки мазанок із зеленими від моху стріхами. Сонце пригрівало сильніше, земля дихала вільготніше, із голубого неба долітав повний жалю журавлиний трубний клич, який то гучнів, то завмирав, танучи в голубій безвісті. Тимко, налягаючи руками на чепіги, часто задирав голову, проводжав даленіючі косинці журавлів, і тихий смуток облягав його серце (Тют.).

Аудиторні завдання

Вправа 5. Перепишіть подані спільнокореневі групи слів, позначте варіанти коренів. Поясніть закономірності найдавніших чергувань голосних фонем.

- 1) чесати – вичісувати, шептати – нашіптувати, гребти – заґрібати, мести – замітати, чекати – вичікувати, плести – заплітати, летіти – політати;

- 2) нести – заніс – заносити, везти – завіз – завозити, брести – забрід – бродити, текти – витікати – потоки;
- 3) ломити – ламати, гонити – ганяти, стояти – стати, скакати – скочити, могти – допомагати, кланятися – вклонитися;
- 4) лізти – лазити, ліпити – заляпати, сідати – садити;
- 5) дерти – видирати – дірка – драний, беру – забираю – забрав – вибір, терти – натирати – натру.

Вправа 6. У поданих реченнях виявіть слова, у яких можливі найдавніші чергування голосних у коренях. Доберіть спільнокореневі слова і позначте варіанти коренів.

1. Андрій перестав гребти, кілька разів глибоко вдихнув повітря, ширшаючи в грудях, і німів, немов прислухаючись до якогось тихого-тихого звуку (Тют.). 2. Раптом кінь заіржав сполохано і, високо скинувши спутаними ногами, скочив убік, погупав важко, аж земля, здається, здушено зітхала (Гуц.). 3. Спорожнивши один клунок додолу, хлопець витер торбинкою чоботи, поплював на них і знову витер (Підм.). 4. Тільки стара Наумиха стояла невесела біля печі, не обзиваючись й словом (Коц.). 5. Хто моря переплив і спалив кораблі за собою, той не вмере, не здобувши нового добра (Укр.). 6. Закачавши штани, він бреде по воді, Аж на хвилі кладе свої скроні руді (Павл.). 7. Западає вечір, і я йду, вбираючи в груди його спокій. 8. Біля хати шуміли, вклоняючись вітру, два клени (Шевч.).

Вправа 7. Першу групу слів запишіть у родовому відмінку множини, а другу – у родовому відмінку однини, поясніть чергування голосних. Вкажіть, у яких морфемах відбуваються альтернації.

I. Доба, коса, сльоза, особа, робота, зоря, слово, коло, гора, корова, щока, борода, береза, село.

II. Кмітливість, дотепність, енергійність, відвертість, бадьорість, щирість, відданість, справедливість, ввічливість, величність, бережливість.

Вправа 8. Запишіть у називному відмінку однини подані словосполучення. Позначте варіанти морфем, у яких відбувається чергування голосних фонем.

Братового олівця, батьковим капелюхом, у дядьковому будинку, Степанового портфеля, з Івановим братом, Андрієвому внуку, на сусідовому мопеді.

Вправа 9. До поданих словосполучень, ужитих у місцевому відмінку однини, доберіть паралельні форми. З'ясуйте, які фонемні й у яких морфемах чергуються.

На шкільному вечорі, у наступному році, на військовому зборі, у батьковому костюмі, на останньому уроці, в осінньому лісі, на крутому березі, у рідному місті, на братовому обличчі, в чужому будинку, у вишневому саду.

Вправа 10. З'ясуйте відхилення від чергування /o/, /e/ з /i/ у поданих словах. Згрупуйте слова відповідно до правил.

Шелест, вихователь, кілок, берег, шовк, горб, червоний, вишень, землероб, палець, чек, квиток, ковзати, ворог, професор, інженер, маленький, мислитель, ріднесенький, зелень, їдалень, Артем, відеречко, скороход, голубонька, дзвінок, черга, закон, черешня, пафос, торба, мороз.

Вправа 11. До поданих слів доберіть такі їх форми, щоб у кожній парі було представлено чергування /o/, /e/ з нулем звука. Підкресліть слова зі вставними /o/ та /e/.

Ручка, певний, стежка, повний, кожний, пісня, серце, весна, сосна, капля, борозна, хмаринка, вишня, сережки, сотня, кав'ярня, кухня, відро, порічки, зерно, хвіртка.

Вправа 12. Випишіть із поданих речень слова, при словозміні яких відбуваються чергування /o/, /e/ з /i/ або фонемним нулем. Запишіть відповідну словоформу і поясніть наявність фонемозмін.

1. Ось викотився на стежку клубок колючок, і цей клубок сіро-зелених голок, виставивши кумедний писок їжака, звернув на узбіччя, зник у шерехкому бур'яні. 2. Приємно вскочити у погріб глибокої осені або зимою, коли за нещільно причиненими дверима мете й мете, приємно встромити руку в крижаний розсіл і, тремтячи від холоду та від насолоди, їсти хрумкий огірок. 3. Яюсь непомітно дощі липневі та серпневі обернулись на дощі вересневі та жовтневі, начебто злившись у суцільну й одноманітну холодну маячню. 4. Кінь виступав статурно, вигинаючи точену шию, весело б'ючи міцними ногами по молодій траві. 5. Зібралось докупи кілька в'язів, два з них мають усохлі верхівки, і, оглядаючи стовбури, я налічив – згори донизу – на кожному з них по сім-вісім дупел. 6. Товариш залишив

мене тут, на острові, а сам, сівши в моторний човен, подався в село по всякий надібок: хліб, олію, сірники, сіль. 7. Жодної хвилики не відаючи відпочинку, материні руки знаходили роботу в скрині й біля скрині, на столі й під столом, на вікні й під вікном (з творів Гуц.). 8. Виймали хлопці із ярма занози. Шапки знімали, випрягши волів. Вогонь в'їдався в чорні ребра воза, прив'язані за дишель до землі (Кост.).

Вправа 13. Запишіть загадки і відгадки до них, вставляючи пропущені букви на позначення голосних. Обґрунтуйте свій вибір. Доберіть (де це можливо) спільнокореневі слова, щоб проілюструвати чергування /e/ з /o/ після шиплячих.

1. Ч..пуруха біла ч..рну сорочку наділа. 2. Сам ч..рвоний, а чуб зелений. 3. Без вікон, без дверей живе ш..стеро дітей. 4. Ноги на полі, середина на дворі, голова на столі. 5. Хто на собі хату носить? 6. Стоїть піп над водою та ш..лестить головою. 7. Стоїть пані у куточку в ч..рнім ч..біточку.

Слова-відгадки: ч..репаха, буряк, коч..рга, яблуко, оч..рет, пш..ниця, редька.

Вправа 14. Із поданих речень виписіть слова з /ри/, /ли/, доберіть до них такі споріднені, у яких виявилися б чергування /e/, /o/ з /и/.

1. Тонкий голосок її бринів, як струна (Мирн.). 2. Були тут страшні гармати. Од вистрілу дрижали хати. 3. Тут з салом галушки лигали, Лемішку і куліш глитали (Котл.). 4. Закипіла на Україні страшенна тривога, Як на шляху піднялася Сірома убога (Кул.). 5. Гори багрянцем кривавим спалахнули, З промінням сонця західного прощаючись, – Так моє серце жалем загорілося, З милим, коханим моїм розлучаючись (Шевч.). 6. Гриміли на вулиці мотори, скреготало залізо гусениць (Загр.). 7. Над Дунаєм виблискували ластівки, широка річка мирно синіла під чистим небом (Гонч.).

Вправа 15. Перепишіть текст фонематичною транскрипцією. Підкресліть слова, у яких можливі історичні чергування голосних, поясніть кожен тип взаємозаміни.

Ліс ще не набрав сонця, ще поміж сосон гуляли холоднуваті протяги, й тільки згори повівало застоюним у вітті теплом. Звідтіля ж, згори, линув сухий скрип, здавалося, то скрипить розсохлий

колодязний журавель – понад лісом тягнулася до великої води
вервечка чапель (Мушк.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які чергування називаються історичними?
2. Які причини зумовлюють чергування /o/, /e/ з /i/?
3. Назвіть випадки, коли чергування /o/ та /e/ з /i/ не відбувається.
4. За якою ознакою розрізняють випадні і вставні /o/ та /e/? Наведіть приклади.
5. Коли після шиплячих та /й/ /o/ чергується з /e/? У яких випадках порушується це чергування? Наведіть приклади до кожного випадку.
6. Поясніть чергування /o/ та /e/ з /и/ у групах ри, ли.

Історичні чергування приголосних фонем

Теоретичні питання для обговорення

1. Чергування /г/–/ж/, /к/–/ч/, /х/–/ш/.
2. Чергування /г/–/з'/, /к/–/ц'/, /х/–/с'/.
3. Чергування фонем як наслідок взаємодії з колишнім /й/.
4. Чергування однієї фонемі зі сполученням двох фонем.
5. Поняття морфонемі і морфонології.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 100–108.*
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 142–148.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 104–116.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 64–70.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 77–83.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 126–132.
УМ. Енциклопедія – С. 215–216.
Шкуратяна Н. Г. СУЛМ. – С. 71–74.

Домашні завдання

Вправа 1. До поданих слів доберіть споріднені з усіма можливими чергуваннями приголосних фонем.

Сухий, пестити, берег, гасити, розбійник, посвята, турок, убогий, вухо, бродити, яблуко, радити, птах, спати, лазити, токар, капелюх,

плести, різати, качка, любити, болото, пасіка, трусити, багатий, мураха, мести, товариш, квітка, світло, гриміти, письмо, славити, світ, дихати, лице, сідати, лихо, плакати, аптека.

Вправа 2. Від поданих іменників утворіть прикметники за допомогою суфіксів -ськ-, -ств-, поясніть наявність змін у них.

Буг, Прилуки, Волга, козак, Дрогобич, Прага, Запоріжжя, чех, чуваш, Калуга, Кагарлик, Іртиш, Дрогобич, казах, читач, гайдамака, чуваш, чех, грек, ткач, бідняк, латиш, словак, птах, товариш.

Вправа 3. Поданий текст прочитайте і перепишіть фонематичною транскрипцією, відзначте випадки наявних або можливих історичних чергувань приголосних. Проілюструйте чергування, добираючи споріднені слова.

За вікном кружляли сніжинки. Рідкі, білі, неначе пух, якісь аж несправжні. Рожевуватою розмитою плямою висіло над лісом сонце. Передчуття тиші й спокою оповивало душу, сніжинки падали аж на її дно – не танули. На старій, покорченій вітрами сливі сиділи снігурі. І на яблуні, що росла трошки нижче. Серед них – кілька дуже великих. Орест ніколи не бачив таких великих снігурів, і лише перегодя зрозумів, що вони понадималися на хвищу. Якщо в цьому світі є хоч щось довершене й викінчено-красиве – то це снігурі. Так думав Орест, спостерігаючи сторожких птахів (Мушк.).

Аудиторні завдання

Вправа 4. До поданих іменників доберіть споріднені слова, де б виявилися чергування приголосних при словотворенні, що є наслідком I палаталізації. Поясніть фонемні зміни у морфемах.

Жінка, книга, молоко, подруга, гріх, знак, рух, лелека, наука, страх, вік, грак, сміх, гуцулка, запах, чайка, горох, каліка, туга, небезпека.

Вправа 5. Подані іменники чоловічого роду запишіть у кличному відмінку. Поясніть фонемні зміни у морфемах.

Пророк, парубок, моряк, юнак, козак, чумак, чоловік, гусак, вовк, дивак, друг, Олег, плуг, батіг, пастух, Явтух, ховрах.

Вправа 6. Запишіть подані іменники у формах давального і місцевого відмінків однини. Поясніть чергування приголосних при словозміні.

Крига, бік, яблунька, луг, напруга, око, стріха, дорога, круг, тік, кулак, нога, рух, берег, зупинка, мачуха, поріг, вухо, тарілка.

Вправа 7. Прочитайте. Випишіть дієслова, у яких відбулося чергування приголосних, доберіть дієслово, що підтверджує наявність взаємозамін фонем. Згрупуйте за типами чергування.

1. Ой, у полі вітер дише, билину колише; козаченько до милої чотири листи пише. 2. Соловейку сизокрилий, скажи правду, де мій милий! (Н. тв.). 3. Ось я тобі службу нараджу. 4. Коли ми тут сваримось і миримось, у ворота хтось возом уїжджає (Вовч.). 5. Тьму світло переможе, щоб не було негод. Лиш той творити може, хто любить свій народ (Сос.). 6. Пішов шелест по діброві, шепчуть густі лози (Шевченко).

Вправа 8. Від поданих інфінітивів утворіть пасивні дієприкметники минулого часу, форми 1-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часів. Укажіть тип чергування.

Спекти, обновити, посадити, мастити, скотити, викосити, світити, виходити, славити, виїздити, трусити, закріпити, пускати, скупити, давити, оповістити, диміти, городити, прищепити, губити, економити, носити, дробити, виростити, розграфити, мостити, оформити.

Вправа 9. Від поданих іменників утворіть прикметники. Запишіть фонематичною транскрипцією варіанти кореня. Поясніть наявне чергування приголосних.

Риба, мавпа, дрова, верф, солома, голуб, жирафа, жаба, морква, хлопець, лев, торф.

Вправа 10. Від поданих дієслів утворіть можливі форми наказового способу. Поясніть наявне чергування приголосних.

Зразок. *Глянути – глянь – гляньмо – гляньте.*

Гладити, мастити, возити, солити, пустити, просити, цідити, лазити, жалити, в'янути, ділити, грузити, крутити, дурити, хвалити, садити.

Вправа 11. Уживайте подані іменники у давальному або місцевому відмінку однини. Запишіть варіанти кореня, зумовлені чергуванням.

Роса, сало, касета, вагон, поїзд, дзеркало, дівчина, завод, комора, береза, народ, ворона, твір, проза, журнал, газета, сестра, океан, кукурудза, офіс, людина, лист, новела, автобус, планета, закон, староста, склад, глибина, цемент.

Вправа 12. Утворіть від поданих слів іменники за допомогою суфіксів -ак, -аг, -уг, -анин, -ар, -б, -інн, -к. Поясніть наявні чергування.

Солити, бідний, ювілей, чванитися, жадний, освіта, каятися, скло, хвалити, голосити, скромний, просити, бродити.

Вправа 13. Утворіть іменники від назв областей України за допомогою суфікса -ин (а). Поясніть фонемні зміни у морфемах.

Зразок. Сумська – Сумщина.

Черкаська, Хмельницька, Чернівецька, Вінницька, Кіровоградська, Київська, Рівненська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Одеська, Херсонська, Миколаївська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська.

Вправа 14. Запишіть речення фонематичною транскрипцією, вкажіть усі випадки наявних і можливих історичних чергувань приголосних.

1. На розлуку подам тобі руку і скажу з тихим жалем: бувай! Гарній казці кінець, але в луках Ти мене пам'ятай, пам'ятай (Рот.). 2. Як дітей в дорогу споряджала, тамувала смуток свій і жаль, на щоках сльозинкою дрижала материнська добрість і печаль (Луц.). 3. Моя княгине! Ти ідеш вмирати, піднявши вгору стомлене лице. Я плачу й можу сліз не витирати. Старі дуби, спасибі вам за це. 4. Мене ізмалку люблять всі дерева, і розуміє бузиновий Пан, чому верба, від крапель кришталева, мені сказала: «Здрастуй» – крізь туман. Чому ліси чекають мене знову, на щит піднявши сонце і зорю. Я їх люблю. Я знаю їхню мову. Я з ними теж мовчанням говорю (Кост.). 5. На човні я ... вітри співають, Кричать чайки, кудись звучи... В очах моїх знамена мають, Бряжчать, виблискують мечі. 6. Місяцю, місяцю, Князенку ночі, Зглянься на мене! Взявши на срібнії крила свої, Ти

понеси мене Високо, високо... (Ол.). 7. Ах, це десь весна танцює, Розтопивши білу кригу! – Переповнений любов'ю, Я одкрив кохання книгу. 8. Хмара ще ширше сиві краї свої закотила і звідти так само ж, здавалось, ціляла в брязк розтріснутого неба, потріскуючи у Дніпрі (Тич.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які чергування приголосних є наслідком першої палаталізації? Другої палаталізації? Наведіть приклади.
2. Які чергування приголосних відбуваються при словотворенні? При словозміні? Наведіть приклади.
3. Яку функцію виконують історичні чергування?
4. Що таке морфонема? Наведіть приклади.

Модифікаційні зміни голосних і приголосних у мовленнєвому потоці

Теоретичні питання для обговорення

1. Загальна характеристика модифікацій. Позиційні і комбінаторні модифікації.
2. Явище редуції голосних звуків. Кількісна і якісна редуції.
3. Гармонійна асиміляція голосних.
4. Позиційні модифікації приголосних.
5. Акомодація голосних і приголосних, її найхарактерніші вияви.
6. Асиміляція приголосних та її різновиди:
 - а) за напрямом уподібнення;
 - б) за повнотою асимілювання;
 - в) за місцем уподібнення;
 - г) за фіксуванням на письмі.

Література

СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 51–57.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 95–107.
УМ. Енциклопедія – С. 13, 33, 507.

Домашні завдання

Вправа 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте позиційні модифікації голосних і приголосних фонем.

Зразок. [р'іўч'ак]: /i/ → [i] – артикуляція звука менш напружена і тривала => кількісної редукції; /в/ → [ў] – нескладотворчий звук => позиційної модифікації.

Килимар, канавка, бездоріжжя, взуттєвий, відклик, медаль, випуклий, дощик, вторгнення, законний, дешево, дівчисько, якийсь, дихання, домівка, брехливий, двійка, вівсяний, заперечення, верблюд.

Вправа 2. Запишіть фонетичною транскрипцією слова. Вкажіть випадки комбінаторних модифікацій голосних і приголосних. Опишіть характер кожної зміни.

Зразок. [в'іте^нр]: /в/ → [в'] – напівпом'якшена вимова внаслідок регресивної акомодатії; /e/ → [e^н] – артикуляція більш задня => взаємної акомодатії; /i/ → [i] – артикуляція більш задня => регресивної акомодатії.

Ангіна, купівля, альбінос, дурущі, апельсин, арахіс, бульдозер, вібрація, бовтати, динамік, бляшаний, Василівна, Вільнюс, ганятися.

Вправа 3. Виразно прочитайте слова, установіть особливості фонемної і звукової реалізації виділених літер, охарактеризуйте наявне фонетичне явище за напрямом і повнотою уподібнення.

Зразок. Післяжнівний: сл – /сл'/ → [с'л'] – регресивна часткова асиміляція.

Днювальний, відніси, відскакувати, гарантійний, застійний, звіробій, диспетчер, підкреслювати, бестселер, врозтяж, деснянський, розкидання, розжалобити, складність, стрінешся, легкий, переможці, співчуття, турбується.

Вправа 4. Прочитайте речення, знайдіть слова, при вимові яких відбувається асиміляція приголосних. Запишіть їх фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте ступінь уподібнення та напрям впливу сусідніх приголосних.

1. Човен, набираючи швидкість, боком пішов на пережат (Тют.).
2. Небо розкололося вдруге, з усієї сили вганяючи зигзаг у набубнявілу хмару.
3. Дзвеніли цвіркуни, порозвішували в траві дзвіночки.
4. Синиці спинялися і цікаво схиляли голівки, поблискуючи очками (З творів Шевч.).
5. Максим озирнувся і,

обережно знявши якусь одежину з стільця й поклавши її на скриньку, сів і став роздивлятися. 6. Дорога, майнувши сірим хвостом, безшумно сховалася в зелені хлібів (Винн.). 7. Добре пройтись по першому сніжку. Ген уже хтось на санях проїхав, проклавши перший слід та присипавши його золотою соломою. 8. Гарбузи в'ються поміж картоплею, спинаються на вишні, перелазять через тин, вони, прикріпившись чіпкими своїми вусиками, просочуються, пробиваються скрізь, де тільки можуть знайти краплину сонця. 9. Вгорі ширяв шуліка. Ліниво змахнув крильми, неначе збирався на якісь невидимі щаблі, потім нерухомо й легко застигав, націливши вниз дрібну голову з хижим дзьобом (З творів Гуц.). 10. Гриць мовчки зірвав з ніг запилені солдатські бутси і, ставши товаришам на плечі, кішкою подерся вгору (Гонч.).

Аудиторні завдання

Вправа 5. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть, який з алофонів голосних фонем зазнає кількісної редуції, а який – якісної. Обґрунтуйте закономірності позиційних змін голосних.

Бурулька, кукурудза; ввечері, серпневий, електрик; бахкання, батрачка; бридкий, рижики; болото, богомол; вісім, пір'їна, іній.

Вправа 6. Затранскрибуйте слова, враховуючи артикуляційні зміни голосних унаслідок гармонійної асиміляції.

Вверху, жебрування, вельможний, буженина, лексикограф, вечірній, велюр; бригада, живопліт, живцем, бриніти, живопис, зимовик; водій, воює, жовтуватий, вдогін, зозуля, зозулястий, жовтіти.

Вправа 7. Серед поданих слів відзначте випадки позиційних модифікацій приголосних. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією і поясніть, за яких умов відбуваються звукозміни.

I. Йоржик, йдемо, гайморит, грайливий, ймення, йодний, майдан, страйкувати, ймовірність, йордань, гойдалка, звичайний, дюйм, батько й син, район.

II. Вхолосту, гнівний, вияв, в портфелі, в оголошенні, невдовзі, вказівка, зів'янути, бавовняр, безвітря, владолюбець, вулиця, гравюра, вп'ятеро, нявкати.

Вправа 8. Запишіть подані словосполучення фонетичною транскрипцією. Поясніть акомодативні зміни голосних під впливом сусідніх твердих приголосних.

Дотепне слово, мовні скарби, думки й почуття, духовне надбання, самобутність народу, шанувати батька, правила поведінки.

Вправа 9. Перепишіть речення фонетичною транскрипцією. Підкресліть ті голосні звуки, в артикуляції яких з'явився і-подібний сегмент внаслідок пристосування їх до вимови сусідніх м'яких приголосних.

1. Шуліка стрімголов шугонув униз, на плесо річки, черкнувся води і вже знову знявся у височінь з вихопленою з води живою рибиною: вона ще билась, тріпалася, виблискуючи у нього в дзьобі (Гонч.). 2. Я виглядаю за поріг і, мокнучи на холодних краплинах, збираючи градини завбільшки з вишневу кісточку або й голубине яйце, кидаю собі в рот, розкушую колючу свіжість, і вона тане, зволожуючи теплі ясна (Гуц.).

Вправа 10. Запишіть слова повною фонетичною транскрипцією. Підкресліть акомодовані приголосні, поясніть причини звукозмін.

Босоніж, манікюр, формуляр, шпаківня, хірургія, розпорядок, розуміння, амфібія, автолюбитель, безробіття, гіпюровий, підсилювач, високоякісний, відмінювати, правдолюб, чітко.

Вправа 11. Затранскрибуйте текст. Вкажіть слова, у яких приголосні зазнають змін унаслідок їх акомодативної до голосних і позиційних модифікацій.

Внизу стелилися замріяні луги й чагарники, біліли піски. Поміж ними котила води величезна історична ріка, розсилаючи свої рукави й заводі по всій задніпрянській низині.

Крута дорога, покинувши піщані береги, вивела угору сюди аж до лісу, а тепер знову манила донизу, до того білого піску, що аж стверд, нетоптаний людською ногою. Від літнього ранкового сонця був він якийсь сліпучий, повітря було кришталеве, дзвінке й нестерпно радісне (Гум.).

Вправа 12. Прочитайте вголос слова, запишіть фонетичною транскрипцією. Вкажіть, які звуки взаємодіють, установіть вид

асиміляції: а) за напрямом уподібнення; б) за повнотою асимілювання; в) за фіксуванням на письмі.

Безодня, обрядовість, відсоток, бджола, розкаяться, відгризши, спрямування, сільський, болітце, дозвілля, автозчеп, грандіозний, дігтярний, діловодство, достатньо, айсберг, династія, пальці, без толку, не терпиться, дисгармонія.

Вправа 13. Під диктовку запишіть речення фонетичною транскрипцією, у виділених словах охарактеризуйте всі випадки позиційних і комбінаторних модифікацій фонем.

1. В старім гнізді танцюють лелечатка, і, одірвавши ніжки від землі, немов малі русалоньки, дівчатка **гойдаються** в зеленому гіллі (Кост). 2. **Безпорадній** зброї сміху Я боюся піддаватись, І, забувши давню гордість, Плачу я, щоб не **сміялись** (Укр.). 3. Перший пролісок блакитний, Першу квітку весняну Шлю тобі, моя голубко, У далеку сторону. Хай тебе він привітає З сонцем, з ласкою, з теплом І **розкаже**, що він слухав, Нахилившись над струмком. 4. Так спить орел, – і враз, розкривши очі, Угледе світ, красу і **простір** голубий, І **легко** з скель спорхне, і в небі заклекоче Про вільний льот орлів, про ранок золотий (Ол.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке модифікації?
2. У чому полягають комбінаторні і позиційні модифікації приголосних?
3. Чим зумовлене явище редукації голосних звуків?
4. Що таке гармонійна асиміляція голосних? До позиційних чи до комбінаторних модифікацій вона належить?
5. Які звукозміни називаються акомодацією?
6. Що таке асиміляція звуків? Які типи асиміляції вам відомі?
7. Поясніть суть регресивної і прогресивної; повної і часткової асиміляції.

Регресивна асиміляція приголосних звуків

Теоретичні питання для обговорення

1. Типи регресивної асиміляції за характером артикуляційних змін приголосних.

2. Випадки регресивного уподібнення приголосних звуків у сучасній українській літературній мові:
- а) за дзвінкістю і глухістю;
 - б) за м'якістю і твердістю;
 - в) за місцем і способом творення.

Література

Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 116–120.

СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 33–37.

Шкурадяна Н. Г. СУЛМ. – С. 35–38.

Домашні завдання

Вправа 1. Прочитайте слова, з'ясуйте, у яких із них наявна регресивна асиміляція приголосних. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте ступінь уподібнення звуків та вкажіть закріплені і не закріплені на письмі звукозміни.

Зразок. [роспр'агáти]: /зп/ → [сп] – асиміляція регресивна, часткова, не закріплена на письмі.

Розлучення, Батьківщина, привокзальний, світогляд, спадкоємець, переекзаменований, безглуздя, спрямувати, реставрація, нитчастий, сформувавши, розгляд, звістка, безхвостий, по сусідству, селянство, з-перед, розширювати, стимулятор, розкриття.

Вправа 2. Прочитайте слова вголос і запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть слова, у яких наявне уподібнення приголосних. Поясніть випадки асиміляції за дзвінкістю / глухістю.

Спилювати, обов'язковий, з-перед, екзотизми, обпилювач, безпуття, з кошиком, передчуття, спрямування, упряжка, завезти, синекдоха, безпомилковий, відклеїти, клятьба, вогкість.

Вправа 3. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте випадки регресивної асиміляції за характером артикуляційних змін приголосних (за голосом, за місцем і способом творення, за м'якістю / твердістю).

Доспілий, тітчин, Зеландія, безправ'я, відступ, багатство, боротьба, у пачці, зміцнювати, розкусити, розжувати, жаднюга, у ложці, вокзал, з чого, здатні, передчасний, якби, звіриний, підшивати.

Вправа 4. Запишіть мовознавчі терміни фонетичною транскрипцією, підкресліть слова, у яких наявна регресивна асиміляція за м'якістю / твердістю. Випишіть звуки, які взаємодіють, і позначте напрямок впливу.

Абсолютні синоніми, голосні звуки, дієприслівник, латинське письмо, неперехідні дієслова, одзвінчення приголосних звуків, мовна діяльність, середній рід, словозміна, свистячі приголосні.

Вправа 5. Від поданих дієслів утворіть форми: 1) другої особи однини теперішнього часу; 2) другої особи однини наказового способу. Поясніть асимілятивні зміни при вимові цих слів.

1. Сподіватися, дізнаватися, хвилюватися, битися, вчитися, радитися, посміхатися.

2. Вибачатися, не мучитися, не морочитися, зважитися, не порізатися.

Вправа 6. Запишіть речення фонетичною транскрипцією, випишіть слова, у яких наявна регресивна асиміляція приголосних. Дайте повну характеристику явищу.

1. Розмовляючи з тіткою, Марія раз у раз нетерпляче позиркувала у вікно. 2. Небезпечна, страшна була робота! Як наближаються, бувало, до порога, то прощаються один з одним, хрестяться, а тоді, зв'язавшись між собою канатами, пускаються стрімголов униз, у ревище, у чорторії (З творів Гонч.). 3. На мокрій лавці, підстеливши газету, сидів дідок (Шевч.). 4. Мабуть, відчувши на собі мій погляд, Меланя здригнулася і вмовкла (Тют.). 5. Після смерті Мономаха Шлють до бранця посланця, Найславнішого у ханстві Половецького співця (Ол.). 6. Пробудившись і розплющивши очі, я закліпав повіками, примружився: так гостро біла, так полум'яніла, наче розпечена магма, поверхня річки. 7. Щойно вони сховалися за кущем, як Юрко, кинувши свою вудочку, стрімголов шугнув уперед. 8. Переборюючи легкий острах у грудях, обережно ступаючи по принишклій землі, наближаєшся до першого-ліпшого соняшника (З творів Гуц.). 9. Одні (вітряки) – чорні та спокійні, тихо стоять, розчепірівши чорні, як у кажана, крила на тлі вечірнього неба (Коц.). 10. З жагучою цікавістю, немов щось заборонене збираючись підглядіти, приступив Степан до широких дверей інститутського входу (Підм.).

Аудиторні завдання

Вправа 7. Прочитайте слова. Виявіть збереження дзвінкості приголосного й оглушення його. Дайте характеристику асиміляції.

Розсудливий, розбудова, розплакати, розгніваний, розклад; безбожний, безкозирка, безнадія, безхвостий, безпека; без сумніву, без тям, без матері, без хитрощів; з Києва, з Одеси, з цегли, з середини, з міста; зварити, сховатися, зцілити, сповзти, згрупований; нігті, досягти, вудка, казка, дужка; обхопити, підкрохмалений, відплата, міжпланетний.

Вправа 8. З поданих речень виписуйте слова, у яких наявні випадки асиміляції приголосних за дзвінкістю і глухістю. Запишіть ці слова фонематичною і фонетичною транскрипцією. Охарактеризуйте явище асиміляції.

1. Я підвівся з теплої торішньої трави і, спираючись на костур, пішов помалу понад берегом шукати якогось перевозу. 2. Моторошно гуде ліс, видзвонює крижаними кайданами, цокотять обмерзлимими кігтями кури у сінях і, висвистуючи крильми, злітають на сідало (Тют.). 3. Зняв краватку, розстебнувся, почувуючи себе майже як дома. 4. Боцман повагом став розправляти вуса, знову веселіючи на виду. 5. Чому, опинившись на межі зла, людина так легко й безболісно межу ту переступає? (Гонч.). 6. Залишивши в гуртожитковій кімнаті неймовірний розгардіяш, разом з товаришами подався на вокзал. 7. Сіра качка, помітивши небезпеку, скрикнула і разом із каченятами дременула в траву (Гуц.). 8 І знову крик: «До боротьби!» І впали скелі і дуби, І чорні круки і орли, Обнявшись крилами, лягли (Ол.). 9. Приємний вогкий холод обхопив зразу Йона, коні весело заіржали, піднявши догори голови (Коц.).

Вправа 9. Прочитайте, усно поясніть вимову передньоязикових перед пом'якшеними та напівпом'якшеними приголосними. З'ясуйте наявність чи відсутність асиміляції за м'якістю.

Станція, світанок, міцні, радість, кузня, двір, цвіль, хатній, весняний, літній, пружні, пізні, дзвін, гостинці, цвіт, спітнілий, торішний, у казці, кінцівка, інші, будні, селянський, свято.

Вправа 10. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і вкажіть слова, у яких наявна регресивна асиміляція за м'якістю.

1. А захід поступово зацвітає; сіро-голубий тон майже зовсім вигорів, майже зовсім побілів, не залишивши місця для жодного іншого відтінку (Гуц.). 2. Пролітаючи швидше власного звуку, літаки, мов блискучі алмазні голки, прошивають небесну блакить, залишають за собою сліпучо-білі димові тасьми. 3. За возом ідуть невтомні музики, пливуть натовпом танцюристи, здіймаючи за собою хмару куряви. 4. Степ світлий десь із-за спини, бредучи в хмарах, світить на степ повний місяць. 5. Велична мелодія, швидко наростаючи й міцніючи, розгорталася в могутнє гармонійне море (Гонч.). 6. Коні йшли по чудовій дорозі рівно і гінко, монотонно подзенькуючи дзвіночками (Шевч.). 7. Народні пісні Григорій глибоко шанував, знав їх безліч і сам умів гарно співати, маючи густий приємний баритон. 8. Корови одна по одній, обчухруючи рогами листя з вільшичок, виходять на галявину. 9. Дівчина засміялася тихо, сяючи білими сміюнками (Тют.). 10. І, зібравши десять тисяч Найміцніших вояків, Святослав Дніпром на південь На Болгарію поплив (Ол.).

Вправа 11. Виявіть і поясніть випадки уподібнення свистячих до шиплячих, записавши слова фонетичною транскрипцією.

Розчулений, розчесати, розчин; розширення, розшук, розщеплений; розжарений, розжувати, розжевритись; зчистити, з чаєм, зчіплювач; зшкрябати, з шилом, зшиток; зжований, з жоржинами, зжати; безчинство, без черги; без шва, безщасний; безжальний, без женців, безжурність; без джему; Хмельниччина, козаччина; Одещина, піщаний, батьківщина.

Вправа 12. Від поданих іменників утворіть форми місцевого (давального) відмінка однини. Поясніть випадки уподібнення шиплячих до свистячих.

Качка, сорочка, глядачка, землячка, булочка, гичка; стежка, ложка, книжка, діжка, доріжка; дошка, котушка, мишка, кішка, грушка, подушка.

Вправа 13. Виявіть фонемні сполучення проривного з свистячим або шиплячим і з'ясуйте звукові реалізації цих фонемосполучень. Поясніть випадки регресивної асиміляції за місцем і способом творення.

Погодиться, сподіваються, вмиваються, вовтузиться, нудяться; на серветці, копитце, світський, у квітці, п'ятсот; відсоток, усядся, заводський, в будці, відсіч; сітчатка, багатший, кетчуп, хутчіш, льотчик; від джему, відчуття, передчасний, підшипник, відчай.

Вправа 14. У поданих реченнях відзначте випадки регресивного уподібнення приголосних за місцем і способом творення. Дайте повну характеристику явища.

1. Життя зжити – не поле перейти. 2. Кому добре живеться, той з усіх сміється. 3. Не лізь в кропиву, то не пожалишся. 4. Найсолодше в світі – сон. 5. Заліз у багатство – забув про братство. 6. Всюди на світі добре, а в Вітчизні найліпше. 7. Де розумом не дійду, то в книжці знайду. 8. Кров людська – не водиця, проливати не годиться. 9. Краще на волі на вітці, чим у неволі в золотій клітці. 10. Не було б щастя, так нещастя допомогло (Н. тв.).

Вправа 15. Прочитайте речення, укажіть слова, у яких наявні асимілятивні зміни приголосних. Охарактеризуйте явища.

1. М'яко плескалося море біля ніг, з шелестом розгортаючись по піску сліпучим своїм мереживом. 2. Тепер урожай зібрано, і виткі лози з полегкістю відпочивають, позвисавши на тичках, густо переплівшись клубками розкішного листя. 3. Обличчя натхненно розшарілося і, освітившись якимись новими думками, стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, багатшим, у ньому з'явилася сила нових несподіваних відтінків. 4. Ілонка, завмерши на бочці з кухлем у руці, не зважилася в цей момент чіпати своїх комендантів. 5. Пірошка, сполохано зацікавившись в кутку, розширеними від жаху очима стежить за кожним рухом юнака (Гонч.). 6. Тепліше зодягаєшся і, не запалюючи світла, виходиш надвір, стаєш на порозі. 7. Думається про те, що досі сьогорічна осінь, десь блукаючи за видноколами та на видноколах, усе ближче підступала до видимого світу, в якому живеш і в якому перебуває твоя душа (Гуц.). 8. Сонце, поволі спускаючись на захід, більшає, немов росте, яснішає, розпалюється. 9. То десятник, без шапки, розхристаний, придержуючи груди руками, кричить, важко відсапуючи: «Поже-жа!.. Ххе!.. Ххе!..» (Коц.). 10. Повільно пливли у небо розлогих степів хорали – То пісня росла над степом – від трав до високих зір. Дівчата із студзагону, хитаючись в такт, співали, І пахло полтавське небо і сосни Карпатських гір (Лук.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Яка асиміляція називається регресивною? Назвіть типи регресивної асиміляції за характером артикуляційних змін приголосних.
2. У чому полягає асиміляція за участю голосу?
3. Які дзвінки приголосні можуть зазнавати асимілятивних змін під впливом сусідніх глухих?
4. Наведіть приклади одзвінчення глухих приголосних внаслідок регресивної асиміляції.
5. Які тверді приголосні найбільш схильні до асимілятивного пом'якшення?
6. Охарактеризуйте основні наслідки регресивної асиміляції приголосних за місцем і способом творення в українській мові.

Прогресивна асиміляція. Наслідки дисиміляції. Спрощення груп приголосних

Теоретичні питання для обговорення

1. Наслідки прогресивної асиміляції в сучасній українській літературній мові.
2. Асимілятивне подовження приголосних. Розрізнення асимілятивного подовження та: а) подвоєння приголосних внаслідок збігу на межі морфем; б) традиційного подвоєння приголосних у словах іншомовного походження.
3. Наслідки дисиміляції в українській літературній мові.
4. Спрощення груп приголосних у писемній та усній формах української літературної мови.

Література

Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 120–124.

СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 37–42.

УМ. Енциклопедія – С. 33, 131–132, 590.

Шкурятяна Н. Г. СУЛМ. – С. 38–39, 42–45.

Домашні завдання

Вправа 1. Подані слова об'єднайте у групи за видами асиміляції:

- 1) регресивна асиміляція за голосом, 2) регресивна асиміляція за*

м'якістю, 3) регресивна асиміляція за місцем і способом творення; 4) прогресивна асиміляція. Поясніть випадки прогресивного уподібнення приголосних.

Злегка, Дніпро, узбіччя, з-під, найсолодші, розтратити, переслідувати, рветься, навмання, з хрускотом, на підніжці, схвильований, з колодязя, майбутні, з молоддю, розкрити, відцуратися, простір, безкозирка, рознісши, стихло, київські, з темряви, наспівує, сполохані, з жахом, передні, замість, до танцю, розплющити, звірі, бджоляр, старезні, передчасно, зарості, хутчіше, молодці, в лежанці, вглядаєшся, з човна, миттю, не сердься, на полюванні, монгольський, шелестіти, розчулилась, радіостанція, без шапки, купальські.

Вправа 2. Замініть подані визначення одним словом із подовженим приголосним. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією і вкажіть, унаслідок якого явища з'явився подовжений звук.

1. Святкування з нагоди переселення в нове житло. 2. Синонім до слова відстань. 3. Час, вільний від роботи або навчання. 4. Антонім до слів порядок, лад. 5. Такий, що триває один день. 6. Синонім до слова зерно. 6. Столиця Естонії. 7. Синонім до слова успіх. 8. Звичайний, не святковий. 9. Крупа з дрібно змеленої пшениці. 10. Площа між рядками посаджених рослин. 11. Дуже швидко, в одну мить. 12. Посудина для купання або лікування. 13. Здобуття свободи, волі. 14. Те, що стало відомим унаслідок досліджень. 14. Призначений для оборони. 15. Сильне невдоволення. 16. Синонім до слова люб'язний.

Вправа 3. Запишіть подані речення фонетичною транскрипцією, підкресліть слова, у яких наявна прогресивна асиміляція, дисиміляція або спрощення. Охарактеризуйте явища.

1. Щімко зайшлося серце, відчуло щось у далекій далечі, куди не могла сягнути й думка, майнуло, неначе метеор, що згоряє десь там, у сивій пустельності пралісів, і від того лету не лишилося сліду, та лишився стукіт у грудях, гарячий і тривожний – хто зна, чого воно так стукотіло. 2. Серпик місяця набрав ясноти, й зорі побільшали та опустилися нижче. 3. Кажуть, кохання треба чекати. Чекати, як сходу сонця, і воно неодмінно прийде. 4. Людський світ одвіку стоїть на совісті, щирості й правді, трьох стовпцях, і, якщо підпиляти хоч один, обов'язково перекинеться. 5. Небо побіля хмари почервоніло ще

дужче, прибрало якогось зловісного, аж синюшного, кольору... (З творів Мушк.).

Вправа 4. Перекладіть слова українською мовою, порівняйте російсько-українські відповідники і зробіть висновки.

Каждый, местный, защитный, поздний, бесстрастный, пакостный, буревестник, участник, праздничный, солнце, сердце, стекло, студенчество, контрастный, абстрактный, пикантный, форпостный, аспирантский.

Аудиторні завдання

Вправа 5. Зіставте написання давньоукраїнською та сучасною українською літературною мовами. Вишийте звуки, між якими відбувалася взаємодія, встановіть напрям впливу та характер звукозмін у кожному випадку.

Сельскыи – сільський, смоленскыи – смоленський, польскыи – польський, земьскыи – земський, бьчела – бджола.

Вправа 6. Запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявна у вимові асиміляція приголосних. Установіть ступінь зміни артикуляції слабкого приголосного.

Повість, не стій, перехрестя, стяги, особистість, династія, парость, ластів'ята, стіна, жалість, мудрість, листя, стілець, запустілий, зап'ястя, доцільність, густішати, зарості, замість, передмістя, стійкість.

Вправа 7. Прочитайте речення. Виявіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявний довгий приголосний. Поясніть явища.

1. Так і стояла, слухаючи погрозливе гудіння, а джміль звершував якесь наче ритуальне літання довкола її голови, що сяяла іскристими косами. 2. Звідусюди дивляться на тебе сині очі весни, й ти відкрито, відчуваючи душевне здоров'я, силу, теж дивишся в ті очі, що випромінюють приязнь і ласку. 3. Я йшов тихо, дивився по боках, ніби намагаючись назавжди ввібрати в себе все це дикувате, насторожене очікування. 4. Отак, довго перед собою дивлячись, можна запримітити, як до тебе зусібич наближаються обачні лазутчики ще далекої, ще невидимої зими (З творів Гуц.). 5. Кордонна сторожа розклала на тім боці багаття; червоний відблиск від нього

осяває нижні гіллячки чорних верб, додаючи ще більше принади чудовій картині наддунайського вечора (Коц.). 6. Стогне завія до рання, зламавши об ліс крило... Ти – моє перше кохання, Останнє уже було. 7. Пограбувавши золоті хороми, вітри в гаях ділили бариші. Росла у тілі передсмертна втома, передпісенна туга – у душі (З творів Кост.). 8. Надмір густе повітря сушило обличчя, курява летіла під електричними ліхтарями, осідаючи на стовпах і наддашках (Шевч.). 9. Міцно врісши підпорами в пагорок, він (маяк) височів просто над нею, суворий, загадково мовчазний, обернутий лицем до відкритого моря (Гонч.). 10. Долі був простелений великий килим – пухкий ґрунт цього чарівного взлісся, що тихо шарудів під ногами, збуджуючи чуття невиразним шелестом (Підм.)

Вправа 8. Виділіть варіанти кореня у парах слів, поясніть, чим вони зумовлені.

Бреду – брести, веду – вести, кладу – класти, впаду – впасти, краду – красти, пряду – прясти, плету – плести, мету – мести.

Вправа 9. Із поданих речень виберіть і запишіть фонетичною транскрипцією слова, у яких наявна дисиміляція приголосних. Поясніть звукозміни.

1. Через видолинок хтось скакав на гнідому коні, то щезаючи між горбами, то знову появляючись. 2. У лузі їхав якийсь хлопчак; помітивши мене, він кинувся навперейми – очевидно, хотів довести, що з нього дуже гарний вершник, а з мене – нікудишній велосипедист (З творів Гуц.). 3. Вибігши вмить звиклою дорогою на Хрещатик, Степан мусив спинитися й поміркувати про свою найближчу ночівлю. 4. Діставши з бібліотеки найкращих підручників, він, закинувши решту, взявся того ж вечора споглядати їх і вивчати (З творів Підм.). 5. Густі лози, високі комиші, укривши долину, чорніють таємничо, повиті сріблястим туманом (Коц.). 6. Соняшник, як старий батько, дивлячись на тую іграшку природи, похитує великим жовтим лобом (Лепк.). 7. Мірошник мав хороший млин. 8. А вищий нижчого тусає та ще й б'є, затим що сила є (Гл.). 9. Англійські лицарі собі пісень гучних співають (Укр.).

Вправа 10. Від прикметників красивий, вузький, дорогий, важкий утворіть форми вищого ступеня, охарактеризуйте звукові зміни у цьому процесі.

Вправа 11. Об'єднайте слова у три групи: а) у яких наявне спрощення при вимові і відбите на письмі; б) у яких воно наявне лише в усному мовленні; в) у яких воно відсутнє.

Ремісник, медалістці, обласний, ад'ютантський, вісник, тріснути, випускник, шістнадцятий, виїзний, зап'яний, міський, туристський, навмисне, кістлявий, корисний, рискнути, шелеснути, невістці, хруснути, шістсот, депутатський, совісний.

Вправа 12. Від поданих слів утворіть прикметники. Вкажіть, які групи приголосних спростилися. Відзначте випадки відсутності дієрези у словах.

Пристрасть, захист, перехрестя, ненависть, кореспондент, студент, аспірант, антифашист, компост, честь, користь, якість, радість, тиждень, проїзд, жалість, щастя, роз'їзд.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Яка асиміляція є прогресивною? Охарактеризуйте основні наслідки дії прогресивної асиміляції у сучасній українській мові.
2. Унаслідок яких фонетичних змін в українській мові виникають подовжені приголосні?
3. Поясніть суть явища дисиміляції приголосних. Які види дисиміляції ви знаєте?
4. Охарактеризуйте наслідки дисимілятивних змін у сучасній українській мові.
5. Чим зумовлене спрощення груп приголосних? Які групи приголосних найчастіше спрощуються?

Склад як найменша сегментна одиниця мовленнєвого потоку

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття про фразу, синтагму, фонетичне слово, склад.
2. Наукові теорії складу.
3. Типи складів.
4. Основні принципи і правила українського складоподілу.
5. Відмінність між фонетичним, морфологічним і орфографічним поділами. Правила переносу слів з рядка в рядок.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 45–51, 54–56, 60–62.
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 149–150.
Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 116–120.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 71–74.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 18–21.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 132–136.
УМ. Енциклопедія – С. 552–553, 559.
Шкуратяна Н. Г. СУЛМ. – С. 20–21, 49–51.

Домашні завдання

Вправа 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією і поділіть на склади. Охарактеризуйте склади у виділених словах.

Абзац, вимерзання, двозначний, **Лук'ян**, **мавпячий**, могти, **альбом**, розчесати, підсумок, пластівці, хорвати, Австрія, амфібія, хрускіт, підтяжка, платтячко, каструля, **поїзди**, джемпер, вокзал, абрикос, стерегти, дружба.

Вправа 2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією і поділіть на склади. Установіть кількість літер і звуків у кожному складі.

Ганна, альманах, піджидати, щастячко, пред'явник, розщеплення, косьба, пляшка, ад'ютант, амнезія, узбережжя, підстанція, агентський, альвеолярний, якби, дієслово, дамський, раджу, агентство, алтаєць, підспівування, аморальний, агресія, боротьба, маятник, багаття, вертлявий, Євгенія, мільйон, здоров'я, модельєр, усміхнешся, заміжжя, дощечка.

Вправа 3. Поділіть слова на склади, використавши індекси гучності (4 – голосний звук, 3 – сонорний, 2 – шумний дзвінкий, 1 – шумний глухий).

Акцент, крапля, актриса, бастіон, розшиття, пенсія, берізка, юшка, вітрець, поїдьмо, авіатехнік, обступити, Волгоград, яблуко, просьба, дубки, абстрактний, віднести, поясни, Франція, розкопка.

Вправа 4. Поданий текст перепишіть фонематичною транскрипцією і розбийте на склади. Зверніть увагу на особливості складоподілу фонетичних слів, що містять клітики, зробіть висновки.

Село Троянівка гніздиться в долині. На північ від нього Беєва гора, покрита лісом, на південь – заткана маревом рівнина, по якій то тут, то там мріють у степу хутори, маячать на далеких обрїях, як земні острови по синьому морю. В центрі села тече річка з дивною, мабуть, татарською назвою – Ташань (Тют.).

Аудиторні завдання

Вправа 5. Прочитайте поданий текст уголос і розбийте його на фрази. З'ясуйте, у чому відмінність фрази від речення.

Всюди було тихо. З Ташані валувала пара, заволікаючи придорожні верби, що здаля були схожі на величезні ожереди сіна, криючи дорогу, ташанський міст. Десь за річкою гув болотяний бугай, в осоках покахувала час від часу дика качка, в сазі одноманітно, безконечно кричали деркачі. І раптом хтось тюгукнув, та так тюгукнув, що аж по воді ляснуло, аж в очеретах шелеснуло – і покотилося левадами, лугами та байраками і загубилося десь у глибоких ярах (Тют.).

Вправа 6. Прочитайте текст, виділіть фонетичні фрази і синтагми. Відзначте можливості різного синтагматичного членування.

Дощ перестав, хмари розійшлися; західна брама неба розчинилася, з неї ринуло стільки світла, що боляче стало очам, небо зробилося свіжим і чистим, ніби його вимили милом і прополоскали водою; на конях блищала шерсть і парувала на сонці; люди весело розмовляли між собою, і обличчя їхні були веселі і добродушні. «Як же й хороше навколо!» – здавалося, говорили очі кожного (Тют.).

Вправа 7. Запишіть речення фонетичною транскрипцією і виділіть фонетичні слова, які містять проклітики та енклітики, вкажіть, якою частиною мови вони виражені.

1. Терпкий запах живиці пощипував ніздрі, шорстко шелестіла під ногами суха глиця. 2. Накупане і чисте, сонце сором'язливо сховалось у верболозах. 3. Місяць ще не зійшов, світили тільки зорі. Крутилися, оберталися космічні жорна, і зоряний пил падав на воду, на запарошені трави. 4. І плесо, і ліс, і людська душа летять безконечно, це одна неспинна ріка, яка несе з собою все, всі вони комашки на її лоні, рибки в її глибині, минущі, як сонячні промінці, але щасливі своїм власним обманним щастям. 5. Щімка зайшлося

серце, відчуло щось у далекій далечі, куди не могла сягнути й думка, майнуло, неначе метеор, що згоряє десь там, у сивій пустельності пралісів, і від того лету не лишилося сліду, та лишився стукіт у грудях, гарячий і тривожний – хто зна, чого воно так стукотіло (З творів Мушк.).

Вправа 8. Поясніть принцип складоподілу в поданих словах.

1. Гір-ка, лю-блю, во-ско-вий, зем-ля-чка, слу-жба, май-но.
2. Му-дрий, ті-сто, о-бжа-ри-ти, вій-сько-вий, рід-ко, кін-ський.
3. Во-гкий, сіль-ський, Ві-гчи-зна, а-нар-хі-я, жов-тий, віль-ний.
4. Ві-дда-ний, пор-трет, о-стрів, редь-ка, спів-чу-ття, від-бу-ва-є-ться.

Вправа 9. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією і поділіть на склади. У виділених словах охарактеризуйте склади за характером початкового і кінцевого звуків та за ознакою наголошеності/ненаголошеності.

Абихто, айкання, пускати, анкета, **Євген**, хочеться, мальви, **Андрій**, їдкий, дудка, розширення, піджачок, добріти, жердка, ластівка, **батальйон**, спецодяг, дріжджі, завітчати, футбол, армія, важко, шипшина.

Вправа 10. Поділіть слова на склади, використавши індекси гучності.

Духмяний, плитчастий, жертва, розчин, пластичний, ніздрі, легкий, звістка, кожний, жасмин, кішка, роз'яснення, кобзар, абсурд, розтопити, алмаз, під'їзд, дзенькіт, абстракт, абхазський, більший.

Вправа 11. Заповніть таблицю, показавши в поданих словах фонетичний складоподіл, морфемне членування та можливий перенос із рядка в рядок.

Фонетичний складоподіл	Морфемне членування	Перенос слова
[за-с'п'і-в'а-ти]	за-спів-а-ти	за-співати, заспі-вати, заспіва-ти

Жартик, завтра, змалечку, землиця, майструвати, молотьба, товстий, дядько, коштовний, плюскання, бджілка, дзвоник, шепотіти, дівонька, стомлений, швидко, підвіконня, десяток.

Вправа 12. Поданий текст переписіть фонематичною транскрипцією, не відділяючи спеціально окремі слова, і розбийте на склади. Зверніть увагу на особливості складоподілу на межі службових слів із повнозначними.

Виріс Льонька біля Десни, серед розкішних лісів і луків, і вони не обвіяли його душу, не внесли в неї отого тремкого, вічного, що єднає теперішню людину в один безконечний ланцюг з мисливцем, який вперше розпалив багаття на берегах цієї дивовижної ріки, не зачарували, не закохали в себе (Мушк.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. До сегментних чи суперсегментних фонетичних одиниць належить склад? Чому?
2. Дайте визначення складу згідно різних наукових теорій. Які з цих визначень є найбільш прийнятними для шкільної практики?
3. Охарактеризуйте і наведіть приклади різних типів складів.
4. Сформулюйте основні правила поділу слів на склади. Наведіть приклади.
5. Поясніть, у чому полягає відмінність між фонетичним і орфографічним складоподілом. Сформулюйте основні правила переносу слів з рядка в рядок.

Словесний наголос та інтонація

Теоретичні питання для обговорення

1. Особливості словесного наголосу в українській мові, його різновиди. Функції словесного наголосу.
2. Інтонація, її компоненти.
3. Фразовий наголос, його різновиди.
4. Пауза. Типи пауз, їх синтаксичні і стилістичні функції.
5. Мелодика речення, її типи. Граматичні та семантичні функції мелодики.

Література

Бондар О. І. СУМ. – С. 49–62.

Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 150–153.

Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ. – С. 122–141.

СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 74–80.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 21–23.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 136–141.
Головащук С. І. СВН.
Головащук С. І. СН.
УМ. Енциклопедія – С. 210–211, 355–356.

Домашні завдання

Вправа 1. Випишіть спочатку слова з наголосом на першому складі, а потім на другому, на третьому. За потреби за довідками звертайтеся до словника. Охарактеризуйте на прикладі об'єднаних слів природу українського наголосу.

Врізнобіч, кістковий, втридорога, горілиць, засуха, змовчати, їздовий, маркер, обертовий, тіснява, бюлетень, витрата, лимар, зірвіголова, кулінарія, камбала, індустрія, іконопис, йогурт, лещата, тайговий, маркетинг, середина, запитання, замовний, жалюзі, борючись, дідівський, горицвіт.

Вправа 2. З поданими слова складіть речення і встановіть, яку роль відіграє наголос у словах кожної пари. Користуйтеся словником.

Хліба – хліба́, по́діл – поді́л, ці́лити – цілі́ти, Макси́мович – Макси́мович, чу́жина – чу́жина́, пізна́ю – пізнаю́, о́зимок – озі́мок, ні́коли – ніко́ли, о́сад – оса́д, розві́дник – розві́днік

Вправа 3. Перепишіть слова, поставте над ними наголос(и). Відзначте випадки з подвійним і побічним наголошуванням. Із виділеними словами складіть речення.

Черешневий, злидар, чханя, важкопрогнозований, казна-де, зрадливий, водопостачання, чорнозем, зручний, **каталог**, католицький, квасолевий, чималий, літописний, маркер, **різновид**, електроакустика, мікробус, трубчастий, військовослужбовець, **первісний**, зсередины, мікробус, кухарка, протиконституційний, **змовчати**, квоктати, квартал, ненависть, двадцятитонний.

Вправа 4. Подані російські слова перекладіть українською мовою. Визначте наголоси у російсько-українських відповідниках, зробіть висновки.

Аплодировать, было, вводит, висеть, возненавидеть, жалить, звонят, кидать, кончить, кроить, наводит, подтвердит, пасти,

сердить; восьмой, одинадцать, семьдесят, четырнадцать; впервые, впереди, вчера, досыта, ласкаво, легко, широко.

Аудиторні завдання

Вправа 5. Користуючись словником наголосів, прочитайте вголос слова, правильно наголошуючи їх. Поясніть значення виділених слів.

Арахіс, абетковий, бюлетень, вжалити, відкупорити, горілиць, дури́світ, засуха, звабливий, козячий, колія, кровото́чити, кроїти, курінь, либонь, локшина, ми́ршавий, недоумок, ненавидіти, омела, опоясати, отаман, пазур, пере́кис, пільговий, пуло́вер, росяний, русло, свердло, світоглядний, середина, соняшниковий, стра́сний, судно, течія, ти́снява, фольга, хутро, цвяховий, центнер, циган, шолом, шофер.

Вправа 6. Від поданих інфінітивів утворіть іменники, поставте наголос і зробіть висновок про закономірність їх наголошення.

Писати, читати, редагувати, переконати, запитати, навчати, кохати, видати, повстати, сподіватися; звати, знати, спати, лити, бути, брити, злити, мити, дути, вити.

Вправа 7. Використайте подані слова в різних словосполученнях (або реченнях) і встановіть, яку роль відіграє наголос. Користуйтеся словником.

Му́зика – музі́ка, ви́кликати – ви́клика́ти, об’єднання – об’єдна́ння, ону́ча – онуча́, лі́пка – липка́, ша́баш – шаба́щ, ка́зки – казки́, тетеря́ – тетеря, торо́чити – торо́чи ти, тра́вник – травни́к

Вправа 8. Перепишіть і поставте основний та побічний наголоси у поданих словах, поясніть правопис цих слів.

Авіаквіток, міжконтинентальний, автотуризм, агропромоб’єднання, англоканадець, антидемократичний, багатоденний, нехристиянин, білокачанний, віровідступник, понаддніпровський, вуглерудовоз, екстралінгвістика, дев’ятимісячний, богослужіння, безприйменниковий, бурякокомбайн, високоякісний, супермаркет, післяполудневий, чотириярусний, внутрішньодержавний, передекзаменаційний.

Вправа 9. Подані слова прочитайте вголос, по-різному наголошуючи їх, зробіть висновок про частотність уживання акцентологічних варіантів слів.

Апостроф, вахтер, вбрання, вивірка, володар, газопровід, гілля, господарка, газда, деревце, дітвора, довідник, договір, доповідач, жало, загадка, затишок, захисник, звичай, кладовище, кожушок, коледж, користь, крилечко, маляр, мандрівник, сміття, фарфор, закінчити, пестити, підкрасити, потолочити, розповісти, штурхнути, беззахисний, вітчизняний, глотковий, допоміжний, зимовий, лицарський, незаміжня, первісний, повітряний, ялинковий, бажаний, зім'ятий, погнутий, держачи, в цілому, завжди, задарма, навскіс, надвоє, нашвидкуруч, попідруки, спідлоба, також, мабуть, посеред.

Вправа 10. Подані слова російської мови перекладіть українською. Порівняйте наголоси у російсько-українських відповідниках.

I. Беседа, бровь, верба, крапива, горшок, грабли, доска, дрова, дыхание, живопись, кишка, колесо, комната, конопля, конница, корабль, коромысло, ольха, олень, судно, обстрел, русло, спина, фартук.

II. Балованный, бледный, близкий, босой, вареный, горький, гречневый, гусиный, звонкий, каменный, легкий, мягкий, новый, плетеный, постный, твердый, толстый, черствый.

Вправа 11. Прочитайте текст уголос і перепишіть його. Однією рискою підкресліть слова з синтагматичним наголосом, двома – з логічним. У кожному реченні встановіть кількість лексичних і фонетичних слів.

Вихопившись із лісу, по селу гасають зграї холодних вітрів, вихрять солому, рвуть одежину, брижать воду в калюжах. Сіро, голо, непривітно. Дощі обтіпали хати, і вони не білі, а рябі, тільки білі гуси летять вздовж синього ставу і сідають на ніздрюватий лід, панічно гергочуть, бо нічого не розуміють: здалеку думали, що то вода. Крига спливла на весняні води, але й досі не тоне (Мушк.).

Вправа 12. Перепишіть текст. Поставте знаки пауз, синтагматичного наголосу, руху мелодики, а потім речення тексту прочитайте виразно, з відповідною інтонацією.

Мрії – це щось таке, що словами не передається. Це – неясні картини щойно пережитого, туманний сплав почувань. Чи то тому, що якимось не так подивилась на нього (Меркурія) Маринка Олевшанка? Чи то тепла чорна ніч огортає тебе? Чи то легка порожнеча після напруження всієї душі? Чи то відпочинок від думок про буденну, остогидну тяжку роботу на батьковому хуторі? Чи то неясний спогад про якийсь тихий, веселий хутір?

Задивився Меркурій на зорі, що геть чисто всі, які були, висипали на небо, – і не тямив, чи душа дримає, чи співає... щось спить, щось жевріє... (Гум.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які фонетичні одиниці належать до суперсегментних? У чому полягає їх відмінність від сегментних одиниць?
2. Які специфічні ознаки українського наголосу? Назвіть типи і функції словесного наголосу.
3. Дайте визначення інтонації. Які компоненти її визначають?
4. Який наголос називають фразовим? Які є різновиди фразового наголосу?
5. Що таке клітики (енклітики й проклітики)? Якими частинами мови вони найчастіше бувають? Наведіть приклади.
6. За допомогою яких фонетичних засобів передають логічний та емоційний наголоси?
7. Що таке пауза? Які є типи пауз? Які функції виконують паузи?
8. Що таке мелодика речення? Охарактеризуйте типи і функції мелодики.

Орфоепія української мови

Теоретичні питання для обговорення

1. Орфоепічні норми літературної мови та їх суспільне значення.
2. Норми вимови звуків і звукосполучень в українській літературній мові:
 - а) вимова голосних звуків;
 - б) вимова приголосних звуків;

- в) вимова груп приголосних: дзвінкий / глухий, свистячий / шиплячий, проривний зубний / свистячий (або шиплячий), твердий / пом'якшений (або напівпом'якшений).
3. Орфоепія слів іншомовного походження та аббревіатур.
4. Засоби милозвучності української мови.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 111–135.*
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 153–162.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 81–85.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 84–101.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 142–153.
ОС. – С. 9–15.
УМ. Енциклопедія – С. 411–412.

Домашні завдання

Вправа 1. Користуючись орфоепічним словником, доберіть по 3–4 приклади до певних правил вимови голосних і приголосних звуків.

Вправа 2. З'ясуйте за словником іншомовних слів, з якої мови запозичено подані слова, поясніть їхнє значення та особливості вимови.

Джерсі, джаз-банд, джентльмен, бюджет, джемпер, кинджал; шайба, штатив, єфрейтор, ландшафт, цейтнот, бухгалтерія, бутерброд; дюшес, дебют, гравюра, капюшон, крющон; ера, еволюція, ієрархія, кон'єктура, феномен; циркуль, циферблат, легітимний, акваріум.

Вправа 3. Переписуючи словосполучення, розкрийте дужки.

(І, й)дуть (в, у) ногу, (з, зі, із) широкою душею, (в, у) усій красі, (в, у) глибині душі, (з, із, зі) семи чолові, війнув (з, із, зі) Сходу, раз (в, у) раз, бачила (в, у) фільмі, лист (з, із, зі) Бразилії, справа (й, і)де на лад, лунає (у, в) вухах, рятуватись (в, у)течею, (й, і)шли (з, із, зі) школи, (з, із, зі) зброєю (в, у) руках.

Аудиторні завдання

Вправа 4. З'ясуйте вимову звуків [e], [u] у поданих словах. Згрупуйте слова відповідно до вимови і заповніть таблиці, подані нижче.

Чекати, невістка, вершники, привезли, виплету, сестри, учителі, ледащо, пелюстка, пелюстковий, вилетів, берізка, степ, вибери, примерзлий, постелити.

[e]	[e ^h]	[и ^е]

Швидко, сидіти, директор, дівчина, дикун, вилетів, набирати, залізниця, лимон, лис, зривчатка, помилка, вишневий, слизькі, обличчя, просимо.

[и]	[и ^е]	[e ^h]

Вправа 5. Прочитайте вголос поданий текст, запишіть фонетичною транскрипцією. Проаналізуйте вимову наголошених і ненаголошених голосних [e], [и].

Вечоріло. Сонце повернулося на західну околицю неба, купалося в попелястих тучах; вітер затих, степові облоги втрачали свою широчінь, вужчали; скрадливі чорні тіні рухалися звідусіль так швидко, що скоро не стало видно не тільки степу, а й дороги, по якій ішли бики. Незабаром у чорному степу, десь вдалині, стало примітно вогняну заграву (Тют.).

Вправа 6. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, з'ясуйте вимову звука [o] в поданих словах.

Копійка, босоніжка, дорога, годує, тобі, потужний, Олесь, кожух, потрібний, мотузок, у бою, до воріт, лоза, поріг.

Вправа 7. Прочитайте подані слова, дотримуючись норм літературної вимови глухих і дзвінких приголосних в українській мові.

Хліб, сторож, похід, перелаз, чуб, батіг; берізка, ложка, кігті, берегти, сядьте, слизько; розкидати, безпечний, безтактний, з кавою, без тебе, згідити; просьба, молотьба, футбол, екзамен, лічба, рюкзак.

Вправа 8. Прочитайте речення. Вишийте слова, у яких є буквосполучення дч, тч, дц, тц, ться, тсь, шц, жц, чц, шся; запишіть їх фонетичною транскрипцією і поясніть вимову звукосполучень.

1. Я веселіше підтягнув на плечі клунок, поправив солдатського картуза і, стараючись ступати в такт косі, бадьоро пішов уперед (Винн.). 2. Відчинилися двері, й до хати, задкуючи та загібаючи соломі чобітьми, увійшли солдати, несучи на плащ-палатці щось

важке, накрите шинелею (Тют.). 3. «Дарма дмешся», – сказала Єва, виходячи з-за ширми (Шевч.). 4. Рівно об одинадцятій прогув пасажирський, рухаючись морем навскіс, білогрудий, казковий, в гірляндах рясних вогнів. 5. Важко човгаючи своїми ботфортами, старий мовчки наближається до машини (Гонч.). 6. Особливо любить готувати юшку з риби – тато приносить йоржів та окунів, чистить сам на тертушці, а мати доводить усе до пуття, заливаючи водою таправляючи спеціями. 7. Ось одна сиза куля боляче луснула мене по мочці вуха, друга залетіла за комір, і я відчуваю, як вона полізла по спині, кидаючи мене в дрож, і як так самовпевнено впакувалася біля пояса. 8. Собака, вправно перебираючи лапами, спершу ступав неквапно, а далі все хутчій і хутчій – до берега, до води. 9. Червоний півень самотиною стоїть на стежці, високо задерши голову (Гуц.).

Вправа 9. Прочитайте літери в, й як [ʏ] і [ї]. Поясніть, у яких позиціях характерна нескладотворча вимова звуків.

I. Лев, спів, ховав, острів, кров; вбїгти, вдень, вгорі, взути, вдосталь; сівба, довго, правда, стовп, кривда.

II. Байка, майка, сойка, умийся, дійка; сарай, трамвай, соловей, малюй, стій; ймення, йти, йняти (віру).

Вправа 10. Прочитайте слова зі звуком [ч], не допускаючи його пом'якшення.

Ніч, меч, багач, обруч, ткач; ключик, курча, панчохи, бачок, чудовий; підручник, водичка, річка, блюдечко, сонячний.

Вправа 11. Виправте помилки у вимові окремих носіїв мови. Поясніть, які це помилки (фонологічні чи фонетичні), з'ясуйте причини їх. Правильну вимову слів запишіть фонетичною транскрипцією.

«Лекція», «сціл», «чяшка», «двіна́дцять», «дзякую», «досиць», «рідна страна», «чяс», «буде́», «стулець», «черевики», «цівілізоване суспільство», «митрополіт», «кроф», «бу́ло», «ді́фка», «не зміх прийти», «правильно робит», «сьвато», «треба перевірати», «робе», «книшка», «цвинтарь», «любоф», «лю́блю», «обновляний», «зеркало».

Вправа 12. Переписуючи прислів'я, розкрийте дужки. Поясніть свій вибір прийменника (префікса) чи сполучника.

1. (У, в) липні на дворі пусто, зате (в, у) полі густо. 2. Як (у, в)родить (в, у) житі метелиця – буде хліб (і, й) паляниця, а як (у, в)родить житець – хлібу кінець. 3. Дай землі, то (і, й) вона тобі дасть. 4. (У, в) поле не бери, (і, й) дома не лиши. 5. (І, й) сонце не (в, у)сі гори освічує, хоч високо ходить (Н. тв.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Яке суспільне значення мають норми літературної вимови?
2. Назвіть причини порушення орфоепічних норм.
3. Охарактеризуйте орфоепічні норми ненаголошених голосних.
4. Які особливості вимови приголосних [д], [т], [з], [с], [ж], [ч]?
5. Які норми сучасної української літературної вимови слів іншомовного походження?

Українська графіка

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття графіки, графеми, графічного знака.
2. Принципи української графіки.
3. Алфавіт. Склад сучасного алфавіту української мови.
4. Співвідношення між звуками (фонемами) і літерами в українській мові.
5. Функції дефіса, тире, лапок, апострофа, розділових знаків.
6. Історія розвитку української графіки.

Література

- Бондар О. І. СУМ. – С. 137–160.*
Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 162–168.
СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 86–88.
СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 102–105.
Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 154–159.
УМ. Енциклопедія – С. 111–112.

Домашні завдання

Вправа 1. Прочитайте текст. Знайдіть і запишіть фонематичною і фонетичною транскрипціями слова, у яких букви позначають дві фонем (два звука).

Олександр Потебня

Становлення науки в Україні в середині XIX ст. відбувалося багатопланово, проте найшвидше розвивалися саме гуманітарні дисципліни. Разом із історією та фольклористикою провідне місце займало українське мовознавство. Найавторитетнішим його представником був Олександр Потебня – лінгвіст і філософ. У своїй галузі знань він був справжнім новатором.

Народився Олександр Потебня на Полтавщині. Закінчивши історико-філологічний факультет Харківського університету, працював в одній із гімназій міста Харкова, але потім усе ж повернувся до університету для наукової праці.

Основні дослідницькі зацікавлення молодого вченого були зосереджені в галузі слов'янознавства і викликали великий громадський інтерес. Саме тоді гостро дискутувалося питання про місце в слов'янській спільноті українців, не визнаних на той час офіційною російською наукою окремим народом.

Досконало володіючи багатьма сучасними і давніми європейськими мовами, Олександр Потебня почав віршований переклад українською мовою «Одісеї» Гомера. Крім того, мовознавець багато працював над редагуванням і публікацією творів українських класиків.

Створивши низку ґрунтовних наукових праць, український учений посів чільне місце в історії світового мовознавства (За Л. Семакою).

*Вправа 2. Виконайте повний фонетичний розбір слів **військовий** та **українці** за поданим зразком.*

Послідовність розбору	Зразок
1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому.	1. Ягідка – 6 б.
2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків.	2. [j'á g'ídka] – 7 зв.
3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем.	3. /jágídka/ – 7 ф.
4. Визначення наголосу у слові, його характеристика.	4. Наголошений 1-ий склад, наголос основний.
5. Поділ слова на склади, їх характеристика.	5. [j'á / g'íd / ka] – 3 скл.; [j'á] – прикритий, відкритий, наголошений;

	<p>[г'ід] – прикритий, закритий, ненаголошений; [ка] – прикритий, відкритий, ненаголошений.</p>
6. Характеристика голосних звуків.	<p>6. [а] – голосний, задній ряд, низьке піднесення, нелабіалізований, варіація /а/; [i] – голосний, передній ряд, високе піднесення, нелабіалізований, варіація /i/.</p>
7. Характеристика приголосних звуків.	<p>7. [j] – приголосний, сонорний, язиковий (середньоязиковий), щілинний, власне м'який, головний вияв /j/; [г'] – приголосний, шумний (дзвінкий), глотковий, щілинний, напівпом'якшений, комбінаторний алофон /г/; [д] – ...; [к] –</p>
8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків.	<p>8. [i], [a₂] – менш напружена артикуляція внаслідок кількісної редукації; [·a₁] – поява і-подібного сегмента внаслідок прогресивної акомодатії; ягідка – ягідок, ягідка – ягода // к – ок, ягід – ягод: історичні чергування /о/ з нулем звука та /о/ з /i/.</p>
9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків.	<p>9. [г'] – напівпом'якшена вимова внаслідок регресивної акомодатії; ягідка – ягода – ягоді // [j'áг'ід – j'áгод – j'áгод]: позиційне чергування [г'] – [г], історичне чергування /д/ – /д'/; ягідка – в ягідці // к – ц': історичне чергування (П палаталізація); [j'áг'ід – j'áг'ід^з'] // [д] – [д^з']: позиційне</p>

	чергування внаслідок регресивної асиміляції за місцем і способом творення та м'якістю.
10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень.	10. Чітка вимова голосних звуків; напівпом'якшена вимова [г], збереження дзвінкості [д] перед глухим [к].
11. Встановлення принципів правопису орфограм; формулювання відповідних правил.	11. Орфограма -я-; традиційний принцип; літера я вживається на початку слова для позначення звуків [ja]; орфограма -д-; морфологічний принцип; щоб перевірити, яку літеру писати, потрібно змінити слово так, щоб після приголосного виступав голосний: ягідок.
12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок.	12. Ягід-ка.

Аудиторні завдання

Вправа 3. Назвіть літери у поданих словах. Поясніть правопис слів, охарактеризуйте наявні фонетичні явища.

Широкомасштабний, науково-дослідний, співвітчизник, юрисдикція, до побачення, світлофільтр, самовиховання, цілиноградський, з краю в край, не сьогодні-завтра, будь-що.

Вправа 4. Запишіть слова в алфавітному порядку, розподіливши їх за частинами мови. Підкреслити слова, у яких кількість букв не відповідає кількості звуків.

Ананас, абетковий, атестувати, адвокат, асиметричний, азотний, асфальтувати, автобус, аплодувати, аеродром, аспірин, абстрактний, археологічні, асоціювати, агрус, аукціон, адвербіалізований, античність, активізувати, асортимент, арковий, анотувати, альтанка, ароматизувати, афіксальний, аморальність, арифметика, абзац, аналізувати, абрикосовий.

Вправа 5. Запишіть слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. Вкажіть, де сполучення літер дз, дж позначають один звук, а де – два.

Судження, підживити, адже, джинси, переджнивний, піджак, бджоляр, піджарка, ходжу, споруджувати, віджимати, джонатан; дзот, надзвуковий, дзвінкий, підзаголовок, дзюдо, відзнака, піддзьобок, підземник, кукурудзяний, відзвітувати, дзюдоїст, передзвонити.

Вправа 6. Об'єднайте слова у дві групи: у 1-шу – слова, у яких літери я, ю, є, ї позначають сполучення /й/ з наступним голосним, у 2-гу – слова, у яких ці літери позначають голосний звук із м'якістю попереднього приголосного.

Ювелір, мільярд, ключ, востаннє, ярмаркувати, євпаторійський, кістяк, масток, яблуко, заварювати, прем'єра, заготівля, журчання, мозаїка, клятва, каюта, пір'їна, магнолія, їжак, м'яз, ад'ютант, вивіяти, козуля, європейський, Нью-Йорк, буквоїд, колодязь, прем'єра, колосся, воєвода.

Вправа 7. З'ясуйте звукове значення літер у кожній групі слів, доберіть власні приклади.

е: весла – серця – темніти; **и:** хижак – зимувати – широко; **ю:** юшка – клювати; **я:** чапля – зграя; **в:** відлуння – весілля – взірець; **г:** гарбуз – гірник – легкий; **д:** далекий – дітлахи – відчинений – підсолити – громадський; **ж:** жаркий – жіночий – запорожці; **с:** сторожа – сюрприз – освіта – просьба – спасши – клянеться; **ч:** човник – чіплятися – лічба – на гіллячці.

Вправа 8. Вимовте і запишіть подані словосполучення фонематичною транскрипцією. Встановіть кількісне співвідношення між буквами і фонемами у словах, з'ясуйте причини розбіжностей.

Софія Київська, площа Богдана Хмельницького, церква Благовіщення, Національний Банк України, Уманський педагогічний коледж, пам'ятник Шевченкові, Арабська Республіка Єгипет, Бюро закордонної науково-технічної інформації.

Вправа 9. Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Підкресліть слова, кількість літер у яких не відповідає кількості

звуків. Виявіть і поясніть наявні у словах тексту випадки асимілятивного уподібнення приголосних звуків.

Тиша покрила галявину. Згори сялося розкішне літнє сонце, а від села запахло свіжою соломою. А ще полиновим тліном, який широкою хвилею витікав із степу, густо-гаряче сповнюючи легені терпкою гіркотою, забиваючи ніздрі сухим, також духмяним порохом і кладучи на обличчя плівку жовтого сонця. Напнуте голубе шатро лило на землю могутні сині потоки, у яких топилася живність земна (Шевч.).

Вправа 10. Прочитайте подані речення. З'ясуйте функцію апострофа, дефіса, тире, лапок та інших розділових знаків.

1. «Курли, курли» падало десь з високості, й серце завмирало в тихій радості. 2. Галя ніколи не бачила на своїх луках журавлів, не чула їхнього співу, а все-таки він жив у ній, жив з діда-прадіда, переданий з кров'ю... 3. В густих смородинових хащах співало птаство: тінькали синиці, джівкали горобці, десь тягнула тонку, як дзвін найтоншої струни, ноту зорянка. 4. Від лісу напливла рудобока хмарка, по дорозі, вибиваючи в пилюці ямки, застукотів дощ, втихло, й знову над житом летів джміль – пересидів десь під листком дощ і продовжував трудовий день. 5. Дружно шархають коси, перегукуються косарі: «Налягай, Матвію, п'яти підріжу!» 6. Йому (Орестові) подобалася Мартина тиха простота, розміреність і м'якість, з якою вона дивилася на світ. 7. Долинка – справжня лугова оаза серед чорної ріллі. 8. Дощі обтіпали хати, й вони не білі, а рябі, тільки білі гуси летять вздовж синього ставу й сідають на ніздрюватий лід, панічно гергочуть, бо нічого не розуміють: здалеку думали, що то вода. 9. Орест пішов попід осоки, обсипані сережками, – вони були схожі на сизі хмарки, – вийшов на узлісся, відгороджене від поля глибокою канавою. 10. З-під ніг дружно, неначе хто дав команду, стрибнули у воду жаби, пискнула біля берега дика курочка й залопотіла на лататті (З творів Мушк.).

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке графіка? Яка основна одиниця графіки?
2. На яких принципах побудована українська графіка?
3. Які знаки використовують у сучасній українській графіці?
4. Що таке алфавіт? Який склад сучасного алфавіту української мови?

5. Яке співвідношення між звуками (фонемами) і літерами в українській мові?
6. Які функції виконують розділові знаки?

Українська орфографія

Теоретичні питання для обговорення

1. Поняття орфографії, орфограми, орфографічного правила. Соціальне значення орфографії.
2. Принципи української орфографії:
 - а) фонетичний;
 - б) історичний (традиційний);
 - в) морфологічний;
 - г) смисловий (семантико-диференціюючий).
3. З історії розвитку української орфографії.

Література

Бондар О. І. СУМ. – С. 162–193.

Жовтобрюх М. А. КСУЛМ. – С. 168–181.

СУЛМ / А. П. Грищенко. – С. 88–97.

СУЛМ / М. Я. Плющ. – С. 105–107.

Тоцька Н. І. СУЛМ: ФОГО. – С. 159–162, 177–180.

ОСУМ.

УМ. Енциклопедія – С. 409–410.

Домашні завдання

Вправа 1. До поданих слів доберіть синоніми з орфограмою «Позначення м'якості приголосних». Укажіть на приналежність слів до частин мови.

Портмоне, страждання, поблизу, гуртом, покаєння, пусто, темрява, школяр, простір, хитрун, декламатор, чаклунка, юнак, старанний, нелюбов.

Вправа 2. Виконайте повний фонетичний аналіз поданих речень за зразком.

1. Поки зварили юшку та поснідали, сонце підпало туман, він димів, танув просто на очах, стівав у видолинки, опадав важкими росами. 2. Довкола стояла тиша, вона, здавалося, спадала звідкілясь згори, од зірок, але була не космічна, а земна, напоєна запахами трав,

заткана невидимими струнами, мовчазними, але чутливими... 3. Людське щастя взагалі крихке, таке крихке, що може зруйнуватися од найменшого дотику, а в світі скільки небезпек! 4. Пурхали на горобині омелюхи, скльовували стиглі ягоди, чистили об гілля товсті коричневі дзьоби (З творів Мушк.).

<i>Послідовність розбору</i>	<i>Зразок</i>
1. Речення, яке аналізується.	1. Червонопері окунці гралися біля самого берега, й риб'яче дріб'я сполоханим дощем бризкало увсебіч (Мушк.).
2. Запис речення фонематичною транскрипцією.	2. /червонопер'і окунці гралис'а біл'а самого берега /j риб'яче др'іб'я сполоханим дощем бризкало увсебіч // /
3. Запис речення фонетичною транскрипцією.	3. [ч ^и рв ^о дн ^о пéр'і ок ^о ун'ц'і грáли ^е с'а б'іл'а сáм ^о г ^о бéр ^я га / ї рíб'яче др'іб'я сп ^о л ^о ханим д ^о шчé м брíзкал ^о уўси ^е б'іч //]
4. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ.	4. [ок ^о ун'ц'і]: /нц'/ → [н'ц'] – регресивна асиміляція за м'якістю, часткова, контактна, не засвідчена в орфографії; [к ^о] – часткова лабіалізація звука внаслідок регресивної акомодатії; [у] – менш напружена артикуляція внаслідок кількісної редукції, поява і-подібного сегмента, часткова назалізація звука внаслідок регресивної акомодатії. [уўси ^е б'іч]: [ў] – нескладотворча вимова внаслідок позиційної модифікації; [и ^е] – наближена вимова до [е] внаслідок гармонійної асиміляції;

	<p>[б'] – напівпом'якшена вимова внаслідок регресивної акомодатції; [у'си^об'іч] – [в ус'і боки]: позиційні чергування [у] – [ў], [б'] – [б]; історичні чергування /і/ – /о/, /к/ – /ч/, /с/ – /с'/; /риб'яче/ – /риба/, /др'іб'я/ – /др'ібний/: історичне чергування /б/ – /бй/.</p>
<p>5. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень.</p>	<p>5. Наближена вимова ненаголошеного [е] до [и] у словах <i>червонопері</i> і <i>берега</i>, [и] до [е] у словах <i>гralися</i> і <i>увсебіч</i>; пом'якшена вимова [н] у слові <i>окунці</i> під впливом сусіднього [ц']; збереження дзвінкої вимови [з] у слові <i>бризкало</i> перед глухим [к]; нескладотворча вимова прийменника <i>й</i> у позиції перед наступним приголосним.</p>
<p>6. Встановлення принципів правопису орфограм і формулювання правил.</p>	<p>6. <i>Червонопері</i>: орфограма «Написання складних слів»; морфологічний принцип; складні слова, утворені від підрядних словосполучень, пишуться разом; <i>окунці</i>: орфограма -нц-; морфологічний принцип, між літерами, які позначають м'які приголосні м'який знак не вживається; <i>риб'яче дріб'я</i>: орфограма «Вживання апострофа», морфологічний принцип; після літер б, п, в, м, ф перед я, ю, є, ї завжди ставиться апостроф.</p>

Аудиторні завдання

Вправа 3. Розподіліть слова за принципами правопису. Свій вибір обґрунтуйте.

Зелений, високий, яблуко, червоний, лісок, ясність, сміються, пишеш, шістнадцять, гриб, вітають, п'ятий, студентський, з жоржинами, живеться, птаство, квітка, ганьба, пшеничний, чернетка, розкопки, скопати, товариський, льон-довгунець, льоносушарка, Кривий Ріг, Восьме березня, назустріч, на зустріч, Заєць, Гальчин, галчин, умиваєшся, голубка, калач.

Вправа 4. Запишіть словосполучення українською мовою. Порівняйте правопис префіксів з-, без-, роз- у російсько-українських відповідниках.

Сморщиться от боли, сбегать в магазин, сседить отвар, съемка фильма, сплетать волосы, сфотографированный во весь рост, склонить голову, счищать пятно, сшитый костюм; безаварийная поездка, безветренная погода, безвольный человек, бескрайнее поле, бесшумный разговор, бесперебойная работа; раскладное кресло, рассматривать картину, разъехаться в разные стороны, расширять связи, разгорается уголь.

Вправа 5. На місці навкісної риски поставте, де треба, апостроф. Поясніть написання слів.

В / ялий, роз / яснювальний, цв / яшок, В / ячеслав, без / іменний, бор / ються, верб / я, б / язь, вестиб / юль, торф / яний, п / явка, бур / янистий, гр / юкати, міжбрів / я, св / ященний, бур / ят, Овер / ян, під / язичний, Лук / янович, духм / яний, комп / ютер, М / юнхен, тьм / яний, перед / ювілейний, черв / як, сер / йозний, миш / як, п / ятниця, прем / ер, дзв / якнути.

Вправа 6. Розшифруйте абрєвіатури. Поясніть вживання великої і малої літер у складних назвах.

ЗОШ, НБУ, ООН, ПП, СБУ, СТО, УПЦ, ЄС, УНР, ЛАЗ, ФБР, ДПС, КПП, ДЮСШ, АТС, ВАТ, МОК.

Вправа 7. Прочитайте слова, правильно наголошуючи їх. Перевірте себе за словником. Випишіть слова у три колонки: а) з нн; б) з н; в) подвоєння приголосних залежить від наголосу.

Небажа...ий, невпізна...ий, nebude...ий, недоторка...ий,
невдоволе...ий, невблага...ий, невпи...ий, невизна...ий,

невимуше...ий, незбагне...ий, незако...ий, невихова...ий, нездола...ий, незамі...ий, незрівня...ий, недокона...ий, неоціне...ий, недописа...ий, незмі...ий, несказа...ий, ненаста...ий, нужде...ий, незна...ий, неодмі...ий, ненаголоше...ий, необмежне...ий, нескінче...ий, неписьме...ий, неповноці...ий.

Вправа 8. Із поданими парами слів складіть словосполучення за зразком. Поясніть, за яким принципом пишуться слова?

Зразок. Ведмідь (*Ведмідь* Ігор – бурий *ведмідь*).

Тигр – тигр, Хамелеон – хамелеон, Тиждень – тиждень, Судак – судак, пробіг – про біг, в останнє – востаннє, вибули – ви були, по нашому – по-нашому.

Вправа 9. Зробіть орфографічний аналіз слів за схемою.

Слово	Орфограми	Принципи правопису	Пояснення
сказати	префікс с-	фонетичний	Префікс з- перед буквами к, п, т, ф, х переходить у с

Гаразд, юність, зжувати, заздрісний, блискавка, книжці, ткацький, весна, уперше, легкий, рано-вранці, бетонний.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Що таке орфографія? орфограма? орфографічне правило? У чому полягає соціальне значення орфографії?
2. Які написання передають за фонетичним принципом орфографії?
3. У чому полягає морфологічний принцип орфографії? У яких написаннях він виявляється?
4. У чому сутність диференційних написань? Наведіть приклади таких написань слів.
5. Охарактеризуйте розвиток української орфографії.

Завдання для лабораторних робіт

Лабораторна робота № 1

Система вокалізму і консонантизму сучасної української мови

Завдання перше

Записати подані слова фонематичною і фонетичною транскрипціями. У виділеному слові охарактеризувати звукові вияви голосних фонем, а в підкресленому – звукові вияви приголосних фонем.

- Варіант 1.** *Вазелін*, відбір, безперий, дистанція.
Варіант 2. *Венеція*, кінцівка, відшептати, бунтівливий.
Варіант 3. *Вафельний*, інфінітив, бейсбол, запізнюватися.
Варіант 4. *Верещати*, фізичний, вхідчини, післямова.
Варіант 5. *Вермішель*, вівсяний, боротьбист, всемогутній.
Варіант 6. *Вертикаль*, повір'я, незчутися, днювальний.
Варіант 7. *Верхівка*, доповідь, безкрайній, гризня.
Варіант 8. *Верблюжий*, дренькіт, підстилка, бунтівник.
Варіант 9. *Вдихати*, завірюха, надлегкий, веснівка.
Варіант 10. *Березневий*, завіса, бутси, наприкінці.
Варіант 11. *Бешкетник*, замінник, безтолковий, боязнь.
Варіант 12. *Блищати*, дзенькіт, підсумок, напередодні.
Варіант 13. *Кишинів*, довідка, безхребетний, блюзнір.
Варіант 14. *Медівник*, алібі, підшкірний, британський.
Варіант 15. *Михайло*, гірчиця, безпредметний, віслюк.

Завдання друге

Записати подані слова фонематичною транскрипцією. Виписати окремо сонорні і шумні (дзвінки / глухі) приголосні та охарактеризувати їх за способом творення.

- Варіант 1.** Рахівник, геологія, дзюркіт, заметіль.
Варіант 2. Рівняти, героїзм, десятка, бінокль.
Варіант 3. Танцюй, зазіхання, джерело, бігунок.
Варіант 4. Шахівниця, гільза, десант, біографія.
Варіант 5. Платівка, заряджати, Десна, Бельгія.
Варіант 6. Шнурівка, диплом, зайчєня, бібліотека.
Варіант 7. Садівник, заячий, голубєня, бережок.
Варіант 8. Чарівник, засудження, ялівець, білет.
Варіант 9. Товщина, десяток, гірничий, бірюза.
Варіант 10. Готівка, Дарія, веслування, афіша.

- Варіант 11.** Грюкіт, немовля, безводдя, асоціація.
Варіант 12. Діяльний, випекти, жалощі, безсмертя.
Варіант 13. Живлення, козаччина, дикція, Батумі.
Варіант 14. Жовтобрюх, кияни, далечінь, замшевий.
Варіант 15. Відхиляти, князівна, фірма, Болгарія.

Завдання третє

Записати подані слова фонетичною транскрипцією. Виписати лише язикові приголосні та охарактеризувати їх за наявністю / відсутністю пом'якшення.

- Варіант 1.** Агресія, базікання, чіпляти, лебідь.
Варіант 2. Амбіція, бджоляний, бюлетень, ківшик.
Варіант 3. Алегорія, бадилля, гвардієць, залицятися.
Варіант 4. Амнезія, болячка, граційний, рішення.
Варіант 5. Анархія, бляшаний, грязюка, zenit.
Варіант 6. Бельгія, баранячий, грішник, кільце.
Варіант 7. Австрія, берегиня, дiрявіти, кістковий.
Варіант 8. Аналогія, укріплення, гребінець, кімната.
Варіант 9. Англієць, сушіння, журячись, кілок.
Варіант 10. Амонієвий, челядь, відрікатися, хідничок.
Варіант 11. Австралія, сюрприз, зарівнювати, хімічний.
Варіант 12. Асимілятор, трійця, Клавдія, шістковий.
Варіант 13. Анатомія, тяжіти, геніальний, різьба.
Варіант 14. Аплікація, черешня, зарікатися, щітковий.
Варіант 15. Абхазія, новосілля, вітряк, чіткіший.

Завдання четверте

Подані мовознавчі терміни записати спрощеною фонетичною транскрипцією. Охарактеризувати приголосні звуки (без повторів) за їх артикуляційно-акустичними ознаками.

- Варіант 1.** Літературна мова.
Варіант 2. Орфографічна норма.
Варіант 3. Північне наріччя.
Варіант 4. Гуцульський говір.
Варіант 5. Функціональні стилі.
Варіант 6. Художній стиль.
Варіант 7. Описова фонетика.
Варіант 8. Акустичний аспект.
Варіант 9. Органи вимовляння.

- Варіант 10.** Фонологічна система.
- Варіант 11.** Інваріант фонеми.
- Варіант 12.** Шумний приголосний.
- Варіант 13.** Складотворчий звук.
- Варіант 14.** Артикуляційна база.
- Варіант 15.** Фонетичний запис.

Завдання п'яте

Записати текст фонематичною і фонетичною транскрипціями. У фонематичному записі однією рисою підкреслити голосні переднього ряду, а двома – голосні заднього ряду. У виділених словах охарактеризувати голосні за ступенем підняття спинки язика до піднебіння та за участю губ в їх утворенні.

Варіант 1. Як гул століть, як шум віків, Як бурі подих – рідна мова, Весняних пахощів листків, Сурма походу світанкова, Неволі стогін, волі спів, Життя духовного основа (*Рильськ.*).

Варіант 2. Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходив Тарас Малими босими ногами, Земля, яку скропив Тарас Дрібними росами-сльозами (*Рильськ.*).

Варіант 3. Благословенна в болях ран **Степів** широчина бездонна, Що, як зелений океан, Тече круг білого Херсона, Що свій дівочий гнучий стан До Дніпрового тулить лона (*Рильськ.*).

Варіант 4. Благословенна ти в віках, Як сонце наше благовісне, Як віщий білокрилий птах, Печаль і радість наша, пісне, Що мужність будиш у серцях, Коли над краєм хмара висне (*Рильськ.*).

Варіант 5. Благословенні ви, сліди, Не змиті вічності дощами, Мандрівника Сковороди З припорошілими саквами, Що до цілющої води Простує, занедбавши храми (*Рильськ.*).

Варіант 6. Настане день, настане час – І розіллється знов медами Земля, що освятив Тарас Своїми муками-ділами, Земля, що окрилив Тарас Громовозвукими словами (*Рильськ.*).

Варіант 7. На мові нашій дня печать. Вона – як сяйво серед ночі. Її не можна забувать – Вона – душі твоєї очі. На мові нашій дня печать, Національним самогубцем Невже ти, брате, хочеш стать? (*Сос.*).

Варіант 8. Яке прекрасне рідне слово! Воно – не світ, а всі світи... Шевченка мову і Франкову Невже під ноги кинеш ти? Ні,

наша мова не загине, Її не знищать сили злі. Ти власним світлом, Україно, Сіяти будеш на землі (*Сос.*).

Варіант 9. Любіть **красу** своєї мови, Звучання слів і запах слів: **Це** квітка ніжна і чудова Широких батьківських степів. Всі каравани знайдуть воду В краю пустинь і злих негод: Як річка, зроду і до роду, Так мова з'єднує народ (*Мас.*).

Варіант 10. Слова вмирають. Блякнуть. Їх багато. І раптом чуєш злато слово. Злато! Ах, хочеться скупатися у тім Отецькім **слові**, слові золотім! І хочеться, і прагнеться **без** тями До цього слова припадуть устами, Ридати і радіти водночас... (*Лубк.*).

Варіант 11. Мово моя материнська, Квітни в душі й на **устах**. Ти – **мій** рушник український, Ти – моя доля, мій шлях. Де б не ходив я по світу, Стежку до хати знайду В хвилях високого жита І в яблуневім квіту (*Черн.*).

Варіант 12. Коли забув ти рідну мову – біднієш **духом** ти щодня; ти втратив корінь і основу, ти обчухрав себе до **пня**. Коли в дорогу ти збирався, казала мати, як прощавсь, щоб і чужого наунався й свого ніколи не цуравсь (*Біл.*).

Варіант 13. Босоніж стежка побіжить левадою, в городи... Як **любо** тут, як славно **жить** серед цієї вроди. Кохаю край наш дорогий, що зветься Україна. Вітчизні хочу я своїй зрости достойним сином (*Кол.*).

Варіант 14. Є в світі **зваби** немалі, цікава стежка кожна... Але до рідної землі забайдужитись не можна. Люби, шануй, піднось до зір **її** пісні і мову. Нема солодшої, повір, за неї пречудову (*Кол.*).

Варіант 15. Чи в радості, а чи в журбі, Ти поклонися знову й знову, Тому, хто виплекав тобі **Оцю** співучу **рідну** мову. Народ цю мову прикрашав, Беріг від роду і до роду. І в ній відбилася душа Мого великого народу (*Пир.*).

Лабораторна робота № 2

Фонетичні та історичні чергування

Завдання перше

Змінити форму поданих слів або дібрати до них споріднені так, щоб проілюструвати історичні чергування голосних фонем. Позначити морфемі, у яких наявні взаємозаміни.

Варіант 1. Висихати, Прокіп, брова, щирість, крапля, черниця, постіль, звільнення, витирати, невільник.

Варіант 2. Гребти, Антін, жнець, перевести, недокрів'я, жонатий, чорнобривий, злість, заплести, опеньок.

Варіант 3. Забирати, промінь, Київ, сьогодні, учитель, мішок, надвечір'я, вітерець, летіти, вишня.

Варіант 4. Дрижати, радість, грудень, жертва, розтривожений, дривітня, розвідка, сніжок, зернина, грузнути.

Варіант 5. Виносити, качки, щєбінь, кінець, Чернігів, жнець, летіти, котити, отвір, вінок.

Варіант 6. Шостий, простір, червонобокий, замітати, пливти, квітки, сльози, чорнобривці, роздоріжжя, хвіст.

Варіант 7. Бойовий, політ, меншість, котити, посол, грудень, осінь, збоку, оцет, сосна.

Варіант 8. Корова, Очаків, вечоріти, могти, вихор, смужечка, взірець, садити, спосіб, приніс.

Варіант 9. Орел, заробітки, піпетка, лазити, вузол, лити, сморід, загін, Євген, щока.

Варіант 10. Збереш, крихкий, більшість, дерти, трубопровід, весільний, мішок, бриніти, панок, бджоли.

Варіант 11. Парубок, пташечка, кришити, журавлі, дрібний, тріска, клекотіти, перенести, творити, подвоїти.

Варіант 12. Джерело, осадок, півень, спросоння, ялинка, сокіл, зберігати, косити, терпіти, трійка.

Варіант 13. Черниця, вербиченька, пісня, цокотіння, зоря, мені, привезти, вихопити, ревіти, швачка.

Варіант 14. Краєчок, глотка, вигонити, вихованець, жонатий, гора, перемогти, вкотити, земля, шість.

Варіант 15. Пшениця, дривітня, дріт, підворіття, Стеблів, круторогий, лежати, сльоза, терти, Львів.

Завдання друге

До поданих слів дібрати споріднені або утворити такі їх форми, в яких було б відображено чергування приголосних фонем.

Варіант 1. Тривога, чоловік, тихо, любити, гребля, зношений, кров, убогий, піщина, пробудження.

Варіант 2. Невістка, Явтух, подруга, ім'я, круча, їздити, птаство, відрядження, свєкруха, дорогий.

Варіант 3. Туга, парубок, тихо, козак, ноша, підживлення, повітка, місяць, вузький, Параска.

Варіант 4. Луг, небезпека, птах, Вінниця, нагороджується, дочка, в'ється, мідний, губити, галузка.

Варіант 5. Ловити, косити, вік, садити, порох, Гадяч, полтавський, сирий, ходити, писати.

Варіант 6. Стомитися, запорука, товариш, завірюха, срібло, урожай, молоко, солома, перемога, бігати.

Варіант 7. Графити, князь, вухо, робітник, матір, відмовити, розкіш, свічка, вимостити, внучка.

Варіант 8. Дозволити, колиска, ліпити, Бахмач, волох, верф, топити, змастити, допомога, відзнака.

Варіант 9. Крутити, Вінніпег, ніч, тесати, арфа, черепок, дивак, крапати, успіх, місяць.

Варіант 10. Безлиций, Бельбек, бродяга, допускання, загородка, каблук, креслярка, недосліджений, обгородження, пастушка.

Варіант 11. Безсніжжя, блок, виломити, дорадник, дуга, загострюваний, канючити, малайка, незліченний, патока.

Варіант 12. Безрукавка, богослов'я, відкритий, зав'язка, жолудь, копійка, Криворіжжя, начинка, обеззвучений, перегладити.

Варіант 13. Безробіття, божеволіти, вантажник, загороджений, кольчуга, нянька, обводнений, перегромаджувати, підмашення, погодити.

Варіант 14. Бідачка, божий, верхівка, драпіжник, зав'язь, камбоджійка, маловоддя, переохолодження, підпряжка, нагромадження.

Варіант 15. Ветлуга, викрутка, дружечка, завершення, корсиканка, мандрівник, підмовлений, посоромлений, розголошення, смужка.

Завдання третє

Подані слова записати фонетичною транскрипцією. Шляхом добору до них споріднених слів або зміни їх форм, з'ясувати всі випадки фонетичних чергувань голосних і приголосних звуків.

Варіант 1. Весна, писати, рідший, бідніти.

Варіант 2. Сивина, при березі, братній, стрічка.

Варіант 3. Колихати, сердечний, пізній, книжечка.

Варіант 4. Збирати, городній, гарячі, обернутися.

Варіант 5. Книгарня, берегти, бочка, масляний.

Варіант 6. Зелений, свистіти, в обгортці, боротьба.

Варіант 7. Пекти, кривий, кисліший, у тачці.

- Варіант 8.** Височіти, бойовий, ситцевий, дообідній.
Варіант 9. Сливовий, ніготь, розумний, переможці.
Варіант 10. Грибний, шелестіти, молотьба, сестра.
Варіант 11. Вербовий, личко, суботній, тітчин.
Варіант 12. Величати, сусідній, голубка, принісши.
Варіант 13. Липневий, коротший, небесний, по-літньому.
Варіант 14. Вогні, сирітський, вечірній, пояснювати.
Варіант 15. Нервовий, критичний, західні, діловодство.

Завдання четверте

Записати текст фонематичною транскрипцією. Виписати слова з можливими історичними чергуваннями голосних і приголосних фонем. Дібрати до них споріднені слова або змінити їх форму, щоб проілюструвати взаємозаміни фонем.

Варіант 1. Не знати, коли й як зробилася справжня весна. Ще недавно бурхливо всюди бігло, клекотіло, рвалося в невідому далечінь, навратливо збігало з городів у яри, ще вчора віяв гострий вітер, а тут враз стала голубливо м'яка теплінь, земля запахла молодією зеленню і раптом просохла (Гум.).

Варіант 2. Місяць уже підбився високо вгору і світив з усієї сили на чистому, без єдиної хмарини, небі. Останнє листя ще трималося сиротинно на дереві, але вже всюди лежала печать осені. Чи то місяць так світив, чи справді паморозь вкрила землю – так усе сріблилося (Гум.).

Варіант 3. Забриніла ніжна, тендітна мелодія. Це навіть не була музика, а її дихання. Простенькі пісеньки Дрижиполя під пальцями Меркурія ставали граціозними метеликами, що пурхали й кружляли в повітрі. Замріяна поліська змінювалася грайливою танковою, відзігорна танцюриста – чабанською (Гум.).

Варіант 4. Наступала осінь. Власне, все ще дихало силою розквіту – наливалися в садах груші і яблука, бралися сивою осугою сливи, закопичені й порослі новими травами поля пахли медами, досягали на баштані кавуни й дині. В повітрі стояла ... нескінченна пауза досягності й замріяності (Гум.).

Варіант 5. Повітря ставало прозоріше, ранками й вечорами подихали свіжі вітерці, вже сохла трава, де-не-де, мов ненароком, опадав жовтий листок.

Невловимі вісники прийдешнього завмирання приносили в душу невиразні жалі, навівали щасливі смутки – за невідомим, за прекрасним (Гум.).

Варіант 6. Стоїть Дарочка, загублена серед спадаючих сутінок і дивиться на останній пурпуровий промінь, на красу народженого вечора. Краса ця пливе через її душу в не перелитих у слова відчуттях і почуваннях.

Те відчуття як передчуття: щось таке повинно прийти в її життя. Незвичайне, прекрасне (Гум.).

Варіант 7. Спить Дрижипільщина, ярки й переярки, ліски й переліски, уголовини і степки, хутори й села – арена минулих побоевищ за ці плодючі землі, арена тяжкої праці багатьох поколінь. В могучім сні грядуть нові покоління, що розцвітуться буйним цвітом на нагромаджених добрах і розкошах (Гум.).

Варіант 8. Спить колишнє Дике поле, а тепер заорані, засіяні і зжаті неозорні степи. Чудесні мармурові храми, скляні палаци й казкові сади з водограями та повітряними містками ввижаються спраглим очам покликаного до життя покоління. Не воно, так грядущі покоління це вибудують (Гум.).

Варіант 9. Світало. Тополі на вулиці перші приймали на свій ніжно-зелений пушок знаки рожевого сходу сонця. А вони не могли помиритися з тим, що ось уже ранок, що прийде день – знов звичайний – і минеться це, пурпуром і золотом ткане, марево.

Стояли у вікні, дивилися, як починається день, і зачаровано мовчали (Гум.).

Варіант 10. Ідеш темним містом і аж тепер відчуваєш, як міська людина відірвана від природи. Бо в селі й небо чомусь ближче до тебе, кожен раз можеш звернути свій погляд на звичні сузір'я, пошукати їх, визначити місце і час, відчути себе невід'ємною частиною всесвіту (Гум.).

Варіант 11. Сергій давно не виїздив з міста, ... і тепер з насолодою вдихав повними грудьми п'янке повітря, насичене пахощами глиці, квітів, землі. Сосни чергувалися упереміж з дубами, їхні крони спліталися так густо, що утворювали собою незвичайне темно-малахітове небо, наче в космосі (Гур.).

Варіант 12. Поїзд мчав удаль, за вікном пробігали, наче підняті по тривозі й вишикувані колонами, могутні сосни, проміж них зрідка мелькали берізки в білих чобітках, з перекинутими через плечі зеленими торбами, коли-не-коли з'являлись на флангах маленькі

будиночки, обгороджені штахетом, і так само зникали слідом за соснами (Гур.).

Варіант 13. Зима в Києві стояла перемінна: то лютували сильні морози, то ні з того ні з сього починалась відлига, а відтак цілими тижнями, мов найнявшись, сіялась мжичка. Одної ночі ожеледь покалічила багато дерев, спустошила парки. Жалко було дивитись, як лежали на землі одбатовані величезні гілки... (Гур.).

Варіант 14. Вечір був чудовий. Не холодно, але й не починалась відлига. З неба тихо сіявся сніжок, наче біле конфетті. ... Сніжинки розіскрювались і скидались на падаючі вогні феєрверку. Коли-неколи повівав вітерець, чи то весняний, чи зимовий – не добереш: такий він був приємний і запашний (Гур.).

Варіант 15. Вечоріло. Труханів острів губився в мороці, таємниче шамрало розбуджені хвилию верболози та ледве чутно, мов поцілунки, плюскотіла вода. Хлюп-хлюп, хлюп-хлюп... Зараз і Труханів острів, і верболози, і те пам'ятне місце на кромці берега було затоплено весняною повінню... (Гур.).

Завдання п'яте

Записати текст фонетичною транскрипцією. Встановити випадки фонетичних чергувань голосних та приголосних звуків.

Варіант 1. Був теплий весняний вечір. М'які сутінки оповили вуличку, і вона стала ще затишнішою, в будиночках загорялося світло. Десь неподалік грала музика, тихо, не загонисто, ніжні акорди старовинного вальсу танули у вишневому гіллі (Мушк.).

Варіант 2. Табір розташувався на горбі, на березі довгого чистого озерця, біля якого росло кілька вербичок та кучерявилися лози. За тим озерцем ледь мріє в траві інше, за ним – ще одне, весною це потік, річка, по якій мчить вода, горнучи в один бік потухлі очерети й трави (Мушк.).

Варіант 3. Орест думав про Марту. І слухав солов'я, що тільки настроював свій спів, бив коротко й дзвінко кудись у височінь, в самісіньку зорю. А ніч була тепла, й теплі зорі сіяли мірадами закоханих очей. Закоханий в життя, в солов'я (Мушк.).

Варіант 4. Орест пішов попід осокори, обсипані сирецькими, – вони були схожі на сизі хмарки, – вийшов на узлісся, відгороджене від поля глибокою канавою. Понад канавою росли велетенські берези, деякі забрели в бір і біло світилися поміж бронзових сосон (Мушк.).

Варіант 5. Стояв тихий суботній вечір, містечко було майже безлюдне. За високими дощатими парканами цвіли вишні, встеляли білим цвітом бруківку, кілька абрикосів біля білого будиночка палахкотіли фіолетово-червоно – одцвітали (*Мушк.*).

Варіант 6. «Сіп-сіп-сіп» – засмикало десь там, у глибині, й передалося по волосині до серця. Орест підсік і відчув, як ходить, б'ється на тугій лісці дужа рибина. Повільно крутив катушку спінінга, виводив рибину нагору. Дужий сплеск – рибина вже на поверхні... (*Мушк.*).

Варіант 7. Дорога вигиналася крутою дугою, праворуч стояв ліс, ліворуч зеленів житній лан. Жита накущилися, були яро-зелені, добрі жита, поміж них іскрами змигували сині квіточки. Поле було захищене лісом, здавалося, ліс обійняв його крилом, приколихував (*Мушк.*).

Варіант 8. Сад і город вигинаються дугою до яру, а яр зеленіє, цвіте, шумить осоками, дикими грушами, в'язовником. П'ять зелених берізок у кінці городу щойно розпустили листячко, воно ще клейке і ніжне, як початок дня (*Мушк.*).

Варіант 9. В яру зараз затишно, зелено, наче у віночку. Шумить на дні яру рясна молода груша-лісівка, берізки поп'ялися по кручі, подають одна одній руки. Всі схили посіли трави, бур'яни, сховали відворотні виразки людської цивілізації – розкопи, смітники (*Мушк.*).

Варіант 10. Поміж кущів поблискувала вода, був це величезний став, метрів двісті в ширину, мабуть, колись це був яр, який загатили. Густі кущі ліщини, верболози над ставом, круті стежки до води – чарівне місце, але Орест не втішався тими чарами (*Мушк.*).

Варіант 11. Лапатий клен простер над головою віття, сонце струменіло крізь листя, на плесі під берегом гуляли сонячні зайчики, по яких швидко проковзували вдатні слаломщики – водяні павучки. В очереті кахкала дика качка й сплескувала велика риба (*Мушк.*).

Варіант 12. Орест мовчав, дивився, як упав на плесо й кружиться якийсь жучок, як біля того місця щось каламутить воду. То намагалися вхопити жука маленькі рибки. А потім настало насторожене затишшя, майнуло щось чорне, велике, й жук щез, мов і не було його... (*Мушк.*).

Варіант 13. Вода в озері була рудувата, тут і там на ній погойдувалися сухі вербові листочки, поміж ними пливли білі

баранці хмар і іноді скидалося риб'яче дріб'я. Шпарко працювала ногами, втікала в осоку дика качка, з десяток каченят молотили ще шпаркіше, залишали за собою в'юнисті сліди (*Мушк.*).

Варіант 14. Млосно хилять віти яблуні і груші. Тугі жовті лимонки блищать між густого листя й репаються на сонці, на широких цукристих порепах сидять ледащиці оси, смокчуть солодкий сік. Спека. Але вже не літня, а з присмаком осені, з ледь вловимими запахами тліну та гнилизни (*Мушк.*).

Варіант 15. Тополі вздовж дороги вже майже голі, листя залишилося тільки на вершечках, облетіли акації, верби, а на вишнях листя тримається, тільки почервоніло, ще дужче воно почервоніло на кленах і лише на дубах ще й досі зелене, дуби мовби не помічають осені (*Мушк.*).

Лабораторна робота № 3

Модифікації фонем

Завдання перше

Записати подані слова фонетичною транскрипцією, охарактеризувати позиційні і комбінаторні модифікації голосних фонем.

Варіант 1. Грузія, клеймо, жниввар.

Варіант 2. Пшениця, лірика, злodyга.

Варіант 3. Дебют, Ніжин, дядечко.

Варіант 4. Албанія, грекиня, десяток.

Варіант 5. Галявина, девіз, агрусовий.

Варіант 6. Глянцевий, вмикач, доглянуті.

Варіант 7. Гоління, мінерал, юнацький.

Варіант 8. Бригадир, лебідка, штовхнути.

Варіант 9. Данія, заготівля, двигун.

Варіант 10. Буженина, критика, говіркий.

Варіант 11. Британія, кішечка, полюс.

Варіант 12. Алергія, дикунка, больовий.

Варіант 13. Альвеола, кишенья, алюміній.

Варіант 14. Безсоння, димар, вівторок.

Варіант 15. Ацетон, диван, супліддя.

Завдання друге

Записати слова повною фонетичною транскрипцією. Пояснити зміни приголосних, зазначивши внаслідок яких модифікацій вони виникли.

Варіант 1. Вловлювач, зарубіжний, дисбаланс, інстанція.

Варіант 2. Вживаний, віконце, нарозхват, датчик.

Варіант 3. Вказівний, Вікторія, весляр, без потреби.

Варіант 4. Вступний, квітувати, безхмарний, кадетський.

Варіант 5. Вчасний, кіннота, западня, ландшафт.

Варіант 6. Навчальний, мірошник, претензія, зчитувати.

Варіант 7. Наявний, робітник, бастіон, повсякдень.

Варіант 8. Червневий, вичікування, дисгармонія, вислів.

Варіант 9. Мовчазний, вібратор, гвинтівка, медсестра.

Варіант 10. Мандрівний, відвоювати, нашість, лігосп.

Варіант 11. Незайманий, відгомін, вислідити, екзаменувати.

Варіант 12. Завчасний, відділок, зчепити, без тями.

Варіант 13. Вставний, гіпсувати, раз по раз, заводчик.

Варіант 14. Вступний, відвернути, вакансія, бухгалтер.

Варіант 15. Всеволоддя, гемоглобін, безкарний, близнюк.

Завдання третє

Записати текст фонематичною, а потім фонетичною транскрипцією. У виділених словах охарактеризувати всі випадки акомодатії голосних та приголосних.

Варіант 1. Над Дніпром широким, **вільним**, Де луги й степи цвіли, Наші прадіди поляни Оселились і жили. Хлібороб робив у **полі**, Пас пастух корів, овець, З луком, з стрілами гнучкими По лісах ходив ловець (Ол.).

Варіант 2. Пишно квітла Україна, Повна всякого **добра**. Як в раю, жили поляни Понад **хвилями** Дніпра. Все своє вони любили, Шанували і чуже, Хай, мовляв, Перун і Волос Всіх від лиха стереже (Ол.).

Варіант 3. Одно **питання** мимоволі Весь час в думках **моїх** встає: Чому не вгледів він сонця волі, Чому тепер він не жиє? Якими дужими громами Пророчий голос би гримів, Якими буйними річками Котивсь, шумів би його спів!? (Ол.).

Варіант 4. Україно! Ти для мене диво! І нехай пливе за роком рік, Буду, **мамо** горда і вродлива, З тебе дивуватися повік... Одійдіте, недруги лукаві! **Друзі**, зачекайте на путі! Маю я святе синівське право З матір'ю побуть на самоті (Сим.).

Варіант 5. Україно, ти моя молитва, Ти моя розпука вікова... Громотить над світом люта битва За твоє життя, твої права. Хай палають *хмари* бурякові, Хай сичать образи – все одно Я проллюся крапелькою *крові* На твоє червоне знамено (Сим.).

Варіант 6. Коли крізь розпач випнуться надії І загудить на вітрі степовім, Я тоді *твоїм* ім'ям радію І сумую *іменем* твоїм. Коли грозює далеч неокрая У передгроззі дикім і німім, Я твоїм ім'ям благословляю, Проклинаю іменем твоїм (Сим.).

Варіант 7. Народ росте, і множитьься, і діє Без ваших нагаїв і палаша. Під сонцем вічності древніє й молодіє Його жорстока й *лагідна* душа. Народ мій є! Народ мій завжди буде! *Ніхто* не перекреслить мій народ! Пощезнуть всі перевертні й прибудути, І орди завойовників-заброд! (Сим.).

Варіант 8. Все в *тобі* з'єдналося, злилося – Як і поміститися в одній! – Шепіт зачарований колосся, Поклик із котами на двобій. Ти *даєш* поету душі крила, Що підносять правду в вишину, Вченому ти лагідно відкрила Мудрості людської глибину (Сим.).

Варіант 9. В них *дзвеніло* щастя непочате, Радість невимовна і жива, Коли їх виводили дівчата, Як ішли у поле на жнива. Ті *пісні* мене найперше вчили Поважати труд людський і піт, Шанувать Вітчизну мою милу, Бо вона одна на цілий світ (Сим.).

Варіант 10. Життя іде і все без коректур. І час летить, не стишує галопу. Давно нема маркізи Помпадур, І ми *живем* уже *після* потопу. Не знаю, що буде після нас, В які природа убереться шати. Єдиний, хто не втомлюється, – час. А ми живі, нам треба поспішати (Кост.).

Варіант 11. Страшні *слова*, коли вони мовчать, Коли вони зненацька причаїлись, Коли не знаєш з чого їх почать, Бо всі слова були уже *чиймись*. Хтось ними плакав, мучивсь, болів, Із них почав і ними ж завершив. Людей мільярди і мільярди слів, А ти їх маєш вимовити вперше! (Кост.).

Варіант 12. Багряне *сонце*. Дужка золотава Стоїть над чорним контуром гори. На п'ять воріт зачинена Полтава Ховає очі в тихі явори. Спадає вечір сторожко, помалу, Ворушить зорі в темряві криниць. Сторожа ходить по міському валу, І сови сплять в западинах *бійниць* (Кост.).

Варіант 13. Я ж так боялась *підлості* і бруду! Гули думки, сколошкані, як рій. Сама нічого, якось перебуду. А що скажу я *матері* старій?! А мати знала. Мати все вже знала. Снує чутки

нещастя, як павук. Не дорікала, не випоминала, А тільки все їй падало із рук (*Кост.*).

Варіант 14. Бо те, що *пишуть*, то іще полова, То ще не засів для таких полів. З часів *появи* книги «Часослова» Вже й час минув, а щось не чуто слів. Усе чомусь щось пишуть на догоду, Та чечевиці хочуть, як Ісав. А хто напише, або написав, Велику книгу нашого народу?! (*Кост.*).

Варіант 15. Де був палац – лежать одні руїни Стирчать уламки обгорілих стін. Усе сумує смутками *своїми*... Душа Раїни квилить між руїн. І тільки хмари, хмари пурпурові... І при дорозі – мальви і терни... І на губах, як *вічний* присмак крові, – Столиця Вишневецького. Лубни (*Кост.*).

Завдання четверте

Подані слова записати фонетичною транскрипцією, пояснити асимілятивні зміни приголосних у мовленні, охарактеризувати явища.

Варіант 1. Абатство, водорозпилювач, вертлявий, бадьорість.

Варіант 2. Безбатченко, безпрефіксний, внаслідок, бджоляр.

Варіант 3. Відсадити, дитбудинок, післяжнивний, балакучість.

Варіант 4. Відчайдух, екзаменований, окислювати, правосуддя.

Варіант 5. Воєводство, дисгармонійний, злигодні, благочестя.

Варіант 6. Матчевий, іскробезпечний, недостатньо, провалля.

Варіант 7. Підземка, безписемний, забруднювати, водостік.

Варіант 8. Підшефний, з приводу, компетенція, бджоляний.

Варіант 9. Потсдам, напіврозкритий, Придніпров'я, пластівці.

Варіант 10. Дитсадок, безкозирка, потенційний, приятельський.

Варіант 11. Жиророзчинний, без толку, на світанку, костюмер.

Варіант 12. Колорадський, за без цінь, наодинці, прикриття.

Варіант 13. Пітсбург, бейсбол, іногородній, бджільництво.

Варіант 14. Відшукати, напіврозквітлий, ліцензія, приладдя.

Варіант 15. Напіврозчинний, з-поміж, запліднювати, пошесть.

Завдання п'яте

Записати крилаті вислови фонетичною транскрипцією. Виписати слова, у яких наявні явища асиміляції, дисиміляції, спрощення. Дати повну характеристику явищам.

Варіант 1. Розповідаючи про своє горе, часто його полегшуєш (П. Корнель). Майбутнє не можна передбачити, але можна вигадати (Д. Габор). Мудрий бореться з долею, нерозумний сумує

(Ш. Руставелі). Усяке життя творить власну долю (Ф. Ам'ель). Найважче для заздрісника те, що йому ніхто не заздрить (Р. Гар).

Варіант 2. З такими друзями і вороги не потрібні (Б. Шоу). Страшні злочини тягнуть за собою страшні наслідки (О. Герцен). Кохання надає благородства навіть і тим, кому природа відмовила в ньому (В. Шекспір). Було б серце, а печалі знайдуться (В. Ключевський). Живи по правді – ось найкраща проповідь (М. Сервантес).

Варіант 3. Мистецтво писати – це мистецтво скорочувати (А. Чехов). Той, хто позбавлений справжніх друзів, воістину самотній (Ф. Бекон). Найбагатша та людина, чиї радощі вимагають найменше грошей (Г. Торо). Гідним є тільки те життя, що прожите задля інших людей (А. Ейнштейн). Жага до щастя ніколи не вичерпується в серці людини (Ж. Руссо).

Варіант 4. Жар дружби зігріває серце, не спалюючи його (Ф. Ларошфуко). Трагічний світ, але й прекрасний (Л. Карсавін). Бійся заподіяти людям зло, і тобі не доведеться боятися нічого іншого (Б. Франклін). Щастя є задоволення без каяття (Л. Толстой). Охочого доля веде, того, хто не хоче – тягне (Сенека).

Варіант 5. Проповідувати мораль легко, обґрунтовувати її важко (А. Шопенгауер). Боягузливий друг страшніший від ворога, бо ворога побоюєшся, а на друга сподіваєшся (Л. Толстой). Кращі ліки від неробства – постійна і чесна праця (М. Сервантес). Світ без жінки є скелею, позбавленою квітів (М. Реріх).

Варіант 6. Велич мистецтва ясніше за все проявляється в музиці (Й. Гете). Велике питання життя – як жити серед людей (А. Камю). Палаці не можуть бути в безпеці там, де нещасливі хатини (Б. Дізраелі). Гідно поводитися, коли доля сприяє тобі, важче, ніж коли вона ворожа до тебе (Ф. Ларошфуко).

Варіант 7. Розлука послаблює легке захоплення, але підсилює велику пристрасть, подібно до того, як вітер гасить свічку, але роздмухує пожежу. (Ф. Ларошфуко). Найкращий спосіб підбадьорити себе – це підбадьорити кого-небудь (М. Твен). Робота тільки тоді радісна, коли вона безсумнівно потрібна (Л. Толстой).

Варіант 8. Життя – гора: піднімаєшся повільно, спускаєшся швидко (Г. Мопассан). Немає на світі справи важчої, ніж писати просту, чесну прозу про людину (Е. Хемінгуей). Той, хто заради своєї користі підвів би друга, немає права на дружбу (Ж. Руссо). З книжок

навчаються всьому, крім того, яким чином користуватися ними (Ф. Бекон).

Варіант 9. Потрібне слово в потрібному місці – ось найбільш точне визначення стилю (Дж. Свіфт). Ми буваємо щасливі, тільки відчуваючи, що нас поважають (Б. Паскаль). Не скріплено дружбу розумом – легко розірве її дурість (В. Шекспір). Той, хто може керувати жінкою, впорається і з державою (О. Бальзак).

Варіант 10. Хто звик до праці, тому праця легка (Катерина II). Живопис – заняття для сліпців. Художник малює не те, що бачить, а те, що відчуває (П. Пікассо). Потрібно жити так, щоб кожний прожитий день здавався новим (С. Коненков). Якби на небесах багатство вважалось цінністю, його б не давали таким негідникам (Дж. Свіфт).

Варіант 11. Як приємно впадати в безнадійний відчай. Це дає право ображатися на весь світ (Ж. Сартр). Без надії може розбитися серце (В. Кемден). Стражданнями і горем призначено нам здобувати крихти мудрості, якої не придбати в книжках (М. Гоголь). Кохання тікає від тих, хто женеться за ним, а тим, хто геть біжить, кидається на шию (В. Шекспір).

Варіант 12. Боротьба є умовою життя: життя вмирає, коли боротьба закінчується (В. Белінський). Автору краще недоговорити, ніж сказати зайве. У будь-якому разі – жодної балаканини (А. Кам'ю). Мистецтво – могутній засіб виправлення людської недосконалості (Т. Драйзер).

Варіант 13. Без користі жити – передчасна смерть (Й. Гете). Біда деякої літератури полягає в тому, що мислячі люди не пишуть, а ті, хто пише, не мислять (П. В'яземський). З усіх вічних речей кохання – найкоротше (Ж. Мольєр). Кожна людина проявляє в моралі те, що за допомогою переконання глибоко вкоренилося в її душу (Е. Роттердамський).

Варіант 14. Як із копійок складаються карбованці, так і з частинок прочитаного складається знання (В. Даль). Якщо ти щось робиш, роби те добре. Якщо ж ти не можеш або не хочеш робити добре, краще зовсім не роби (Л. Толстой). Розуміння того, що прекрасне було поруч з нами, приходиться занадто пізно (О. Блок).

Варіант 15. Усе життя людства послідовно осіло в книжці: племена, люди, держави зникли, а книжка залишилася (О. Герцен). Навіть у найгіршій долі є можливості для щасливих змін (Е. Роттердамський). Найкращий спосіб підбадьорити себе – це

підбадьорити кого-небудь (М. Твен). Дружба – це кохання без крил (Дж. Байрон).

Лабораторна робота № 4 **Фонетичне членування мовленнєвого потоку** **Завдання перше**

Записати слова фонетичною транскрипцією. Поділити їх на склади. У виділеному слові охарактеризувати кожний склад.

Варіант 1. Важкоатлет, Іркутськ, цвітіння, бейсбол, *валторна*, випічка, Іспанія, вирізка, безпорадно, Голландія, лайнер, зябра, гостинці, лівша, лахміття.

Варіант 2. Гірлянда, викриття, щодня, вокзал, зів'ялий, східці, гичка, інфекція, безхвостий, гладкий, безчинство, здібний, кактус, *госпіталь*, джентльмен.

Варіант 3. Пейзаж, лічба, відмінки, сподіваються, вужчий, гвіздок, зарості, затишся, іграшка, навстіж, *Індія*, легковажний, лавка, просьба, засклений.

Варіант 4. Випускник, бідняк, зачіска, ухідчини, вівця, кінцівка, збіжжя, внучка, звідки, багатший, *картопля*, копитце, відучора, Лапландія, власті.

Варіант 5. Ватман, запорожці, кислота, вельвет, лапки, футболка, небезпечно, відпустка, масштаб, Дністер, відділ, ластівка, прислів'я, вінчання, *Ірландія*.

Варіант 6. Копійка, вовтузиться, верстат, заспів, громадськість, виїмка, злегка, мешканці, відродження, батьківський, кальмар, гуска, латаття, квітникар, *знахідка*.

Варіант 7. Вантаж, ситцевий, зблизька, безхмарний, ванна, засвітла, виписка, діяльність, майстерня, спілкування, прес-служба, *реакція*, баскетбол, верховіття, вимріяний.

Варіант 8. Лосьйон, окреслить, молотьба, безшлюбний, ліплення, гіллястий, обручка, лінгвістика, котишся, мотузка, напівуклін, духовність, *пам'ятник*, кладка, папка.

Варіант 9. Міжряддя, безбожність, начебто, зчіплювач, паштет, розписка, сенсація, пластівці, агентство, Кузбас, *настільний*, платформа, сільський, поверхня, розчин.

Варіант 10. *Прикладка*, безбатченко, символ, легкість, підніжжя, розшук, навскач, престол, розжарений, практика, постріл, торішній, обшук, послідовний, напівімла.

Варіант 11. Навмисне, наприкінці, ластів'ята, напровесні, краватка, конкуренція, між іншим, безформний, пустир, *найближче*, боротьба, колядка, креслення, пермський, симфонія.

Варіант 12. Нафта, єдність, навприсядки, безсистемний, накриття, секція, повтор, український, *мільярдер*, льотчик, лускіт, розчин, посланці, письменниця, **розбір**.

Варіант 13. Стовбур, послідовний, узлісся, братчик, фестиваль, відчай, тапчан, теніска, підліток, темрява, *указка*, літописці, розвилка, кетчуп, розробка.

Варіант 14. Посмішка, станція, співчуття, фельдшер, тиждень, спонсор, футболіст, *ящірка*, вітчим, тайга, знітився, цистерна, яєчня, безпідставний, розгадка.

Варіант 15. Ворітця, відстань, шампунь, спритність, тайфун, устав, формула, посланці, диспетчер, травлення, миєшся, хлібчик, *суспільство*, спецодяг, різьбяр.

Завдання друге

Поданий текст переписати фонетичною транскрипцією, розбити на склади. Підкреслити фонетичні слова, які містять клітики.

Варіант 1. (Григорій) розплющує очі: по дивних, різнобарвних квітах справді літають бджоли і гудуть, гудуть, мов на пасіці. Куди вони летять? Куди вони носять свою здобич? Навколо гудуть інші комахи, пурхають метелики і різна мошкара, – хмари їх. Бджілки заповзають в рожеві дзвіночки, що вкривають рясно високі стебла, порпаються там, потім здіймаються і летять десь. Але куди? Годі в цьому хаосі перестежити. Сонце сліпить очі, а в них і так плавають барвисті кола (*Багр.*).

Варіант 2. Дзижчання (бджоли), як звук срібної струни, проснувало осяяну сонцем тишу і наче бриніло в серці Григорієві. Він лежав, спершись на лікоть, і дивився просто себе. Чи довго він спав? Здається, вічність. Але тепер усе те страхіття, що пережив, як дивовижне маячіння, відійшло кудись у небуття. Почуття легкості володіло ним. Так, ніби нічого не було, і водночас сталося щось таке, чого він не міг збагнути. Так, як колись у дитинстві, і не так ніби... Ні тривоги, ні турбот на душі, такий безмежний сонячний спокій (*Багр.*).

Варіант 3. Чудно йому (Григорієві). Глянув на себе – він у білій мережаній сорочці. Глянув просто себе – рясно на покутті купчаться

святі, прибрані королівськими рушниками, та ще такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигнано. Там ... на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі. Вщипнуло за серце, але й минулося враз.

Справжні королівські рушники на покутті! Різьблений мисник. Піч помальована квітами, межі квітами – два голуби цілюються. Чи два соколи... Два соколи! (*Багр.*).

Варіант 4. Перед хатою цвітуть гвоздики. Насаджені дбайливою дівочою рукою, вони змагаються з пишними тубільними саранками, – червоними, жовтими, фіалковими, що розбіглися ген скрізь по схилах до річки і аж у ліс і перегукуються пишними кольорами серед безлічі інших квітів в морі яскравої зелені, буйної і соковитої. Великими суцільними масивами рожевіє плакун. А з-за хати повиходили черемхи, – повтікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, завітчані. Стережуть невеличкий город і пасіку – десятків зо два вуликів (*Багр.*).

Варіант 5. Кругом хати снують бджоли, бо кругом хати квіти. Всюди квіти, на землі і вгорі. І всюди є діло для робочих, золотих працівничок, для цих сонячних комах. І над річкою он цвітуть черемхи, видивляються в бистру воду, слухають, як булькає вона по камінцях. Це там, унизу.

Перед хатою плай. Двір не двір – вибитий плай. Не огорожений ніяким тином і без ніяких воріт. Бо тут усе це двір і все це господа – всі ці нетрі, що розіллялись навколо ген сизого високого пасма гір, яке обійшло здалеку хату дугою (*Багр.*).

Варіант 6. Сонце почало припікати. В гущавині ще стояла прохолода, а як переходили голі плаї – сонце засипало гарячим приском, палило. В нетрях стояла тиша, як у церкві. Де-не-де стукне клюй дерево або перелетить сойка чи якась менша пташка. Але пташок у лісі мало. І ніби доповнюючи цю нестачу, раз перелетіла якась звіринка з дерева на дерево. Зірвалась з високої ялинки і, розчепірівшись, мов кажан, пішла-пішла вниз, вниз, а потім з розгону вигналась вгору і вчепилась за стовбур осики, подряпалась швидко вгору (*Багр.*).

Варіант 7. Вже сонечко підбилося вгору і розіклало золоті плями, як шовкові хустки, на галявинах, на стежці, на каменях. Хлопці йшли далеко попереду, як раптом натрапили на велику гадюку, що лежала на стежці. Сіра, з чорними плямами, лежала вона на золотій латці сонячній і грілася собі. Зачувши кроки, враз широко

розкрила пащу. Але не підняла голови до хлопців – до небезпеки, як то гадюки завжди роблять, а поклала її на землю. Хлопці здивувалися. Але ще більше здивувалися, коли побачили, як в ту розкрити пащу, мов у нору, почали шмигати манісінькі гадючата, рятуючись від небезпеки (*Багр.*).

Варіант 8. Приголомшений Григорій стояв посеред двору як вкопаний. Відчував, як у грудях скажено билося серце. Так, ніби його кинуто з височенної скелі на землю, в провалля. Змішане почуття тривоги, здивування, скаженого руху, неспокою... – ціла буря найдивовижніших почувань та асоціацій опанувала ним. Помалу буря уляглась, а натомість росло невиразне, бентежне передчуття чогось страшного. Вовчий інстинкт прокинувся, як у того Рушая, і віщував недобре.

Він тормосив чуба, хмурих брови і стояв так посеред двору, дивлячись в блакитний обрій, де в сонячній імлі зникли літаки (*Багр.*).

Варіант 9. Григорій у мисливстві намагався забути про все – про свою дурну долю, про невідоме майбутнє, намагався не дивитися вперед, забувши про весь світ. Хай, все одно, там нічого не видно. Ліпше не думати, жити, поки можна, дихати, дивитись на сонце, що сліпило геть, сяючи та мерехтячи в снігах, підставляти груди під вітер, слухати, як шумлять кедри верховіттям... Часто, заслухавшись того шепоту, тієї казки зимової та замилювавшись вивіркою, забув навіть, що йому саме в неї, в ту вивірку, треба стріляти. Вивірка з того мала користь – рятувалась від смерті (*Багр.*).

Варіант 10. Часом назирці (Григорій) йшов за козулею з малим козенятком, стежив за ними геть цілі кілометри, посуваючись, мов тінь, од дерева до дерева, од куща до куща, намагаючись підглядіти, як те козеня почувається на цьому новому для себе світі. Особливо цікаво було, як те козеня натрапило на жабу і стало над нею, розкарячивши ноги; довго дивилось на неї здивовано, витріщивши свої наївні очі з довгими віями, такі, як часом бувають у гарної дівчини; далі не втерпіло і лизнуло жабу язиком. Зовсім як мале дитя. Жаба підскочила, мов опечена, а козеня ще дужче (*Багр.*).

Варіант 11. Височенна, чотириярусна тайга, буйна й непролазна, як африканський праліс, стояла навколо зачарована. Не шелесне лист, не ворухнеться гілка. Сорокаметрові кедри, випередивши всіх у змаганні до сонця, вигнались рудими, голими стовбурами з долішнього хаосу геть, десь під небо і заступили його

коронами. Там по них ходило сонце і пливли над ними білі хмари. Слідком за кедрами пнулися велетенські осики та інші листаті гіганти, що, будши нижчі за кедри, творили другий ярус (*Багр.*).

Варіант 12. Якась жура, тиха й задумлива, бродила по цих просіках, поміж жовтими житами, обгородженими низенькими лісками. Никала поза самітними хатами, що бовваніли ген упри кінці житніх полів. Жовті городи, жовті піски, велетенські несходимі борища і синє небо! Жовте і синє, жовте і синє...

Це навіть не село, а розкидані по просіках межі лісом хатки, самотні оселі, загублені в жовто-синьому царстві. Невідомо звідки несеться задумлива, мрійна пісня поліської жури, невідомо хто, де її співає, бо навіть вулиці в Лютіжі нема, а наче співає її само повітря (*Гум.*).

Варіант 13. Куди не глянеш – обрії, куди не сягнеш оком – жита, пшениці квітнуть. Загубишся серед полів і йдеш, ідеш. Може, так і до кінця землі дійдеш?

Сонце заливає блискучим своїм промінням усе – аж очі мружиш. Над хвилястими пшеничними ланами здійсмається безперестань мерехтливе повітря, воно мигтить, наче над вогнем. Наче хліба без вогню, без диму горять і не згорають. Квітують.

Десь на обрїях стоять марева – неіснуючі хутори, села, ліси (*Гум.*).

Варіант 14. Над містом розкинула золоте павутиння пишна осінь.

Дзвінке сухе повітря розкочувало дитячі вигуки поміж густими лапатими каштанами. Жарке сонце не палило, а золотило й червонило лист у садах та парках. З-поміж дерев на блискучих вулицях визирали вітрини, туго набиті усяким приманливим крамом. Гронами звисав кримський виноград над барилами сибірського масла, рожеві шинки й гігантські жовті сири змагалися з пірамідами вин (*Гум.*).

Варіант 15. З високого насипу далеко було видно хвилясті рівнини польових жовтуватих ланів... Де-не-де, на тлі цих хвилястих полів підносилися верхівки дерев, що зраджували там, в улоговинах, хутірці. На обрїях різьбилися силуети поодиноких дерев та від миготливого повітря стояли в мареві ліси, села, хутори.

Зовсім близько на цілині, повз насип, на боках висипу буйно росло і квітло всяке зілля, пахощі й барви справляли бенкет. Від цих медоносних і ароматноносних трав було якось п'яно й радісно (*Гум.*).

Завдання третє

Записати слова фонетичною транскрипцією. Позначити ступінь сонорності кожного звуку цифрами (4 – голосний, 3 – сонорний приголосний, 2 – дзвінкий приголосний, 1 – глухий приголосний). Скислою рисою розбити слова на склади.

Варіант 1. Янтар, тріска, астма, абрикос, арка.

Варіант 2. Неспокій, цимбали, адвокат, асистент, водограй.

Варіант 3. Андрій, каштан, бактерія, крадькома, щасливий.

Варіант 4. Скубнути, крапка, міністри, різко, голка.

Варіант 5. Аспект, транзит, турбота, баскетбол, дочка.

Варіант 6. Сонечко, прохання, абхазький, ад'ютант, арештант.

Варіант 7. Заслужений, іволга, тітка, куртка, весна.

Варіант 8. Досвід, колиска, берегти, жінка, чистити.

Варіант 9. Шишка, кладка, чорнило, Ялта, ахання.

Варіант 10. Сердечно, менеджмент, Анастасія, їздити, казка.

Варіант 11. Вампір, вапно, вахта, гастрит, мигдаль.

Варіант 12. Компас, пошепки, пінгвін, престиж, рюкзак.

Варіант 13. Перехрестя, синтез, січкаря, узбережжя, розвідка.

Варіант 14. Скрипка, скумбрія, сукня, Іркутськ, уздечка.

Варіант 15. Портфель, фіксація, футляр, швачка, шимпанзе.

Завдання четверте

З'ясувати, чи збігається членування слова на склади з його морфологічною будовою та можливим переносом із рядка в рядок.

Варіант 1. Усмішка, узбіччя, позаштатний, повістяр, розділ, агрус, лакувати.

Варіант 2. Стежка, повчання, батіжок, мастити, посмішка, танкіст, фермер.

Варіант 3. Шишкар, хатчина, ячмінь, кришталик, бажати, квітневий, роздум.

Варіант 4. Судно, суцвіття, весняний, няньчити, чаклун, шахтар, стрільба.

Варіант 5. Солдат, річка, погруддя, вечеряти, материнський, розкопка, фарба.

Варіант 6. Хатка, свекруха, мавпа, веслувати, нульовий, обхід, служба.

Варіант 7. Аптечка, абзац, дроворуб, глечик, морквяний, підстрибнути, креслення.

Варіант 8. Арабка, зобов'язати, гірник, оленячий, міжгір'я, кільце, сосна.

Варіант 9. Подружжя, берізка, мідний, педагогічний, обсадити, кобза, гірка.

Варіант 10. Свисток, Іванко, випускник, навесні, подружка, мудрий, земля.

Варіант 11. Балкончик, рівний, гіпсовий, перевірити, сусідка, відстріл, ласка.

Варіант 12. Вишня, кільце, жовток, південний, вершник, книжка, обстріл.

Варіант 13. Пекарня, предки, житній, передплата, сідло, скіфський, покриття.

Варіант 14. Супліддя, поглядати, казкар, січневий, сяйво, фірма, таксист.

Варіант 15. Фіалка, торгівля, ледачий, символізувати, тайник, позашкільний, дубки.

Завдання п'яте

Користуючись словником, поставити наголос у поданих словах. Відзначити випадки: а) подвійного наголошування слів; б) зміни лексичного значення слова у зв'язку зі зміною місця наголосу; в) зміни граматичного значення слова у зв'язку зі зміною місця наголосу.

Варіант 1. Абетковий, айва, алкоголь, аналоговий, арахіс, асиметрія, бармен, безкрай, бездоглядний, бесідник, вантажівка, засіяти, зносити, ірис.

Варіант 2. Бешкет, босоніж, бюлетень, валовий, вапняний, вахтер, Вашингтон, вжалити, винар, витрата, відкупорити, зорювати, зрізати, комірник.

Варіант 3. Відправник, врізнобіч, втридорога, газозапальник, гнобити, горілиць, дідівщина, загорода, задуха, заіржавілий, закладка, замішка, звукопровідний, здійснений.

Варіант 4. Заграва, закупорений, замазка, зараз, засуха, застібка, звабливий, звичай, здичавілий, зірвіголова, злидар, змовчати, зцілений, кулик.

Варіант 5. Задирка, знаскоку, значуще, зобов'язання, зозла, зпроміж, зрадливий, зручний, зсередины, зокрема, іконопис, кілька, копчення, лежанка.

Варіант 6. Заможненький, зона, індустрія, їздовий, йогурт, кайдани, казна-де, камбала, каталог, католицький, квадративий, квартал, лежачи, лупа.

Варіант 7. Калиновий, камка, квасолевий, квоктати, кетчуп, кидати, кишка, кілометр, кількарязовий, кістковий, клейковина, коваль, копійка, лютневий.

Варіант 8. Картопляний, козелець, козячий, колія, коноплисько, коромисло, корчма, крановий, кредит, кровоточити, кроїти, кулінарія, курінь, малинівка.

Варіант 9. Косинець, курище, курятина, кухарка, лещата, либонь, лимар, лісничиха, літописний, локшина, маркер, маркетинг, марний, назубок.

Варіант 10. Лебедячий, металургія, мильниця, миршавий, мікробус, мовчанка, набір, недосипати, недоумок, ненавидіти, неодноразовий, обертовий, обруч, омела.

Варіант 11. Накидка, наклейка, оббігати, опоясати, отаман, пагін, пазур, перекис, печінковий, пільговий, пінистий, пугач, пуловер, решето.

Варіант 12. Ненависть, ненаситний, нескладний, пагіння, пазурчик, перевірка, переводити, розвідник, росяний, русло, сальний, свердло, світоглядний, середина.

Варіант 13. Обід, оповідачка, перерізати, сікти, слина, соняшниковий, сосна, старшина, статуя, страшний, стрибнути, судно, тайговий, теплопровід.

Варіант 14. Темнота, тепло, терен, течія, тиснява, трубчастий, фольга, хутро, цвяховий, цегловий, цемент, центнер, циган, цілити.

Варіант 15. Вкладник, вперемішку, вповні, впорожні, завдовжки, закуска, підкидати, тетеря, тіснява, цикловий, чорнослив, чужина, шолом, шофер.

Завдання для підсумкових контрольних робіт

Контрольна робота № 1

1. Записати подані слова фонетичною транскрипцією. У виділеному слові охарактеризувати голосні і приголосні звуки.
2. Переписати текст фонематичною транскрипцією, підкреслити слова, у яких кількість фонем не відповідає кількості літер.
3. Записати слова фонематичною і фонетичною транскрипціями, позначити сильні і слабкі позиції фонем, охарактеризувати звукові вияви.
4. Дібрати до слів словоформи чи спільнокореневі слова з історичними чергуваннями голосних і приголосних фонем у корені. Указати тип чергування.
5. Записати речення фонетичною транскрипцією. Визначити слова, у морфемах яких можливі позиційні чергування звуків. Проілюструвати звукозміни, змінюючи форму слова чи добираючи спільнокореневі.

Варіант 1

1. Чемпіон, колектив, голубий, Єгипет, базікання, Мюнхен, вівсянка, височінь, Запоріжжя, їжаченя, кип'яток, киселик, Югославія, бригадир, заповіт, плаття, **істина**, кайдани, календар, відерко.
2. Ранками сиві тумани долизували на городі рештки снігу й, ситі, вдоволені, сповзали в яр, бралися за тугі брудні брили, що лежали в зморшках землі. Дні й далі стояли холодні, то відпускало на п'ять-шість градусів, то знову колючий іній вкривав землю, а бруньки на деревах набрякали й набрякали і, врешті, лопнули, й того ж дня відзимки відступили остаточно (Мушк.).
3. Батьківський, просьба.
4. Бджола, потіха, волокно, смерека, вибирати, баранець, гриміти, влада, готувати, ведмідь, гримлю, вішати, морока, гладити, хропти.
5. Сонце заходило червоно, на вітер; на тлі вечірньої заграви чітко вимальовувався хутір Вишневий, кострище заходу поступово гасло, із степу вже підкочувала густа і чорна, як вода у весняну ніч, темрява (Тют.).

Варіант 2

1. Ягідка, чемоданчик різьбяр, ділення, Єлизавета, квітучий, Київщина, підніжжя, чобіток, черепиця, виполіскувати, вечірній, філологія, ябедник, йойкання, Новгород, рівнина, **козуля**, каменяр, хімік.
2. У бору шаленіли синиці, цвінькали й видзвонювали ще якісь птахи, і над усім тим цвірінчанням панував голос молодої горлиці, яка ще тільки пробувала свій голос на закличне туркотіння. Це була, мабуть, її перша доросла весна, вперше їй набрякали бруньки на березах і зацвітав сон. Вселенська буйна сила стримувала і грала соком у березах та квітах сну (Мушк.).
3. Гіллястий, льотчик.
4. Боятися, захист, весло, форма, загонити, ранок, сирітка, кулемет, дрижати, галушка, хребет, кулачисько, жінка, павутина, угніжджуватися.
5. Тирло – невеличкий, порослий травою острівець посеред Ташані. Кубляться та чепуряться на ньому домашні гуси та качки, сідають на спочинок перелітні журавлі, в'ють гнізда лугові чайки (Тют.).

Варіант 3

1. Кальцій, Рязань, їдальня, Клавдія, безбожник, Білорусь, артилерія, відповідь, їздовий, бездушний, **ячмінь**, безладдя, торгівля, кішечка, йорданець, далечінь, йодистий, японець, зозулька, підпілля.
2. Сонце зійшло з-під сивої хмари, розсівало дивовижне, розпорошене хмарами сяйво довкруг, лило потоками на землю. В міріадах росинок на листочках яблунь і груш, порічок і агрусу миготіли червоні, жовті, зелені іскри, одривалися разом з краплинами й падали на землю. Вона парувала, тополі над дорогою здавалися попереламуваними (Мушк.).
3. Двійнята, веснянка.
4. Борозенька, зрада, вечеряти, поцупити, недогарок, гасити, чорний, гуща, смітити, роїтися, вічний, лагодити, темний, волокни, міцний.
5. Весняний світанок народжувався повільно. В провулках, поміж тинами, клубочилася темрява, але небо було світле і

зоряне. Над Баєвою горою бочком висів молодик. За Ташанню по ярах шуміли, спадаючи, весняні води (Тют.).

Варіант 4

1. Мовлення, вічний, Євразія, бояриня, горіти, вітер, закінчити, вихованець, гітлерівець, гоління, керівник, яйцевий, абітурієнт, кількісний, відклеїти, Чернігів, мафія, *неділя*, відвар, жовтень.
2. Раніше ліс підступав до самої дороги, й росли понад дорогою дуби та верби, ще й зараз видно старі, трухляві пнища. Про той ліс ходило багато чуток, то були прадавні поліські пущі, там цвіла папороть і озивався з гущавини людським голосом вовкулака, там за трьома дубами жив лісовик, який мав довгу-предовгу бороду, і в холодні осінні ночі обгортав нею від простуди горло... (Мушк.).
3. Верхівка, досвітній.
4. Сягати, сіль, зломлений, базікати, вузлик, зозуля, дірявий, виголошувати, чисельний, сором, відмикати, засмутити, загороджений, кореневий, многогранний.
5. Надворі повно сонця і голубого неба. Над підметами кружляє гайвороння, очманілі від теплі горобці лізуть прямо під ноги, так і хочеться накрити якого-небудь картузом (Тют.).

Варіант 5

1. Злегенька, жовкнути, диявол, дівчисько, Гаїті, зійтися, вірогідний, грюкіт, дзьобати, затишшя, гребти, ззовні, живильний, горщик, дикційний, збіговисько, *даючи*, західний, заповзяття, Дмитро.
2. Знову вернулися відзимки, калюжі й затоплені видолінки поблискували холодною водою, і було непривітно дивитися на буслів, що стояли в калюжах. Вони мовби нічого й не клювали, мабуть, жаб у болітцях ще не було. Але стояли у воді чи то за звичкою, чи й справді щось там знаходили, і їхні ноги здавалися червоними од холоду (Мушк.).
3. Смітник, відновлений.
4. Вигідний, гатити, віконний, сурмити, догоджати, лягати, рільник, опікати, наріжний, лебедята, дрючок, зусилля, домисел, місяченько, замашистий.
5. В ярузі було сиро й задушливо, з-під торішнього листу вишпиговувалася молодесенька голковидна блідо-зелена

трава, по ровах, де ще недавно лежали сніги, стояла густа і чорна, як дьоготь, вода... (Тют.).

Варіант 6

1. Зближати, загір'я, завдаючи, відрощений, зимівля, гарячіший, змійовик, залізяччя, женьшень, гребінчик, жираф'ячий, дошкільня, древляни, дифтерія, Геннадій, деякий, **джунгли**, зберігати, жовтавий, взаємини.
2. Земля стрімко падала вниз зеленим ворсистим килимом. Такої крутизни, такої висоти над річкою Орест не бачив ніде. І такої широчіні за нею. Десна зміїлася попід самою горою – ступи крок, і загримиш, і не збереш кісток, а далі, аж ген до синьої смужки лісу, розляглися луки, а по них білили зарічки, й озера, і високі жовтуваті кучугури, які тут називають островами (Мушк.).
3. Готський, застілля.
4. Голка, гвинтити, буденний, запрягати, боком, пригощати, побріхувати, суть, піняться, заслати, тюрма, булка, нагромаджувати, загрібати, письменний.
5. Сонце пригрівало, понад зеленим лугом слався синенький димок весняних випарів, гнав поперед себе гнилуватий болотяний душок. Навколо все було таке земне, таке урочисте, свіже й пахуче... (Тют.).

Варіант 7

1. Згірклий, землемір, віддаючи, веселоці, всевладний, джигіт, злиденний, голубонька, гімнастика, дзенькнути, дикція, гроші, гульбище, гривня, гадючєня, ганчір'я, вишневий, **вникати**, віруючий, досхочу.
2. Дорога лягла дугою поміж люцерною, що вже накущилася, викидала безбарвні бубочки цвіту. Люцерна була зелена, а небо синє, а десь посередині тріпотів у веснянім повітрянім потоці жайвір, зв'язковий між небом і землею, між чорною роботою і святом, тягнув свою невидиму струну вгору та вгору, а сонце лило на поле потоки світла, й люцерна аж бризкала яро-зеленими соками (Мушк.).
3. Всесвіт, відсилати.
4. Бережок, снага, борошно, смола, небога, єдиний, сталь, сяду, лускати, красити, вогонь, скорочений, послухний, дігтяр, каламутити.

5. З бляшаної дахівки хліва, переливаючись і виблискуючи, стікала на землю місячна повінь, підмивала окоренки старих верб, що росли на городі, перехлюпувала через тини і котилася ген далі аж до Ташані росянистими рукавами... (Тют.).

Варіант 8

1. Звеселяти, вказівка, жаб'ячий, Житомир, зачіплювати, **доїння**, дійсний, Вінниця, вовцюга, далечінь, дзенькіт, дитячий, звернення, двієчник, довколишній, діагональ, віщувати, Денис, грубіян, гречаний.
2. Орестові подобалася Мартина тиха простота, розміреність і м'якість, з якою вона дивилася на світ. Мала якусь свою сталість, не вміла повернути вдячність на догідливість, на запобігання. Вона була якось по-особливому незалежна. Він не знав, добре це чи погано, але подобалася йому саме такою. Розумів: оцей спокій, оця тиха задума можуть бути поверхові... Щоб спізнати людину, іноді стає замало життя (Мушк.).
3. Груздь, відповзши.
4. Хуторець, колись, цікавий, стогнати, квоктати, слизь, нудьга, ухопити, очеретяний, скарга, променистий, багаторічна, відособляти, свідок, бляха.
5. Небо, високе і чисте, просівало зорі крізь невидиме решето, і вони мерехтіли, падаючи. Свіжовідклепаний місяць вичахав у холодній безвісті, розпромінюючи навколо себе райдужну коронку (Тют.).

Варіант 9

1. Заселити, жартівник, В'єтнам, затискати, дістаючи, Вінниччина, дійти, **вітряк**, загір'я, гребінь, домівка, домисел, дюйм, доценту, жалючий, доільний, завбачення, дріб'язковий, дійниця, дорікання.
2. Луки і ліс, що синів аж ген вдалині, здавалися дикими й пустельними. Понад самим лісом чорніла вузька й довга, як ніж, хмаринка, сонце, опускаючись, мовби проходило через ніж. Здавалося, ось воно зірветься з гострого леза, впаде вниз, розсиплеться жаром, і ліс спалахне. Але поки що горів не ліс, а ріка, вона щедро, по вінця, налилася червінню й густіла на очах (Мушк.).
3. Заробітчанин, гусяр.

4. Полоскати, квасити, порошокити, стегенце, слинько, витісувати, каліка, слава, скріплювати, перепел, пасічник, сердитися, льон, барліг, обманути.
5. Накинувши на плечі козушок, Тимко прослизнув через хворостяні ворітця, що вели до яру. Крутою стежкою поміж могутніх осокорів спустився до потоку, крадькома пішов низиною яру (Тют.).

Варіант 10

1. Желатин, владика, денний, від'їжджати, дисиміляція, докірливий, духівництво, донеччанин, вигризати, дебютант, джерельний, *гіпноз*, геройство, звільнення, заздальгідь, заїстися, зацікавлення, декілька, дещо, голуб'я.
2. Серпик місяця мрів над заріччям, над болотами й здавався загубленим у безконечній небесній пустелі, під якою розстилася пустеля боліт. Зорі винувато кліпали в небі, сіяли пилом. Він опадав на воду. Й вона срібно зблискувала. Десь посередині річки розлігся голосний вилеск – вплив з глибини чорний сом, виловлював бородавчатим зголоднілим ротом з водяної поверхні зорі (Мушк.).
3. Дослідник, злегка.
4. Піхота, папір, золотий, протока, присягати, сукно, свербіти, викривлений, дзвонити, вихолоджений, мальок, скельце, пишатися, поруччя, скажений.
5. Весною в селі встають рано. Ще темрява затоплює хати, ще в світанковому повітрі ніщо не шерхне, ще зорі поморгують у блідніючому небі..., а вже по хатах то тут, то там засвідчуються каганці... (Тют.).

Варіант 11

1. Гільце, голландка, диктант, дешевина, гусятниця, дворище, *готівка*, гордівливий, виконавчий, відбігти, вибоїна, весілля, впливовий, гелікоптер, вудлице, допізна, жирафа, дієдатний, замінник, доріженька.
2. Рогіз пахнув так терпко, що Орестові запаморочилась голова... Він приплющив очі, і йому пригадалася заклечана в'язовим гіллям хата, у якій долівка посипана свіжим рогозом, і стіл, застелений білою скатертиною... Умить він побачив себе і все своє життя й подумав, що нехай би доля закинула його невідь-куди, цей запах не вмер би в ньому ніколи. Бо це – запах батьківщини (Мушк.).

3. Городчик, відселений.
4. Ялозити, просторий, проміжний, токар, прутик, піритися, засинати, підосичник, лютий, шершень, дякувати, комірчина, небіж, піскуватий, один.
5. В Ташані вода як синькою розведена, і сині хмари киплять у ній, миються гнівною хвилею, яку безупинно гонить свіжий вітер-весняк. За Ташанню діброви стоять у весняних розливах, а від чорного дуб'я і тінь у воді чорна, і сама вода чорна... (Тют.).

Варіант 12

1. Всеїдний, *вулиця*, Гвінея, генеральний, гармонія, входження, гальмівний, галичанин, відвезти, гризіння, Григир, гудзиковий, графік, горішина, гордощі, гуртківець, дисципліна, голубінь, гойдалка, говорун.
2. Червоне сонце заходило за кручі правого берега, червона вода, швидка деснянська вода, струменіла під поромом, і прудкі гострокрильці майже черкали її грудьми, й сплескувала риба, й віяло прохолодою од кущів, до яких наближався пором. Десь серед тих кущів цвіла бузина, і її дурманний, збудливий запах тривожив щось в Орестовій душі... (Мушк.).
3. Голландія, довізши.
4. Ночувати, одвірок, мучити, лінивий, сідельце, нажимати, прямий, покороблений, шов, вага, гнітити, слати, пам'ять, крижина, кінцевий.
5. Чарівний світ з голубим небом весни і неосяжністю далеких просторів, серед яких волею молодості Орися повинна була летіти, як голубка до сонця, втратив для неї звабу і був звичайним непомітним, буденним, чорним і осоружним для неї (Тют.).

Варіант 13

1. Годинникар, гіпсовий, жуючи, добродійка, забур'янений, дільниця, вілла, Владислав, заїжджий, Запоріжжя, засіювати, зачумілий, запобігання, заплющений, заповітний, звідкіля, зміїний, звеличити, *згідний*, здичіти.
2. Розташувався у великому курені, який стояв найближче до води... Косарі та гребці вмивалися з озера, весело гомоніли. Орест подумав, що є в оцих вечорах на лузі після колективної роботи щось таке, що зближує людей, кличе на

довіру, на щирість. Реготали біля озера хлопці та дівчата, і враз усі затихли... Десь далеко-далеко, невидимі звідси, задзвонили журавлі (Мушк.).

3. Дровітня, датський.
4. Позичити, носатий, петелька, пляма, берізка, відновлювати, маковий, перчик, дождити, печать, блішка, крадькома, секрет, дорожити, зморшка.
5. Навколо в обіймах степової тиші ніжилася земля, як приласкана коханим дівчина: вона дихала і сходила парою, і якби людина захотіла припасти до неї щокою, то почувала б, яка вона тепла, і спіймала б тонкий запах ніжного дихання... (Тют.).

Варіант 14

1. Заріччя, відлюдний, діжечка, дістичний, живопис, жовнір, говорун, Гімалаї, дріжджовий, дременути, дискусія, дбайливий, взуттєвий, воюючий, вхід, звалище, здебільшого, Зіновій, *грюкання*, зелененький.
2. Йшов по коліна в траві, й коники чорними бризками розліталися з-під ніг, і ніч плила, як темне вітрило, й десь сонно підпадьомкав перепел. І враз Орест зупинився, щось зблиснуло перед ним у траві, він нагнувся й побачив скручений у кільце скелет змії. Мабуть, змія загинула сама, якби її убив птах чи якийсь інший звір, хребет би не викруглився таким точним кільцем (Мушк.).
3. Датчик, дігтяр.
4. Лучник, бійка, дошка, вихрастий, батько, відерце, безводдя, поклін, бавитися, поглиблювати, багач, бродити, домашній, батіжок, вільха.
5. На полях, що розстилися обабіч дороги, чулися невиразні шерехи: то тріск сухого бур'яну під чиймись обережними кроками, то причаєне шарудіння, то стриманий писк. Може, то гуляли біля своїх нірок ховрахи... (Тют.).

Варіант 15

1. Зернистий, водоймище, гавкіт, зів'ялий, галерея, вчитися, зварювальний, вправно, збільшити, виїжджати, веслування, грамотій, горбитися, графічний, даленіти, *делегат*, дзеленькати, жалюгідний, довір'я, Георгій.
2. Косарі саме обідали, коли з-за лісу виповзла хмара... Вона зупинилася на місці, здавалось, впаялася в рудувато-синю

поверхню неба. Смажило сонце, жайвір тріпотів угорі крильцями, а тоді пискнув і впав у трави. З кrekотом летіла над лугом качка, дві ворони шпарко тікали на схід. А пташка волове очко й далі ходила по березі озера, гойдала довгим хвостом, косувала оком на косарів (Мушк.).

3. Візантія, Григорівна.
4. Блакить, зболений, безпечний, вівторок, вовцюга, привілля, проклинати, забарвлений, окремий, стрільба, берегти, насінина, дрівця, пшеничний, ношений.
5. Іноді в повітрі шуміли пташині крила: то пролітав ворон, а може летюча миша. Іноді із степової пустелі линув тужливий людський крик, не залишаючи після себе ні луни, ні відголосу: то кричала сова (Тют.).

Варіант 16

1. Волейбол, водогінний, галичанин, **віяло**, В'ячеслав, звернутися, вигідний, Глафіра, говоруха, закупівля, завидючий, заподіяти, замиський, гнітючий, діагностика, вінегрет, джмелиний, відмінник, дратівливий, димохід.
2. Орест і Марта йшли по дорозі, що похило спадала в долину, ліворуч росли молоді хвойники, праворуч – дубовий ліс, по під дубами кучерявилась ліщина й зеленіли поодинокі сосонки, які, мабуть, одбилися від гурту, поперебігали дорогу, повернули праворуч і пішли навмання, брели у високій рідкій траві, що жорстко шелестіла, в траві іноді попадалися сиріжки та руді гірчаки (Мушк.).
3. Вільний, заповзши.
4. Опредмечений, підборіддя, гніватися, волячий, боржник, близько, катати, гілка, гривеник, видовблений, зразок, випихати, горошок, весельчак, ображати.
5. Дощ лив як із відра, небо закаламутилося і зробилося глиняного кольору; раптом біле сліпуче світло різонуло по очах людей і почувся сухий тріск; люди під мажарою затихли, і враз загоготіло по всіх небесах... (Тют.).

Варіант 17

1. Диявольський, доведення, **Віктор**, динаміт, гусінь, дешевенький, грязьовий, грабіжник, віце-адмірал, включно, Віталіївна, вечірка, видовжений, зіщулитися, Зіновій, збіжжя, в'язання, гуцульський, дверцята, взвод.

2. «Час людського життя – мить, його сутність – вічна течія, відчуття – неясні, будова всього тіла – тлінна, душа – нестійка, доля – загадкова, слава – недостовірна. Одне слово, все, що відноситься тіла, схоже на течію, а те, що належить душі, – подібне до сновидіння і диму. Життя – боротьба і блукання на чужині, посмертна слава – забуття.» Так сказав Марк Аврелій. Це істина... (Мушк.).
3. Вогкуватий, відсипати.
4. Критичний, пеньок, покірний, невдовзі, кроїти, вись, згорблений, запевняти, жвавий, будити, льотний, груди, горить, відлига, брехати.
5. Біля колодязя – велика калюжа. Дурні телята нахилиють голови і нюхають, чим пахне, потім, задравши хвости, мчать наосліп, розкидаючи ратичками теплу грязючку (Тют.).

Варіант 18

1. Вигранювати, враження, дивізія, джигіт, грішниця, в'ялий, гример, Вірменія, зачепити, *діючий*, женеvський, заввишки, глибочінь, Георгіївна, годівля, гімназія, зайчисько, відхід, загребущий, відраджувати.
2. Долинка – справжня лугова оаза серед чорної ріллі. Вже одпишалися у жовтому пилку верболози, й вільха скинула вниз брунатні сережки, й вода в канаві під нею почервоніла. По канаві росли червоні лози, й котики на них пожовтіли, а поміж них кучерявилося зелене листячко. П'ялося свіже зело, ховало під собою мертве бадилля, і павучок розкинув на сухій рогатці осичини свій ятірець... (Мушк.).
3. Гренландія, Віталій.
4. Знижувати, вибори, плавити, днина, даль, мертвий, пригублювати, десятий, кашель, неук, викаблучуватися, ліктик, пірнати, горішина, зять.
5. Кінець листопада видався сонячний, теплий, наче літо передумало і йде назад, щоб знову вдихнути життя в пригаслу природу, повернути їй красу, знівечену першими холодами осені (Гур.).

Варіант 19

1. Відлуння, дресирований, дюжина, запущений, захлинатися, зародження, заявлений, добувний, дієвідміна, женитися, Забайкалля, жилет, гірчичник, гомілка, завірюха, заміжжя, внесок, гульвіса, *дзюркіт*, википіти.

2. Орест вдихнув на повні груди запашне повітря й відчув кожною клітиною ще молодого тіла радість та повноту життя. Тіло кохало, тіло нуртувало причасною силою, жадобою діянь – сіяти, рости, знати, для чого прийшов у світ, дихати запахом матіол, купатися в хвилях пилку, що його несе понад ланом вітер, леліяти в серці ніжність, віддати її і взяти собі іншу ніжність (Мушк.).
3. Вікентій, дельфін.
4. Войовничий, морожений, бездонний, земний, молотити, засвоювати, паморозь, загалом, бурячиння, ворота, олівець, дощечка, ватажок, привид, верещати.
5. Вечір був чудовий. Не холодно, але й не починалась відлига. З неба тихо сіявся сніжок, наче біле конфетті. Пронизані електричним світлом, сніжинки розіскрювались і скидались на падаючі вогні феєрверку (Гур.).

Варіант 20

1. Гуманний, дебют, деревій, Данія, гущавина, дефіцит, впливати, газівник, збільшений, заціпеніти, завбільшки, *зібрид*, відгороджений, голублення, зайвий, замінювати, заповідник, двоїна, далеченько, гуркіт.
2. Небо ще було холодне, й з рудої куделі хмар виривався сніг, але в крижаних глибинах зими вже народжувалася весна. Ще не бродили її хмільні соки, ще й натяку не було на них, але десь там, в глибині, вже विकільчувалося невидиме зерно. Крижану бурульку накрапало з даху, і в бурульці солодко потягувалася брунька. Вічні, незнищенні сонячні сили починали в ній свою роботу (Мушк.).
3. Державний, віднімання.
4. Завадити, вільшина, воскований, голосити, призовний, виривати, джерельний, котлован, загноєний, лунати, оздоба, скребти, звужувати, здешевлений, решето.
5. Коли-не-коли повівав вітерець, чи то весняний, чи зимовий – не добереш: такий він був приємний і запашний. Дихалось легко, здається, не самі легені, а все тіло упивалося п'янкою свіжістю (Гур.).

Контрольна робота № 2

1. Виконати повний фонетичний розбір виділеного у тексті слова за схемою:

1. Слово, яке аналізується; кількість букв у ньому.
2. Запис слова фонетичною транскрипцією; кількість звуків.
3. Запис слова фонематичною транскрипцією; кількість фонем.
4. Визначення наголосу у слові, його характеристика.
5. Поділ слова на склади, їх характеристика.
6. Характеристика голосних звуків.
7. Характеристика приголосних звуків.
8. Пояснення наявних чи можливих змін голосних звуків.
9. Пояснення наявних чи можливих змін приголосних звуків.
10. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень.
11. Встановлення принципів правопису орфограм; формулювання відповідних правил.
12. Встановлення можливих варіантів переносу слова з рядка в рядок.

2. Виконати повний фонетичний аналіз тексту за схемою:

1. Запис тексту фонетичною і фонематичною транскрипціями.
2. Визначення слів, у яких наявні чи можливі зміни голосних і приголосних звуків; детальне пояснення цих звукових явищ.
3. Обґрунтування правильної вимови звуків і звукосполучень.
4. Встановлення принципів правопису орфограм і формулювання правил.

Варіант 1

Він [ешелон] уже мчав по інших широтах, круто повернувши на південь, і прогримівши над широченним Амуром. Він ішов туди, де кінчається земля. Пролітав через кряжі інших гір, полохав інші, ще не бачені нетрі, проходив останні безконечні тунелі... Днями було видно, як красувалась і цвіла земля, розливаючись морем квітів. По них блукали розпачливо очі тих, що мали щастя припасти до ґрат... Обрії були заставлені сизими, фіалковими, синіми пасмами гір та гребенястих лісів. **Блакитні** широкі долини розстелялись і крутились казково, вкриті буйними травами, квітами, свічадами озер... Дивна якась, небезпечна, фантастична країна (Багр.).

Варіант 2

Нетрі. Несходимі, незміряні. Вони то спускалися схилом униз, то підіймалися знову вгору і так зі «становика» на «становик», з кряжа на кряж, як буйне рослинне море, розпливалось геть десь у безвість.

Маленький *смугастий* звірок, що сидів собі навпочіпки на поваленій кедрині проти сонечка і пильно, з виглядом ученого дослідника, розглядав торішній грибок, тримаючи його передніми лапками, раптом нашорошився. Ні. То так щось. В нетрях панує надзвичайна тиша, як у дивному храмі дивного бога. Лише рябок, засвистівши, пролетів з однієї височенної кедрини на іншу і завмер на гілці, мов сучок, нерухомо, опустивши чубату голівку вниз і витягши шию. Тиша (Багр.).

Варіант 3

На поваленій кедрині тремтіли сонячні зайчики. Смугастий звірок-бурундук почав бавитися з ними, задривши хвостика, як той драгун султана, перестрибнувши через них. Присідав і дивився вниз. Внизу, під кедриною, виходячи десь із бур'янів і вітролому і зникаючи знов у бур'янах та каміннім розсипу, виласть вузька *стежечка*, звіринна доріжка, утоптана за тисячоліття. Їх немало, таких стежечок. А серед них десь і такі, на яких одвіку ще не ступала нога людська.

Бурундук зіскочив на стежечку, щось поворожив, пройшовся сюди-туди і враз, тривожно цикнувши, стрімголов вискочив на кедрину, на пень, звідти на дубок. Сховався. Визирнув. Знову сховався. Цикнув і завмер, виглядаючи з-за стовбура (Багр.).

Варіант 4

Видряпавшись нарешті на гору, похитуючись і важко дихаючи, стежкою йшла двонога істота. Обірвана. Худа, як кістяк. Волосаті груди їй ходили ходором над сухими ребрами, що вилазили з *лахміття*. Дійшовши до поваленої кедрини, гість важко опустився на неї, обперся спиною об корінь, закинув голову і заплющив очі. Помалу обтер рукою піт. Він зовсім молодий і зовсім – зовсім збезсиллий.

Почорніле обличчя з міцно стиснутими щелепами заросло щетиною. На крутому лобі дві глибокі зморшки сторч між крилами брів, а в зморшках сіль від поту. Одна брова тремтить, і від того таке враження, ніби брови ті пориваються полетіти (Багр.).

Варіант 5

П'ятий день він [Григорій] ішов. Не йшов, а гнав, як молодий гордий олень, гнав навпростець, ламаючи хашці. Вирвавшись із

пазурів смерті, він летів, як на крилах. «Воля! Воля!» Широко роздимаючи ніздрі, він захлинався нею на бігу, розривав грудьми зелену стіну. Всі двадцять п'ять літ в ньому зажили враз, запульсували, напружуючи кожний м'язок, мобілізуючи кожний нерв, кожний суглоб.

І він гнав. Він знав, що від того залежатиме його бути чи не бути, – від того, як далеко він встигне загнатися зразу. І коли не ставало сили, досить було йому зупинитися і озирнутись, як в очах ставав страшний привид пережитого і ще *страшніший* привид приреченого майбутнього (Багр.).

Варіант 6

Втома. Він [Григорій] почав розуміти, що таке втома. Досі ніколи її не знав, бувши живучим і витривалим на диво. Спочатку він не думав про їжу. Потім прийшов голод. Раптовий і лютий, він вимагав удоволення, він вимагав за сьогодні і за пропущені дні. Зразу думалось, що це найпростіша річ в таким дивнім і буйнім царстві рослин і звірин, риб і птахів. Потім закрився острах. Він не міг знайти нічого такого, що можна було б з'їсти, прогинути. Тайга не давала йому нічого. Даремно він нишпорив з пильністю вченого і з *відчаєм* голодного. Ні ягоди, ні якогось овоча, крім гадючих грибів, нічого такого, про що він читав, як про звичайні речі в лісах (Багр.).

Варіант 7

Прокляття! Проте відчай не брався його. Дуже-бо багато він [Григорій] перетерпів, щоб ще впадати в відчай. Він уже мав нагоду безліч разів умерти, і це велике щастя, що він іде цим зеленим, безмежним океаном. Коли б трішки, хоч трішки поїсти, і він був би *щасливий!* Ішов би, плив би цим морем весело і радів би буйно, як радіє все живе на цій землі, як ті кедри, що вигналися геть під хмари. Ні, він не впадав у відчай. Лише зціплював дедалі дужче щелепи і йшов, і йшов. Його гнала вперед надзвичайна впертість, сто разів випробувана і загартована мужність. Вперед, наперекір всьому! А спокійний його розум констатував, що все ж таки він гине, йде тонюсінькою гривкою, як лезом меча, межі життям і небуттям (Багр.).

Варіант 8

[Григорій] розплющив очі. Спокійні й ясні, вони якийсь час дивились просто себе, дивились байдуже. І враз здивувався: навпрост сидів смугастий звірок. Теж витріщив очі і теж дивився на гостя пильно і з цікавістю. Цикнув, кивнув хвостиком. Схилив голівку

набік і цикнув ще раз. ... Тоді скікнув униз і зашарудів десь у бур'яні. По хвилі вискочив знову на дерево, вмовстився зручно на гілці навпочіпки, сів, як татарин, ще й в строкатім халатику, – виштовхнув з рота горішок і почав його пильно розглядати, тримаючи передніми лапками. Переконавшись, що *горішок* путній, почав швидко гризти, розглядаючи тим часом гостя. Швидко-швидко точив щелепами, кумедно випльовував лушпиння і розгладжував, витирив об лапки вуса (Багр.).

Варіант 9

Стежка підіймалась вгору, вилаась межі пнями й колодами, перелазила через високе каміння. На стежку нависали трави, гілляччя. Іноді доводилося попід віттям і крізь ліани пролазити, мов у темну нору, зігнувшись. І скрізь було видно сліди звірів. Тут повно звірів! І хоч їх самих не видно, але він [Григорій] знав це. Дивно, як він цього раніше не помічав? Ось біля кедра поприлипала щетина і шерсть до кори, – терлось щось, щось здоровенне, бо щетина обліпила кору на півтора метра від землі. Ось *кігтисті* лапи здряпували сиру землю на стежці. Ось відбитки-ямочки якісь, мовби овечка походила. Ось голі, обгризені, пожовклі кості... Таж він тут не сам! Тут повно пожилців! Але де вони? Чом їх не видно ніде? (Багр.).

Варіант 10

Нарешті [Григорій] вибрався на гору. Тут ліс поступився і гора височіла гола, вся вкрита квітами. А за нею... Дивний краєвид відкрився його гарячковим очам. Скільки оком сягнеш, розпростерся хвилястий, зелений океан, збрижений велетенськими химерними хвилями, що йшли одна за одною: то ліс підіймався на кряжі гір, опускався і знову підіймався... Найближчий гребінь – сизо-зелений, зубчастий. За ним – сизо-фіалковий: ліворуч, скільки оком сягнеш, і праворуч тягся ламаний контур. Потім – сизо-голубий... Голубий... І все вище й вище. Фантастична, дивовижна панорама. *Могутня* в своїй красі і ... страшна. Його ніколи не перейти і не подужати, не впливти з цього жахливого океану (Багр.).

Варіант 11

Стежка вивела його [Григорія] до річки. Бистра гірська, завширшки з Ворсклу, річка текла, петляючи в нетрях. Чути було, як булькотіла вода навколо каміння, що рясно стирчало у ній. А десь вона ревла невпинно, однотонно.

Змучений мандрівник сів на дрібне каміння і простяг ноги у воду. Потім ліг горілиць. Було приємно, аж здавалося, що ноги п'ють воду

жадібно і вона поступає по жилах вище, вище і заспокоює, і втихомирює біль у м'язах та суглобах. А як ноги напились, тоді повернувся навпаки, – ліг лицем до води і вмочив спрагли губи. Вода кавкала *в горляниці*, вливалась струменем, сповнила душу вщерть. Потім проповз аж до половини в воду і занурив голову, плечі і груди. Виліз і знову ліг горілиць (Багр.).

Варіант 12

Примостившись на камені і перемагаючи біль у суглобах та у всьому тілі, він [Григорій] почав голитись. Може, життя покращає. Дивився у воду, як у люстро, і шкріб ножем намочену щетину. Бере! Ліпше, аніж було голитись склом у в'язниці... Потім умився і глянув у «люстро». От, зовсім молодий юнак. Боже, скільки змін відтоді, як бачив себе востаннє голеним! Аж самому стало себе шкода, шкода того безжурного, молодого, веселого *обличчя*, що колись зводило дівчат з розуму. Шкода молодості, шкода втраченого безповоротно того, що вже ніколи, ніколи не повернеться. З води дивилося суворе, металеве обличчя. Ще молоде, але... І ті прямовисні зморшки межі бровами, і крилаті брови, заломлені уперто... Великі очі горіли мов у божевільного (Багр.).

Варіант 13

Під сопкою, над широченькою, бистрою річечкою стояла споруда – комора не комора, хата, вкрита берестою. Двоє вікон дивились на широку і, здавалось, *безкраю*, справді голубу уголовину, що йшла десь униз і ген аж під синьо-фіалковим пасмом повертала вправо. І голубіла-голубіла. Коні заіржали, ніби прибули додому. Собаки пішли по нишпорках. А падь голубіла, залята сонцем, мрійна і приваблива віддаля, як замріяна дівчина. Вона була вкрита морем лісу, але де-не-де лисіли плями – галявини лук. Просто перед хатою, по той бік річки, схили сопок та берег річки також були покриті буйною травою. Лише де-не-де по траві стирчали похило і просто голі стовбури, а подекуди чорні ожуги (Багр.).

Варіант 14

Над голубою паддю, над горами ліловими, над буйними нетрями стояв *сліпучий* сонячний ранок, граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин мерехтіли на всьому, випромінюючи маленькі сонця, розсипаючи спектри, на лапатім листі дубів і ліщини, на травах, на квітах, на тисячолітніх, укритих мохом пнях і колодах і на вершинах височенних кедрів та осик... Вони мерехтіли там особливо, як вогнисті краплини, часом одривалися нечутно і летіли вниз,

блискаючи межі стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінок гущавини.

Буйна роса на всьому, тяжіла гронами, згинаючи стеблини трав та одгортаючи пелюстки квітів. Було напрочуд тихо. Ні шелесне лист, ані ворухнеться травинка. Тільки веселкова мерехкотнява... (Багр.).

Варіант 15

Спостерігаючи зовнішній світ, Григорій в цім намагався забути, особливо в години *дозвілля*. Мавши вроджений нахил до спостережень, вирости серед природи, він мав в тім велику втіху. Рослинний і тваринний світ цей ховав у собі багато цікавого, невичерпного, кожен день вражав все новими несподіванками. Особливо цікаво було спостерігати життя звірят і птахів. Григорій міг лежати, притаївшись десь межі колодами, годинами і дивитися, як під крутим берегом в кам'яних розсипах клопочеться горностаї – такий смішний в літнім убранні, рудувато-бурий, як старець, порівняно з пишним своїм строєм. Він вибігав з щілини і нишпорив межі каміннями, ворожив щось біля купки нариної черв'яком землі... (Багр.).

Варіант 16

Григорієві це місто (Хабаровськ) сподобалось, – воно дуже нагадувало Київ. *Скований* кригою і вкритий криговими торосами, широченний Амур огинав його внизу попри гору. Від Амуру починалася широка головна вулиця, обставлена модерними будинками. Вона була коротка, але європейська. Замалим не Хрещатик. Деякі будинки були дуже гарні, п'яти-шестиповерхові і модерної архітектури. Низка будівель саме будувалась – стояли високі риштовання, що ось-ось розпадуться, розлуцяться, і з них, як з горіха, вилупляться імпозантні споруди. Вже з самих риштовань пробивався претензійний розмах будівничого, що замірився на високу скалу (Багр.).

Варіант 17

Не хотілось рухати ні рукою, ні ногою. Не хотілось думати. Хотілось лежати й лежати. *Вічність* лежати так. І хай шумлять високі кедри. І нехай розповідають під синім небом хмаркам удень і зорям уночі, як один хоробрий і сміливий... І хай слухають вивірки... Як один хоробрий і сміливий п'ять разів перемиг смерть, видерся з пащі дракона і, гнаний буйною радістю, доніс свою голову аж сюди, доганяючи щастя, а знайшов – смерть... Чужинець. Далекий-далекий чужинець. Чужак... Пробив нетрі грудьми і ліг тут, між корчами,

доніс свою голову аж сюди, за кілька тисяч кілометрів, аж на край землі... (Багр.).

Варіант 18

Місяць, що зійшов над хребтами лісистих кряжів, стояв, мов вогненний щит, низько прибитий до брами в нові краї, в невідомі світи. Він здавався живим – то яснів, то темнів, надимаючись. То обличчя! Воно то хмурніло, то ясніло і знову хмурніло, червоніючи, – з долин, з улоговин, з міжгір'їв підіймались тумани і хвилями десь сходили вгору. Межи кряжами внизу вони лежали велетенськими намітками – чи як хвилі бавовни, чи як зігнаті вітром сніги...

Над палями, над проваллями, над становиками *безкраїми* і покрученими, над тайною нетрів стояла імла, поснована тьмяним, червоним баговинням (Багр.).

Варіант 19

В голові Григорієві паморочилось від явної галюцинації. Він покотив її по *подушці* вправо – глянув, вліво – глянув. Роздивився по хаті. У кутку рясніли образи, королівськими рушниками прибрані. Чорні страстяні хрести напалені на стелі. Він лежить на великому дерев'яному ліжкові, роздягнутий, накритий вовняною ковдрою чи киреєю... Пахне васильками... У вікно знадвору зазирає сонце. Мати в очіпку і в рясній стародавній спідниці, посміхаючись, несе тарілки в двері. За нею бистроока дівчина виступає, мов горлиця. Біля вікна звівся і стоїть густобровий, кремезний парубок (Багр.).

Варіант 20

Сонце залляло стіл і ткало золоті прошви на білій скатертині. На столі сиділо ведмежа і кумедно хапало себе передніми лапами за писок – ловило бджолу, що хоробро вилась навколо, намагалась на той писок сісти. Малий ласун, що вічно тикав свого носа у солодке, бо бабуня його мизила, мав тепер з того клопіт. Він сердився, бив у повітря лапою, а то так оперіщив себе по носі, що аж запирскав. А *бджола* дзижчала, вилась між сонячним промінням і не відступала, мов зачарована (Багр.).

Список умовних скорочень

Багр. – І. Багряний
Біл. – Д. Білоус
Винн. – В. Винниченко
Вовч. – Марко Вовчок
Гл. – Л. Глібов
Гонч. – О. Гончар
Гриз. – А. Гризун
Гум. – Д. Гуменна
Гур. – О. Гуреїв
Гуц. – Є. Гуцало
Загр. – П. Загребельний
Ів. – О. Іваненко
Кол. – В. Коломієць
Кост. – Л. Костенко
Котл. – І. Котляревський
Коц. – М. Коцюбинський
Кул. – П. Куліш
Лепк. – Б. Лепкий
Лубк. – Р. Лубківський
Лук. – М. Луків
Луц. – Д. Луценко
Мал. – А. Малишко
Малан. – Є. Маланюк
Мас. – Т. Масенко
Мирн. – П. Мирний
Мушк. – Ю. Мушкетик
Н. тв. – народна творчість
Ол. – О. Олесь
Павл. – Д. Павличко
Пир. – М. Пироженко
Підм. – В. Підмогильний
Рильськ. – М. Рильський
Рот. – П. Ротач
Самч. – У. Самчук
Сиз. – О. Сизоненко
Сим. – В. Симоненко
Сос. – В. Сосюра
Стол. – Г. Столярчук
Тич. – П. Тичина
Тют. – Григір Тютюнник
Укр. – Леся Українка
Харч. – Б. Харчук
Чем. – В. Чемерис
Черн. – І. Чернецький
Шевч. – Валерій Шевчук
Ющ. – І. Ющук

Список скорочень рекомендованої літератури

I. Підручники, посібники

- Бондар О. І. СУМ** – Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посіб. / Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 368 с.
- Жовтобрюх М. А. КСУЛМ** – Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. – К., 1972. – Ч. 1. – 402 с.
- Карпенко Ю. О. ФФ СУЛМ** – Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови: учб. посібник для студ. філол. фак. Відп. ред.. М. М. Фащенко ; Одес. держ. ун-т ім. І. І. Мечникова / Карпенко Ю. О. – Одеса : Чорномор'я, 1996. – 144 с.
- СУЛМ / А. П. Грищенко** – Сучасна українська літературна мова: Підручник / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; За ред. А. П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
- СУЛМ / М. Я. Плющ** – Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; За ред. М. Я. Плющ. – 7-е вид., стер. – К. : Вища шк., 2009. – 430 с.
- Тоцька Н. І. СУЛМ : ФОГО** – Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Тоцька Н. І. – К., 1981. – 183 с.
- Шкуратяна Н. Г. СУЛМ** – Шкуратяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник / Шкуратяна Н. Г., Шевчук С. В. – К. : Літера, 2000. – 688 с.

II. Словники, довідники

- СЛТ** – Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Ганич Д. І., Олійник І. С. – К., 1985.
- Головащук С. І. СВН** – Головащук С. І. Складні випадки наголошення: словник-довідник / Головащук С. І. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.
- Головащук С. І. СН** – Головащук С. І. Словник наголосів : Понад 20 000 слів / Головащук С. І. – К. : Наук. думка, 2003. – 320 с. – (Словники України).
- УМ / С. Я. Єрмоленко** – Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. ; За ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
- ОСУМ** – Орфографічний словник української мови : Близько 125 000 слів / Уклад. С. І. Головащук, М. М. Пешак, В. М. Русанівський, О.

- О. Тараненко. – Вид. друге, випр. і доп. – К. : Довіра, 1999. – 989 с. – (Словники України).
- ОС** – Орфоепічний словник / Уклад. М. І. Погрібний. – К. : Радянська школа, 1984. – 629 с.
- УМ. Енциклопедія** – Українська мова: Енциклопедія / В. М. Русанівський та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 750 с.
- Шевченко Л. Ю. СУМ** – Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова: довідник / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко; За ред. О. Д. Пономаріва. – К. : Либідь, 1993. – 326 с.

Зміст

Походження і розвиток української мови та її взаємозв'язки з іншими слов'янськими мовами.....	3
Українська мова – національна мова українського народу, її стильові і територіальні різновиди.....	7
Звук як явище акустично-артикуляційне та фонологічне.....	11
Голосні фонем, особливості їх артикуляції і класифікації.....	15
Артикуляційно-акустична характеристика головних алофонів приголосних фонем.....	19
Фонетична і фонематична транскрипції.....	23
Позиційні чергування звуків.....	26
Історичні чергування голосних фонем.....	29
Історичні чергування приголосних фонем.....	34
Модифікаційні зміни голосних і приголосних у мовленнєвому потоці.....	38
Регресивна асиміляція приголосних звуків.....	42
Прогресивна асиміляція. Наслідки дисиміляції. Спрощення груп приголосних.....	48
Склад як найменша сегментна одиниця мовленнєвого потоку.....	52
Словесний наголос та інтонація.....	56
Орфоепія української мови.....	60
Українська графіка.....	64
Українська орфографія.....	70
Завдання для лабораторних робіт.....	75
Лабораторна робота № 1.....	75
Лабораторна робота № 2.....	78
Лабораторна робота № 3.....	85
Лабораторна робота № 4.....	91
Завдання для підсумкових контрольних робіт.....	100
Контрольна робота № 1.....	100
Контрольна робота № 2.....	111
Список умовних скорочень.....	118
Список скорочень рекомендованої літератури.....	119